

Л. Матвєєва, Е. Циганкова

А. Ю. КРИМСЬКИЙ —

НЕОДМІННИЙ
СЕКРЕТАР
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ
НАУК

ВИБРАНЕ ЛИСТУВАННЯ

Л. Матвеева, Е. Циганкова

А. Ю. КРИМСЬКИЙ —
НЕОДМІННИЙ
СЕКРЕТАР
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ
НАУК
ВИБРАНЕ ЛИСТУВАННЯ

«Обереги»

Київ 1997

У книзі подаються вибрані листи видатного українського вченого, академіка Агантингела Кримського за період 1918—1941 рр., коли він займав посаду неодмінного секретаря УАН — ВУАН (1918 — 1928), брав участь у зберіганні і розбудові Академії у наступні роки.

В листах, що друкуються вперше, відбиті важливі питання, пов'язані з організаційною та науковою роботою, події особистого життя. Читачу відкриваються невідомі сторінки з життя та діяльності великого вченого, а водночас — з історії Всеукраїнської Академії наук у важкий час становлення тоталітарної держави.

Книга розрахована на широке коло читачів, передусім фахівців гуманітарного напрямку.

• *Книга видається завдяки виділенім коштам ЮНЕСКО на відзначення 125-річчя від дня народження Агантингела Кримського.*

За редакцією академіка О. Прицака

А. Ю. КРИМСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК.

Роль славетного сходознавця А. Ю. Кримського в історії Української Академії наук величезна, переоцінити її неможливо. Але в історичній літературі вона невисвітлена в достатній мірі.

Обставини склалися так, що в перше десятиріччя існування найвищої наукової інституції (1918—1928) саме А. Ю. Кримському випала доля згуртовувати біля неї науковий потенціал України, зберігати її в умовах політичної нестабільності, матеріальних нестатків, порушень звиклих зв'язків, а пізніше в умовах боротьби з партійно-бюрократичною системою більшовицької влади.

Запрошений у 1918 р. М. П. Василенком та В. І. Вернадським взяти участь у створенні Української Академії наук А. Ю. Кримський прибув у Київ влітку того ж року. З Вернадським Кримського пов'язувала багаторічна знайомість і взаємна прихильність; вони були однодумцями і в концептуальних питаннях організації найвищої наукової інституції: ішлося насамперед про автономність, незалежність від будь-яких політичних партій у вирішенні наукових питань, а також стосовно до національної ідеї: Академія "...вільно й незалежно веде всі свої справи, — відзначав її перший президент, академік В. І. Вернадський. — За для того повинна Академія не тільки користуватись повною автономією, але й бути поставленою по-за всякі впливи на її внутрішнє життя од органів державного урядування, які можуть мінятися."¹ Як відомо, саме цю концепцію закладено у підвалини УАН.

Із заснуванням Академії наук фундатори пов'язували відродження української культури, сприяння зростанню національної самосвідомості, самоутвердження національної мови. Для Кримського, сходознавця і славіста, в УАН відкривалося широке поле для праці. Він очолив кафедру арабо-іранської філології з кабінетом арабо-іранської філології, що був створений на основі його власної унікальної бібліотеки, і почав згуртовувати навколо нього місцеві сходознавчі наукові сили; їх було небагато. Це насамперед Т. Г. Кезма — вихованець Київської духовної Академії, викладач арабської мови у деяких Київських вузах, якому було доручено переклад арабського рукопису

¹ Вернадський В. І. В справі заснування Української Академії Наук у Києві // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. К: 1919. С. 8.

Павла Алеппського, учень Кримського по Лазаревському Інституту П. Н. Лозієв. Незважаючи на загальну нужденність, вдалося залучити як позаштатних співробітників професорів Духовної академії Рибинського, Богітаніка, Іваницького та інших, які володіли східними й старими мовами. Була зроблена спроба організації східного факультету в університеті і для роботи запросити університетського професора богослов'я протоієрея М. М. Боголобова на кафедру семіології, з обов'язковою умовою зняти сан, але він відмовився. Факультет створити не вдалося, однак діяла кафедра східної історії; її займав Кримський.

У 1919 р. за ініціативою групи єврейських істориків в Академії започатковано Гебраїстично-археографічну комісію, в якій головували спочатку Д. І. Багалій та А. Ю. Кримський, а пізніше сам Кримський. У 1920 р. з його подачі на академіка УАН було обрано професора Київської духовної Академії Ф. І. Мищенка, останній у 1926 р. започаткував візантологічну комісію, в якій активно працювали колишні співробітники Київської духовної Академії, що володіли старими та східними мовами. Активно працював у галузі сходознавства сам Кримський; він видав у 20-ті роки власні монографічні дослідження: "Хафіз та його пісні", "Історія та її літератури", "Історія Туреччини" та ін.

Не дивно, що до нього, сходознавця із світовою славою, у 1922 р. звернулася Всеросійська наукова асоціація сходознавства з пропозицією встановити наукові зв'язки.

Вже через 3 роки за ініціативою Кримського київські сходознавчі сили об'єдналися у Київське товариство сходознавців, яке організаційно оформилося 14 липня 1925 р. як Київське відділення [Всесоюзної] наукової асоціації сходознавства. Звістка про це була вміщена в газеті "Київський пролетарій"² від 15 липня. Оскільки восени того ж року вживалися певні заходи щодо організації Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), Київське відділення постановою спільного зібрання своїх членів від 5 листопада було перетворено на Київську філію ВУНАС, історично-етнологічний відділ якої, очолюваний Ф. І. Мищенком і Кримським, активно працював, з'єднавши свої зусилля з Візантологічною комісією.

Але робота в галузі сходознавства була лише часткою величезної наукової праці Кримського. Не меншу, а, мабуть, більшу частину своїх знань та зусиль він віддав українознавству. Українська ідея з

² Киевский пролетарий, 1925, 15 июля.

юних літ посідала визначне місце у духовному житті Кримського. Ще в гімназичні роки він почав писати вірші українською мовою. Плідно і з запалом вивчав українську культуру, ставши студентом Лазаревського інституту. Двадцятиоднорічний юнак повідомляв Б. Грінченка з Москви у великому листі, якого писав протягом декількох днів: «...приїхавши в Москву та проживши з місяць у самоті, у спокої, я потроху оговтився й вернувся до притомності, себто почав міркувати, що треба не ненависті, а якоїсь праці задля українського народу. Звісно, не міг я, якийсь там мізерний студентсько, наслухати безпосередньої [підк. автором] праці задля простого народа: адже ж я на чужині, мусю вчитися, живу од України далеко *ets, ets*, — отож і залишався один тільки вихід: робити щось задля національності... Бачте, діло, було так. Я дуже старанно виучував усе те, що читалось на лекціях (на першій таки семестровій екзамені, мав усі 5+), і через те мені здавалося, що решту часу я можу й смію присвятити цілком українству. Я не гадав про те, що, коли вдовольнитися самісенькими лекціями, то можна й десять факультетів скінчити, а застатися тим самим неуком! Я не хотів зміркувати, що задля України я зможу бути корисним тільки тоді, коли я матиму широкий світогляд. Я цього не зміркував: мені вдавалося гріхом “не побігти на пособу моїй ненці”, яку я допіру “обрів”, — я не хотів бути “зрадником”. І я побіг.

Кожнісіньку вільну од “офіційних” занять частину я присвячував “Україні”. Перша ознака національності є мова, — я єю найперше й заклопотався, пильно читав усіх книжки, особливу увагу звертав на етнографічні матеріали, перечитав усіх філологічних праць...».³

Хоча вчений скептично оцінював корисність тих своїх захоплень, від вивчення літератури до “ходіння у народ”, однак ними закладено було підґрунтя для подальшого внеску в українознавство. В студентські роки був членом гуртка “Українська громадка”. Встановивши зв'язки з галицькими видавництвами, видрукував через них значну кількість наукових і публіцистичних статей, рецензій, перекладів і власних поетичних та прозових творів, а в російській пресі — матеріали про культурне життя Галичини. Його віршований твір вперше вийшов друком 1889 р. у Львівському часописі “Зоря”. Це був переклад відомого вірша І. Нікітіна “Ранок на березі ставу”. В наступному році побачили світ оповідання. Того ж року у часописі “Народ” видано вперше переклади українською мовою східних пое-

³ А. Ю. Кримський до Б. Д. Грінченка. Лист від 30.VI—9/VII. 1892 р. // ІР ННБ НАН України, ф. III, №3788, арк. 3, 3 об, 4.

зій, перської лірики, перли арабської літератури. Він друкував свої праці також у “Зеркалі”, “Дзвінку”, “Правді” тощо. Майбутній вчений зав’язав листування з українськими діячами І. Франком, М. Павликом, О. Барвінським, Б. Грінченком. 1891 року на рівні з І. Франком, Л. Глібовим, П. Грабовським, Л. Українкою брав участь у дискусії з приводу статті Б. Грінченка “Галицькі вірші” (“Львівська правда”); виступив зі статтею “Наша мовна скрута та способи зародити лихові” (“Зоря”, грудень 1891 р.). У середині 90-х років він навіть замислювався, чи не зробити україністику головною у своїй науковій творчості, і так розповідав про це, що плідна наукова праця у Галичині, яку розгорнув М. С. Грушевський, викликала на кафедрі української мови у Львівському університеті думку запросити після смерті О. М. Огоновського когось з України Наддніпрянської, який був би чужий дрібному галицько-австрійському політикуванню. Було запропоновано Кримському. “Докладно освітлюють усю цю справу листи до Кримського з Чернігова од Грінченка та Чернігівської громади, з Києва од Ол. Кониського та П. Житецького, із Львова од М. Павлика, Ол. Барвінського та трохи й од Франка... адже на листуванні між Франком і Кримським одбилися не всі вони... Не всі вони вигідно характеризують Кримського, але й він сам не ставився до цієї ідеї серйозно...”⁴ Він обрав сходознавство, але поряд з сходознавчими працями його спадщина містить різноманітні дослідження з україністики. Вони охоплюють питання граматики, діалектології, правопису, літературознавства, фольклористики та етнографії. Йому належить “Українська граматика” (т. 1—2, 1907—1908), де органічно поєднано теоретичний аналіз мовних явищ з історичним коментарем до сучасної мови. Спільно з К. П. Михальчуком Кримський розробив і видав “Програму для збирання особливостей малоруських говорів” (1910). У співавторстві з О. О. Шахматовим підготував працю “Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам’ятників писемної староукраїнщини XI—XVIII вв.” (видано 1924 р.). Прийняв активну участь у дискусії щодо походження українців із О. І. Соболевським та М. П. Погодіним.

В Українській Академії Наук приділялася велика увага національному питанню. За думкою провідних організаторів її, насамперед В. І. Вернадського, С. П. Тимошенка, М. П. Василенка, вона мала бути інституцією справді державної ваги, що користувалася б світовим визнанням: “Українська Академія Наук як вища українська нау-

⁴ А. Ю. Кримський. Коментарі до видання листів І. Франка // ІР НБУ в НАН України, ф. І, спр. 25768, арк. 2.

кова національна установа ставить собі метою, крім общенаукових завдань також всебічне вивчення на основі української самостійної культури і української мови, сучасності і минулого України, країни і її народу”.⁵ Вже у 1918 р. Кримський заснував Комісію живої української мови, яка мала пріоритетне значення. Головною метою комісії було створення “Російсько-українського” та “Українсько-російського” словників, і для виконання цього завдання Кримський залучив талановитих діячів В. М. Ганцова, Г. К. Голоскевича, О. Т. Андрієвську, М. М. Грінченкову та ін. В редагуванні приймав участь С. О. Єфремов. Перший том “Російсько-українського словника”, незважаючи на важкі матеріальні умови, політичну нестабільність перших післяреволюційних років і т. і. вийшов друком 1924 р.; наступні виходили окремими випусками впродовж 1926—1929 рр., але потім його друкування було припинено з ідеологічних міркувань, хоча Кримський особисто ще і в 1930—32 рр. не припиняв опрацювання словника.

Іншою надзвичайно важливою проблемою стало впорядкування українського правопису. Складені під керівництвом та за безпосередньою участю Кримського “Найголовніші правила українського правопису” (1921) стали першим офіційним стандартом для всієї України. 1921 р. Правописну комісію об’єднано з термінологічною комісією Українського наукового товариства в Інститут української наукової мови, на чолі з Кримським. За часи свого існування (розформований у 1930 р.) ІУНМ видав низку термінологічних словників з різних галузей знань (математики, хімії, юриспруденції тощо). В роботі інституту приймали участь численні фахівці різних спрямувань, його кореспондентами були ентузіасти з місць.

Водночас як втілення “національної політики” партії в Україні запроваджувалася так звана українізація. На словах спрямована на всебічний розвиток національної мови і культури, на ділі вона оберталася на бюрократичну компанію і кінець кінцем не мала успіху.

У липні 1925 р. Раднарком республіки схвалив організувати для розробки правил правопису української мови при Наркомосі Державну комісію під головуванням наркома освіти УРСР. Цією ж постановою до складу комісії було введено відомих мовознавців, насамперед Кримського та його співробітників з академічних комісій — В. М. Ганцова, О. Б. Курило, Г. К. Голоскевича та ін. Зазначалось також, що «у своїй праці комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народних діалектів, прий-

⁵ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 31, спр. 2, арк. 237.

нявши за основу “найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук”, затверджені НКО УРСР 1921 року».

В умовах партійної диктатури державна комісія, яка, здавалося, мала поєднати зусилля вчених і державного апарату і спрямувати їх на користь справи, насправді не дійшла до єдності, а виявила багато протиріч у підступах до вирішення проблеми з боку вчених і з боку державних урядовців. Особливо ті протиріччя виявилися, коли головувати у комісії став нарком М. О. Скрипник, некомпетентні втручання якого викликали гостру реакцію з боку Кримського, породили тяжкі ускладнення між ними, та призвели незабаром до сумних наслідків.

Повертаючись дещо назад, згадаємо, що 27 листопада 1918 р. на першому організаційному засіданні Української Академії наук одногосно обрано її президентом В. І. Вернадського, а неодмінним секретарем А. Ю. Кримського, який займав цю посаду аж до травня 1928 р., коли під тиском влади президію Академії було переобрано.

Сталося так, що невдовзі після заснування УАН Вернадський поїхав з України і незабаром відмовився від президентства. Обраний після нього М. П. Василенко не був затверджений на цій посаді владою, О. І. Левицький — наступний президент — скоро помер, а В. І. Липський, що заступив його, захоплений науковою працею, мало займався організаційними справами. Отож весь тягар управління УАН першого десятиліття існування дістався саме Агатангелу Юхимовичу, який, без перебільшення, в цей період був головною постаттю в академії, її центром.

Погоджуючись стати на посаді неодмінного секретаря, він мав вже досвід науково-організаційної роботи — багато років він перебував на посадах неодмінного секретаря східного відділення Московського археологічного товариства, редактора часопису “Древности восточные”, замісника президента Київського наукового товариства. Проте масштаби академічної роботи були значно ширші. Його посада забов’язувала вести найрізноманітніші організаційні справи, необхідні для збереження та зміцнення Академії, такою, якою її бачили фундатори — незалежною, позапартійною найвищою науковою інституцією, покликаною здобувати нові знання і бути радником та експертом з питань науково-технічного прогресу. Таке своє призначення УАН могла виконати лише за умови достатнього наукового потенціалу, тобто при наявності науковців високого рівня. Неодмінному секретареві потрібно було вирішувати господарчі й фінансові питання, турбуватися про регулярне функціонування Спільного Зіб-

рання (Вищий колегіальний керівний орган УАН). Він відповідав за організацію видавничої бази й за вихід академічних видань — Звідомлень про діяльність ВУАН, записок відділів тощо. Слід відзначити, що після від'їзду з Києва Д. І. Багалія у 1919 р. Кримський був ще й головою Першого (Історично-філологічного) відділу.

В роки громадянської війни з її частими змінами влади, політичною та економічною нестабільністю найважливішим завданням було зберегти академію й поповнити її склад новими науковими силами.

До першого складу дійсних членів увійшли вчені світової слави — В. І. Вернадський, С. П. Тимошенко, М. І. Туган-Барановський, сам Кримський та інші. Незабаром їхні ряди поповнили Д. О. Граве, М. М. Крилов, К. В. Харлампович, М. С. Грушевський та багато інших. Сам Кримський вже на початку 1920 р. рекомендував на дійсних членів візантолога Ф. І. Мищенка та літературознавця С. О. Єфремова.⁶ Таким чином, на початку 20-х рр. попри всю злиденність тогочасного життя, УАН стала міцною корпорацією вчених — діяльних і яскравих особистостей.

Однак ані вони, ані сам Кримський не могли передбачати, що за умов тоталітарної системи, диктатури одного класу — пролетаріату, інтелігенція вперше в історії стане об'єктом цілеспрямованої соціальної політики держави, що базувалась на вузькокласовому підході та насильстві.

В Україні класовий підхід до інтелігенції доповнювався ще й боротьбою проти прагнення до національного самовизначення, що кваліфікувалось як “український націоналізм”, “український фашизм” і т. ін. Для комуніста немає нації в цілому, — стверджували співробітники Інституту марксизму, що діяв у Харкові з 1922 р., — а є нація в розумінні робітників і селянства, комуніст не може виступати з гаслом боронити українську націю, як таку.⁷

Абсолютизація класового підходу до усіх процесів життя, породила зневажливе ставлення до інтелігенції, звела її до ролі прошарку. Історик і високопоставлений урядовець Наркомосу М. Яворський, запевняв, що стара інтелігенція — це прошарок, “третій капіталістичний елемент”, два перших — непман і куркуль.⁸

⁶ Протокол №1 чергового засідання Історично-філологічного відділу УАН у Києві 29 січня 1920 р. // ІР ЦНБ, ф. І, №26396, арк. 1.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 20, спр. 2921, арк. 7.

⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2921, арк. 5.

В Україні (як і в інших республіках) класова політика впроваджувалась у життя партійним апаратом, який на початку 20-х років стає єдиним керівним ядром урядової адміністрації. В таємній постанові ЦК КП(б)У з приводу чистки наукової інтелігенції давалася вказівка Наркомосу керуватись класовим принципом і усунути “політично-ворожий елемент”. Підкреслювалось, що чистку Наркомос повинен проводити під безпосереднім наглядом партії.

За цих умов Всеукраїнська Академія Наук, академічна інтелігенція стає об’єктом переслідування з боку партапарату ЦК КП(б)У як “осередок української буржуазної культури і політики”.⁹ У партійних колах на “цілком таємних” засіданнях уже на початку 20-х років досить часто ставилися питання про реформу Академії та полічне обличчя її фундаторів — “старих” інтелігентів.

Відомий політичний діяч, а згодом і академік Української Академії наук, (розстріляний у 1938 р.) В. П. Затонський стверджував на одному із засідань політбюро ЦК КП(б)У: «Української буржуазії ще немає, але зовсім не обов’язково, щоб вона була вже наявно. Проте вже є провісники і ідеологи української буржуазії. Це той же Грушевський, Академія Наук, котра знаходиться в Києві. Вся ця Академія Наук, вся ідеологія публіки, що знаходиться навколо Академії Наук та в літературі іменує себе неокласиками, є по суті ідеологія прийдешньої української буржуазії і звідси прагнення будувати українську культуру “хоть гірше аби інше”, щоб не була схожа на російську. Звідси протиставлення російської і української культури в цілому».¹⁰

На засіданнях партапарату, де ставилися питання, що стосувалися Академії, робився наголос на вкрай “ворожому” ідейному стані академічної інтелігенції, низький соціальний статус якої один із найганебніших явищ того часу, гірка спадщина, що протягом довгих десятиліть служила знаряддям фізичного і морального знищення інтелігенції.

Підозріло-вороже ставлення до інтелігенції не без підтримки революційної влади часто-густо призводило до арештів вчених. Щоб захистити їх, з подачі А. Кримського було розроблено такий порядок: на засіданні Спільного зібрання сповіщалося про арешт тієї чи іншої людини й приймалося рішення клопотатися про неї перед урядом. негайно писався відповідний лист від Академії, який майже завжди мав бажану дію. Так з-під арешту вдалося визволити П. Стеб-

⁹ ЦДА ГОУ., ф. 1, оп. 6, спр. 93, арк. 62.

¹⁰ ЦДА ГОУ., ф. 1, оп. 6, спр. 93, арк. 62.

ницького, О. Корчак-Чепурківського, М. Птуху. У 1923 р. Академія домогалася звільнення звинуваченого в причетності до контрреволюційної організації “Київський центр дії” (КОЦД) другого президента УАН академіка М. П. Василенка. Декілька разів рятували від арешту й навіть заслання С. О. Єфремова. Це одна з яскравих і трагічних постатей в історії української інтелігенції. Активний громадський і політичний діяч ще за царату, талановитий літературознавець, він хоч і зрікся у двадцяті роки політичної діяльності, завжди відчував до себе ворожість і недовіру радянської влади. Певно ж, клопотатися за нього було небезпечно, але Академії до пори це вдавалося! Забігаючи наперед, відмітимо, що обраний 1920 р. на академіка Єфремов, у 1922 р. став віце-президентом, а з 1924 р. — головою Управи. У наступні роки він тісно співробітничав з Кримським, попри несхожість вдач і неоднакове ставлення до тих чи інших осіб, у головному, щодо діяльності Академії, вони були солідарні.

Спроби властей втрутитися в академічне життя почалися ще на початку 20-х років. Намагання до реорганізації з боку Наркомосу аби змінити структуру й статут УАН мали місце вже 1921 р. і тоді ж влада відчула опір науковців. Саме в цьому році спеціальною комісією Наркомосу під головуванням Кримського й за участю наркома освіти Гринька вироблено новий статут, згідно з яким керівничим органом Академії мала бути Рада, до складу якої крім дійсних членів Академії вперше увійшли представники Наркомосвіти; в свою чергу, дійсні члени мали затверджуватися Наркомосом, а вся Академія безпосередньо підпорядковувалася Наркомосові, тобто ішлося про головне — позбавлення вчених права автономії у вирішенні наукових питань, що приголомшило науковців. З цього приводу Кримський писав до Багалія: «Незважаючи на весь мій опір, прийнято непрактичний абсурдний спосіб керування Академією. “Спільне зібрання” матиме дуже обмежені права і функції, а його давні права та права господарського правління переходять до Ради Академії».¹¹ В цілому він назвав новий статут “витвором страшенно впертої й тупої схоластичної людини, типа гоголівського божевільного полковника Кошкарьова, Янати.”¹² Щоправда, у листі до Вернадського він дещо оптимістичніше оцінив ті ж події: “Реформа Академії абсолютно не

¹¹ ІР ЦНБ НАН України, ф. 1, спр. 23292, арк. 1.

¹² ІР ЦНБ НАН України, ф. 1, спр. 23538, арк. 1.

заторкнула її основ і що важніше, внутрішнього ладу (новий статут звучить: внутрішній свій лад Академія встановляє сама...)”.¹³

Наступні події показали наскільки оманливими були сподівання вченого. А поки що Спільне зібрання під керівництвом Кримського заслухало присланий з Харкова від Голови Ради Народних Комісарів Х. Раковського новий статут Української Академії Наук, встановлений РНК. 14 червня 1921 р. «Сконстатовано, що в новому статуті нема нічого про подробиці внутрішнього життя Академії Наук, і що їх має встановити сама Академія, згідно з 6-м розділом нового статуту, §7, який звучить так: “Права, обов’язки та порядок діяльності органів Управління Академії Наук та її частин та і установ встановлюється окремими інструкціями, що їх затверджують відповідні органи Управління Академії”. Постановлено: тимчасово керуватися всіма правилами давнішого статуту і всіма давнішими постановами б. “Спільного Зібрання”, коли вони не суперечать новому статуту)”.¹⁴

Відносини з владою ускладнювалися. Підпорядкована Наркомосу й тим поставлена на один щабель з освітніми установами, вузами тощо, Академія гостро відчувала некомпетентність управління і не раз підіймала питання про те, що “во всех делах, касающихся научной деятельности Академии, Всеукраинская Академия наук должна быть непосредственно подчинена верховной власти без промежуточных инстанций”.¹⁵

Вимога ця лишилася поза увагою, натомість з Наркомосу надійшло рішення про скорочення штатів, нібито щоб зменшити витрати. 1921 року до Києва було надіслано представника Наркомосу Л. М. Левитського одразу на три посади: ректора Медичного Інституту, завідуючого відділом у спілці робітників освіти та мистецтва, а також політкома Академії наук. Вітдоді жодна важлива подія в академічному житті не проходила повз нього. Як представник Наркомосу він мав значні повноваження і, природно, близько спілкувався з Кримським.

Найперше він сповістив, що Наркомос не затвердив на посаді Президента щойно обраного М. П. Василенка і що скорочуються штати. Це грубе порушення прав вчених викликало обурення і протест з їх боку, адже досі вони самі вирішували свої внутрішні спра-

¹³ А. Ю. Кримський — В. І. Вернадському. Лист (кінець квітня — початок травня) 1921 р. з Києва до Петрограду // Архів РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 881, арк.

¹⁴ Протокол, ч. 110 Ради (Спільного Зібрання) Української Академії Наук. 8 серпня 1921 р. // ІР ЦНБ НАН України, ф. 1, спр. 26221, арк. 1.

¹⁵ ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 2, спр. 451, арк. 317 об.

ви. Масові звільнення, передбачені владою, пояснювались нібито фінансовими труднощами, а насправді були пов'язані із своєрідною першою “чисткою” Академії, про що свідчить лист комісара — наглядача Л. М. Левитського — до наркома Г. Ф. Гринька, де він розповідає про свої перші київські враження: “На днях скінчила свою працю академічна комісія по скороченню штатів на чолі з академіком Орженцьким і приступає до праці комісія, призначена Вами в Харкові під моїм головуванням.

У штатах Академії було понад 1000 співробітників, академічна комісія лишила 400 з лишком. На мій поки що поверховий погляд в Академії утворилася така атмосфера, панують такі традиції (цілковита схоластика), що мабуть скорочення штатів нічого не допоможе, — треба зовсім зачинити цю установу й розгалузити її на науково-дослідні кафедри з безпосередню підлеглистю Всеукраїнському Вченому комітетові. При такій маніпуляції, безумовно, відсіється безліч тих елементів, котрі налипили до Академії, не маючи по суті нічого спільного з нею. Я певен в тому, що й частину академіків доведеться зсадити з їх стільців за невідповідністю їх званню академіків. Серйозної дійової праці, яка б нам дуже зараз була б потрібна, в Академії немає. Темп роботи навіть при тяжких сучасних умовах занадто слабкий. Це тії попередні мої уваги щодо Академії наук, які я можу подати Вам до офіційного переведення перегляду праці й штатів Академії наук... Дуже жалко, що в нашу комісію встрял Кримський, при якому неможливо робити висновки по суті справи...”.¹⁶ Лист, певно, не потребує коментарів, важливо лише відмітити, що на ранньому етапі, коли бюрократична система управління наукою тількино формувалася, уже тоді переважала політика перед наукою, а слухняний урядовець — перед особистістю вченого. Читаючи листа, важко уявити, що під “потрібною роботою” Левитський розумів розвиток фундаментальної науки; безумовно, ішлося про популяризаторські чи пропагандистські публікації або масові заходи. До ліквідації тоді не дійшло, але справа із скороченням штатів поставала вкрай серйозно.

На вимогу Наркомосу академічні штати слід було скоротити до 80—100 осіб. Кримський поставив це питання на обговорення Спільного зібрання і запропонував вироблений в Академії проект скорочення, за яким лишалося не менш як 150 штатних співробіт-

¹⁶ Лист Л. М. Левитського до Г. Ф. Гринька від 29.12.1921 р. з Києва у Харків // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 2, спр. 451, арк. 197, 198.

ників.¹⁷ Постановою Спільного зібрання цей проєкт разом з обґрунтуванням надіслали до Харкова з відповідним клопотанням. Внаслідок боротьби за кожну людину в списках штатного розкладу лишилося 137 співробітників.¹⁸ Але цим не обмежилось. Слід зазначити, що в роботі мовних і особливо термінологічних комісій брали участь багато різногалузевих фахівців, кореспондентів з місць тощо. Усі вони опинились без платні. Для них у ті голодні роки це ставало серйозною загрозою, а для Академії — втратою як кваліфікованих працівників, так і зв'язку з народом. Розуміючи це, Кримський подав клопотання до Наркомосу про разову оплату таким співробітникам. Водночас було підготовлено "Меморандум о неотложных научных нуждах Всеукраинской Академии наук", який заслуговує бути представленим повністю: «Всеукраинская Академия Наук, создана украинским народом, его стремлением к лучшей культурной жизни; одной из кардинальных задач Академии Наук, вне которой работа Академии всегда будет неполной, является концентрировать в себе научную жизнь страны.

В настоящее время Всеукраинская Академия Наук лишена возможности оборудовать целый ряд своих научных кафедр (например, на 2-ом отделении) и поставлена в неизмеримо более тягостное положение даже, чем целый ряд провинциальных университетов на территории У.С.С.Р. и Р.С.Ф.С.Р., получающих не в пример Академии новейшую иностранную литературу, которую Академия не получает и без которой научная жизнь Академии немыслима.

В.У.А.Н. лишена также по сие время своего печатного научного органа, путем которого академики могли бы оповещать научный мир о своих исследованиях.

Такое положение является неприемлемым, в корне подрывает существование Академии, как Академии, и не соответствует достоинству Республики.

В.У.А.Н. обращает внимание правительства еще раз на то обстоятельство, что даже многие провинциальные университеты (Одесса, Симферополь) оборудованы неизмеримо лучше, чем В.У.А.Н., в смысле получения научной литературы и пособий.

В.У.А.Н. обращается поэтому к правительству с неотложным представлением о безотлагательном удовлетворении своих первоначальных научных нужд, ходатайствуя о немедленном ассигновании суммы не менее полутора тысяч фунтов стерлингов и о командиро-

¹⁷ ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 2, спр. 451, арк. 250.

¹⁸ ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 2, спр. 451, арк. 265—274.

вании академіка за границю для виконання наукових поручень Академії. В.У.А.Н. на загальному зборі 23 серпня 1920 р. §3 виніс постанову, що при подальшому пренебреженні к ея неотложным научным нуждам, Академія Наук, несмотря на все усилия, не в состоянии будет выполнять свое назначение.

Равным образом во всех делах, касающихся научной деятельности Академіи, Всеукраинская Академія Наук должна быть непосредственно подчинена верховной власти без промежуточных инстанций.

Президент ВУАН

академік В. Липский

непременный секретарь ВУАН

академік А. Крымский».¹⁹

Тобто Кримський з властивим йому умінням вловив момент, коли Академія могла одержати бодай якоїсь користі навіть зі своїх злиднів. Так, крок за кроком, вдалося поступово добитися в наступні роки матеріального зміцнення ВУАН і збільшення її штатів. Досить сказати, що 1925 р. тільки в Інституті української наукової мови налічувалося двісті працівників, які до 1926 р. підготували 37 термінологічних словників з хімії, математики, геології, юриспруденції тощо.

Збільшення штатів призвело, однак, до того, що колектив ІУНМ став вкрай строкатим. Тут працювали відомі вчені: академіки Грушевський, Тутківський, професори Симінський, Кравчук та інші, плеяда філологів — Синявський, Курило, Ганцев, різноманітні фахівці: гідротехнік Секунда, біолог Яната та ін. З'явилося і багато молоді, щойно зі студентської лави. Такий різномірний колектив легко піддавався політизації. Не випадково, що саме в ІУНМ створився осередок чвар, які руйнували колектив. Не без сприяння властей точилася ворожнеча між Кримським і Єфремовим, з одного боку, Грушевським і Тутківським — з другого.

Та попри усі негаразди, головною лишалася проблема наукових кадрів. 1924 року Наркомосом створювалася комісія з надання вчених ступенів; з цього приводу на Спільному зібранні ВУАН було прийняте рішення: "Спільне зібрання Академії наук одноголосно висловилося за те, що докторський ступінь можна присуджувати тільки за такі дисертації, які своєю науковою вартістю справді задовольняють тим вимогам, що і давніш ставилися до докторів. До цього кличе і загальний інтерес науки, і наукова честь Радянської

¹⁹ ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 2, спр. 451, арк. 316, 316 об.

Республіки... поважний титул “доктор якоїсь науки” не дається у нас за якісь слабенські праці”.²⁰

Привертає увагу невеличкий фрагмент з цього документу: “...кру-гляють уперті чутки, ніби багатіші люди, у котрих тепер є гроші, ви-користовують лихе матеріальне становище старих учених і замовля-ють їм писати наукові розвідки, щоб самим за ті куповані розвідки здобути ступінь доктора...”. Ось куди сягає коріння добре відомої су-часної практики написання дисертацій різного рівня керівникам!

Протягом 20-х рр. в контексті загального ставлення до інтеліген-ції академічне життя точилося, долаючи різноманітні труднощі та ус-кладнення — чи то матеріальні, чи то у стосунках до влади, внутріш-ні або особисті. А. Ю. Кримський завдяки своїй владі та посаді не-одмінного секретаря завжди приймав на себе удари, був своєрідним буфером між Академією і владою. Він добре розумів, що йому треба контактувати і підтримувати добрі стосунки з представниками влад-них структур. Звідси його “реверанси” в бік наркомосівських діячів, вірнопідданські висловлювання, які іноді відштовхували від нього колег, але, як правило, дозволяли досягати бажаної мети. Наприк-лад, так сталося в час, коли замість переобрання Президії ВУАН, яке за статутом мало відбутися наприкінці 1924 р., але було відміне-но Наркомосом, Спільне зібрання голосувало за вотум довіри Лип-ському, Єфремову та Кримському. Саме тоді А. Ю. Кримський ви-голосив, що “Він — переконаний комуніст, і не вважаючи на все бажання акад. А. Є. Кримського йти соборно з усіма до спільної всім однаково дорогої наукової мети, мабуть у де-кого з академіків може виникнути побоювання, що думки і настрої акад. А. Є. Крим-ського могли б часом піти в розріз з думками й настроями інших академіків — людьми аполітичними, або безпартійними. Саме тепер, коли відбувається реформа Академії в дусі совітизації, акад. А. Є. Кримський мусить точно знати, яка частина академіків довіряє йому секретарювати під цю відповідальну пору й яка частина не довіряє”.²¹

Цю промову добре зрозуміли колеги, вотум довіри він одержав, але добре зрозуміли й представники Наркомосу, про що буде далі. Сам вчений, як бачимо з деяких його листів, іноді занадто впевнено покладався на свою особистість та дуже, дуже помилявся!

²⁰ Виписка з протоколу Спільного зібрання ВУАН від липня 1924 р. №166. Про нада-вання вченого ступеню // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 4, арк. 255—259 зв.

²¹ Протокол №212 Спільного зібрання ВУАН від 23 лютого 1925 р. // ІР ЦНБ НАН України, ф. 1, спр. 26323, арк. 1.

Ані він, ані хтось інший в ті часи чітко не розуміли, що справжнє керівництво виходить від дуже високих інстанцій, значно вищих від Наркомосу та його урядовців.

Саме з партійного апарату — політбюро ЦК КП(б)У надходили “цілком таємні” вказівки щодо “врегулювання” життя академічного та окремих її членів.

1924 року ЦК КП(б)У приймає постанову з вказівкою Наркомосу розробити заходи, спрямовані на розширення складу Академії Наук та оновлення її керівництва.

На початку 1925 р. у доповідній записці замнаркомосу Я. Ряппо, “Про реорганізацію Української Академії Наук”, що надійшла до ЦК, пропонували нові кандидатури до президії Академії. Обов’язковим вважалось введення до президії комуністів. Серед них пропонувались кандидатури філософів-марксистів С. Ю. Семковського, В. О. Юринця, голови кафедри м.-л. М. І. Яворського. Зазначалося, що УАН була створена за гетьманщини у 1918 р. з київських українських учених і громадських діячів, які не емігрували з Петлюрою, що протягом 1921—1923 рр. Академія, за рішенням Наркомосу, знаходилася “на консервації”, але це не відповідало дійсності.

З цієї доповідної записки, першої з приводу реорганізації УАН, можна бачити, що на той час загроза творцям Академії була вже очевидною. Показовою є занепокоєність Я. Ряппо долею А. Ю. Кримського, якого він особисто поважав.

Згідно з запискою, тільки неодмінний секретар Академії мав лишатись незамінним. бо призначення комуніста (не академіка) на посаду неодмінного секретаря неможливе і небажане: “Це зірве можливість провести вибори й викличе не вигідну компанію на адресу уряду і Української Академії Наук у нас в СРСР і, особливо за кордоном”. Передбачалося злити Історично-філологічний відділ з III — Соціально-економічним, але підкреслювалось, що “не можна також ставити на чолі соціально-історичного відділення акад. Кримського (не соціолога і не історика). Призначення на голову цього відділення акад. Грушевського, як історика, задовольнить і його та й паралізує дефекти Кримського”.²²

Цей задум доповнювався настійною пропозицією все ж таки зберегти А. Ю. Кримського на його головній посаді — неодмінного секретаря.

Згадуючи минулі заслуги А. Ю. Кримського, Я. Ряппо писав: “Залишити Кримського непремінним секретарем необхідно, бо ні-

²² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, стр. 48, арк. 93.

хто як він, п'ять років був охоронцем Академії за самих злиднених умов”.²³ Для більшої переконливості замнаркомосу зауважував, що вплив неодмінного секретаря завжди буде стримуватися віце-президентом комуністом.

Відстоюючи А. Ю. Кримського, Я. Ряппо згадав також і про його роботу в галузі української мови: “Академіка Кримського треба зберегти ще й заради тої величезної роботи, яку він веде з української мови”.²⁴

Я. Ряппо повідомляв і про те, що вже розроблено новий статут Академії. Водночас зазначав, що реалізація нового статуту вимагає проведення організаційних заходів: переобрання президії Академії, виборів нових академіків, насамперед комуністів; введення в число установ Академії інституту марксизму.

За новим статутом, зазначав Я. Ряппо, «старий університетський поділ Академії на три відділи передбачається замінити “науково-марксистським”, на два відділи: природничо-технічних і соціально-історичних наук».

Настали часи глибоких змін в організації керівництва Академії. То вже був початок підготовки до перебудови “старої” Академії на нових засадах цілковитої підвласності ідеології.

Я. Ряппо, відстоюючи А. Кримського, водночас загострював увагу на питанні об'єднання наявних марксистських сил у Києві, підняття їх авторитету. Роль ідейного наглядча в Академії мала виконувати новостворена кафедра марксизму, за допомогою якої, наголошував Я. Ряппо у черговій своїй записці до ЦККП(б)У, будуть згуртовані наявні марксистські сили, посилено вплив марксизму на молоде покоління. Тим самим, мовляв, полегшиться процес поступового впровадження марксистських сил в Академію (“знизу”) — в її комісії, кабінети, дослідні семінари і т. ін. За допомогою названої кафедри, стверджував В. Затонський, партійний апарат зможе поступово долати ті групи, що гуртуються у Києві навколо Академії і становлять, безперечно, ідеологічно небезпечний осередок. Таким шляхом, запевняв Л. Каганович, партія укоріниться в Українській Академії Наук.²⁵

Розроблений Укрнаукою проект “Основних положень реорганізації Всеукраїнської Академії Наук”, в якому ВУАН піддавалася критиці за недостатню відданість революції, відірваність від проблем

²³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2008, арк. 172.

²⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2008, арк. 172 (в перекладі з російської).

²⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 118.

соціально-економічного й політичного розвитку, потрапив до Академії наприкінці 1924 р.

Для неодмінного секретаря, як і всієї старої інтелігенції, настали дні випробувань, бо багато десятиліть першою їх турботою була наука, а політика — чимось другорядним. Справді, хто з них міг думати, що партійний контроль над інтелектуалами може переключитись з політичних дій на саму наукову теорію, що партія буде схвалювати або не підтримувати певні наукові погляди, навіть напрями самої науки. То ж не дивно, що більшість з них негативно відносились до такого поклоніння догмі. А на таємних партійних засіданнях ЦК наголошувалось, що політичний та ідейний стан Академії з кожним роком погіршується.

Яких тільки звинувачень не було висунуто проти Академії — “осередку буржуазної української культури і політики”.²⁶ Хоч певний час Каганович схилився до кандидатури М. С. Грушевського на посаду президента при нових виборах, а А. Ю. Кримського — “замісником або секретарем”, проте водночас і застерігав, що вони не стали друзями радянської влади, а затаїлися, щоб виступити в потрібний момент. Академічна стара інтелігенція “отруювала ядом чужинної пролетаріату ідеології молоде покоління”.²⁷

Згадували тут й про те, що 1922 року частину інтелігенції було вже вислано за кордон і був поворот “в наш бік”, але тепер (1926—1927 рр.) настав час і “ми знову повинні вислати за кордон. Така діалектика”.²⁸ Партійний секретар стверджував, що вчені, заявляючи про визнання радянської влади, маскуються, а через деякий час розгортають свою роботу в зовсім іншому напрямку і “швидко нахабніють”.²⁹ Каганович закликав продовжувати роботу розшарування серед інтелігенції, притягуючи найбільш лояльних по відношенню до комуністичної партії.

Не лишився осторонь і П. Постишев. Він відзначав неприпустимість того, що серед ідеологів мало комуністів, їх майже немає і поміж професорів. І знову з приводу старої інтелігенції пролунало застереження: “А ось те, що за царського режиму виховувалось, воно зараз виходе на широку дорогу і бореться за свою справу, але не за нашу комуністичну”.³⁰ Як “страшенну біду” розвінчував він акаде-

²⁶ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 93, арк. 62.

²⁷ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 117.

²⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 117.

²⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 118 (1926).

³⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 120.

мічне середовище, яке ще надмірно, на його думку, впливає навіть й на певну частину комуністів.

Відтоді під виглядом демократизації, наближення до державних завдань економічного й ідеологічного будівництва, виховання кадрів науковців-комуністів, ВУАН стала місцем висадки потрібних Наркомосові осіб, аби, так би мовити, “взяти” її зсередини.

Так, 1926 р. силовим рішенням Наркомосу при ВУАН засновано кафедру єврейської культури. В обґрунтуванні наголошувалося, що вона створюється для відродження національної культури й мови і її завданням стане створення наукової єврейської граматики, академічного словника, вивчення літератури, історії. “Наша боротьба з анти-єврейськими групуваннями, що використовують в боротьбі з радвладою традиційні уяви про історію єврейського народу та взаємовідносини його з іншими народами, потребує особливо витриманого марксистського освітлення так класових взаємовідносин всередині єврейського народу, як і взаємовідносин з іншими народами на протязі їх історичного розвитку.”³¹

НКО намітив і співробітників цієї кафедри: т. в. о. керівника призначено Н. І. Штіфа, юриста за фахом; на дійсного члена та керівника секції історії — А. І. Слуцького, завідуючого педагогічним технікумом, який не мав навіть вищої освіти, зате був членом КП(б)У; керівником секції літератури — Н. Є. Ойслендера, автора кількох публікацій популярно-критичного та публіцистичного змісту; на наукового співробітника рекомендовано Й. Ліберберга, політичного діяча, представника Євбюро при ЦК КП(б)У, доти військового лектора, на час призначення викладача історії класової боротьби в Київському інституті народного господарства і активного члена Кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН. Отже, нова кафедра мала виразне політичне забарвлення.

З боку ВУАН організація кафедри в її складі викликала рішучий протест. По-перше, в її стінах ще з 1919 р. існувала Жидівська історично-археографічна комісія, про яку згадувалося раніше.

Зрозуміло, що нова кафедра з її марксистським спрямуванням мала протиставитися гебраїстській комісії, навіть поглинути її.

По-друге, запропонований склад кафедри не відповідав академічним вимогам щодо наукової кваліфікації. Як тільки звістка про нову кафедру дійшла до ВУАН, за встановленим порядком канцелярія неодмінного секретаря ретельно прорецензувала науковий доробок кандидатів і дійшла висновку, що немає підстав зараховувати їх до

³¹ ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 4, спр. 241, арк. 7.

складу працівників Академії. В офіційному листі до Укрнауки за підписами президента В. Липського, віце-президента С. Єфремова та неодмінного секретаря А. Кримського висловлено головне кредо ВУАН щодо кадрів: "Академія наук визнає величезну вагу дослідничної катедри єврейської культури. Але вважає, що люди, які працюють на цій кафедрі і мають підготовлювати майбутніх професорів, повинні задовольняти науковим вимогам. Цього вимагає і авторитет майбутньої катедри і авторитет Академії наук, при якій Укрнаука хоче таку катедру закласти. Тому Академія наук ще раз прохає Укрнауку уважно розглянути наукову кваліфікацію намічених керівників згаданої катедри і рахуватися з тим фактом, що запропонованого керівника катедри т. Штіфа Секція наукових робітників не змогла поставити вище другої категорії, керівник секції історії т. Слуцький не має ані наукових праць, ані навіть належної освіти. Коли Академія наук одноголосно висловилася проти згаданих осіб, то вона виходила з мінімальних чисто наукових підстав та з найелементарніших інтересів науки".³²

В середині 20-х років політичний тиск на ВУАН посилювався і вона вже не могла йому протистояти. Попри тривале листування з Наркомосом, кафедру було затверджено, і вона стала ще одним осередком "пролетарської науки" в найвищій науковій інституції. А через кілька місяців співробітник кафедри Ліберберг, про якого писалося в листі ВУАН до Укрнауки, що "комісія не знає ніяких його вчених праць і через те не може подати ніякого висновку щодо його здатності до наукової роботи",³³ був призначений завідувачем кафедрою,³⁴ а з часу створення в 1929 р. на базі кафедри Інституту єврейської пролетарської культури став його директором.³⁵ Принагідно відмітимо, що під час чисток 1930 р. він активно сприяв цькуванню вчених й брав участь у "чистках".

Кримський добре розумів, що без підтримки у владних структурах зберегти принципову позицію в доборі кадрів Академія не зможе. Тому запропонував високому урядовцю з Укрнауки історика М. І. Яворському балотуватися в академіки. У 1941 р. Кримський, що тоді перебував у в'язниці, на запитання слідчого про стосунки з Єфремовим (до речі, І. Єфремов і Яворський на той час вже помер-

³² Лист ВУАН до Укрнауки від 19/І 1927 // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 6, спр. 5920, арк. 149.

³³ Лист ВУАН до Укрнауки від 17/ХІ 1926 // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 6, спр. 5920, арк. 153.

³⁴ Там же, арк. 253.

³⁵ Особиста справа І. Й. Ліберга // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 4371, арк. 136.

ли в ув'язненні) відповів, що їхні відносини погіршилися саме через це питання.³⁶ Безкомпромісний і прямий Єфремов був категорично проти; дипломатичний і гнучкий Кримський сподівався, що в особі Яворського Академія матиме підтримку і певний захист у наркоматівських структурах. До того ж, Яворський в історичних працях хоч і сповідував упереджено марксистську тезу про класову боротьбу, чим викликав скептичне ставлення до себе істориків, але йому годі було відмовити в належній обізнаності джерел, знанні фактичного матеріалу тощо. Треба віддати належне: 1926 р. він відмовився балотуватися, бо усвідомлював, що це може призвести до звинувачень у зловживанні службовим становищем. Обрання Яворського відбулося 1929 р. за інших обставин, коли зусиллями Наркомосу Кримський вже не займав посаду неодмінного секретаря і для нього почався тяжкий період опали.

Але в середині 20-х років він не складав зброї. Намагався підтримувати добрі стосунки із заступником наркома Я. Ряппо, Л. Левитським й водночас протистояв посяганням на незалежність Академії. Опонентів і недоброзичливців як в академії, так і поза нею у Кримського вистачало, однак його високий науковий авторитет і організаторські здібності були незаперечними. Він дбав, аби в ВУАН збиралися добірні наукові сили. У другій половині 20-х років до неї були обрані: О. О. Малиновський, В. П. Бузескул, К. К. Симінський, С. С. Дністрянський та чимало інших. Вдалося звести нанівець і циркуляр та директиви Наркомосу про механічне надання прав членів-кореспондентів керівникам науково-дослідних кафедр, які викликали різко негативну реакцію Спільного зібрання, бо академіки вважали негідним пов'язувати адміністративну посаду з членством в Академії.³⁷

Отже, щоб нейтралізувати вплив Кримського та підкорити колектив учених, найкраще було порушити внутрішні зв'язки. Посіяти недовіру, скомпроментувати окремих осіб виявилось не так і важко. Архіви зберегли безліч свідчень про внутрішні чвари й ворожнечу, які досягли апогею в другій половині 20-х років і виникли не без втручання Наркомосу. Опубліковані нещодавно уривки з щоденників С. Єфремова³⁸ та М. Слабченка³⁹ не лишають у цьому жодних сумнівів. Так, 30 червня 1927 р. Єфремов записав у щоденнику: «Ко-

³⁶ Дело по обвинению Крымского А. Е. // Архів ОНБ, №39424 ФП, арк. 60.

³⁷ Основні положення реорганізації ВУАН // ІР ЦНБ України. ф. 1, спр. 26316, арк. 8.

³⁸ Шмельов В. Г. Лицар духу // Київська старовина, 1992, №1, с. 38—51.

³⁹ Шмельов В. Г. Доля академіка // Київська старовина, 1992, №2, с. 16—23.

ли Семковський комусь з властї їмущих сказав, що шкода, мовляв, що в Академії незгода, той цинічно відповів — “то й добре, бо через це ми дізнаємося про дещо таке з внутрішнього життя Академії, про віщо б не знали». М. П. Василенко у листі до В. І. Вернадського так описував ситуацію: “...упорная борьба между М. С. Грушевским и Крымским, пускаются в ход сомнительные приемы, обо всем сообщается в Харьков официальным лицам. Борьба мелочна, большинство стоит в стороне, но втягивается Институт научовой мови, где влияние принадлежит Тутковскому и Грушевскому. Ефремов разорвал личные отношения с Грушевским, Тутковский — на стороне Грушевского, большинство нейтральны, но признают заслуги Крымского и будут его поддерживать... Сила все-таки на стороне Крымского...”⁴⁰

Призначений у 1927 р. новий нарком освіти М. Скрипник загострював увагу політбюро щодо цього, і з його подачі на засіданні політбюро ЦК КП(б)У було прийнято рішення: в боротьбі, що точилася поміж двома групами не слід монопольно підтримувати будь яку з груп, а “панування” в Академії групи Крымського — Єфремова визнати неприпустимим.

Наркомосу в особі наркома Скрипника рекомендувалось провести переобрання Президії ВУАН: Крымського слід було б звільнити від обов’язків неодмінного секретаря, але залишити членом президії, а Єфремова, який понад усе веде політично-шкідливу лінію, усунути з керівних органів Академії. А щоб успішно продовжувати боротьбу зі старою інтелігенцією, найважливішим вважалось введення до складу президії нових членів з “дійсно великих і найбільш лояльних” наукових сил, не зв’язаних з протирадянською політикою в минулому. При формуванні Президії пропонувалось “скупчити” нове ядро, яке мало бути рішучим в керівництві та житті Академії. Наркомосу наказувалось проводити затвердження складу академіків і незатвердження усіх “явно ворожих” елементів.

Щоб втілити усі ці вказівки в життя політбюро на пропозицію Кагановича створює комісію Наркомосу для обстеження роботи Академії. Відволікаючи увагу від справжнього завдання, що полягало в тому, щоб будь-яким засобом впровадити свої кандидатури до президії Академії, голова Укрголовнауки Ю. І. Озерський, який очолював комісію, “під гаслом ділової президії і створення нормальних

⁴⁰ М. П. Василенко до В. І. Вернадського від 21 березня 1926 р. // Архів РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 234, арк. 3 зв. 5.

умов роботи”⁴¹ використовує суперечки між Кримським — Єфремовим та Грушевським як ширму.⁴² В київській пресі рекламували завдання комісії — “... і в першу чергу, зовсім офіційно про необхідність усунення дряг в Академії Наук”. “А на цілком таємних” засіданнях це все зводилось до термінового уведення партійців, бо, на думку Озерського, головний напрямок роботи Академії повинно визначити її таємне відділення на чолі з комуністом.⁴³

Цікаво, що намагаючись за всяку ціну перевірку Академії пов’язати з суперечками між академіками, Озерський на засіданнях ЦК КП(б)У тим часом відзначав, що фундатори насправді прагнули зберегти свою автономію і єдиним фронтом стали в оборону. “Перед лицем загрозованої небезпеки, — наголошував він, — створюється єдиний фронт”.⁴⁴

Майже увесь січень 1928 р. в Академії наук працювала комісія, або, як тоді називали, “ревізія”. Цю комісію описав у своєму щоденнику академік О. Малиновський: “Ревизионная комиссия, назначенная НКП, обревизовала не только делопроизводство и хозяйственную часть академии, что она могла и должна была сделать, но и ее научную деятельность. Это абсурд. Как кто может обревизовать научную работу ВУАН, которая по закону и в действительности есть наивысшее научное учреждение в республике? А если допустить, что возможно образовать ревизионную комиссию для такой цели, то необходимо, чтобы она состояла из 40—50 высококвалифицированных ученых разнообразных специальностей. В действительности образована комиссия под председательством заведующего Укрглавнаукой Озерского, окончившего Нежинский Лицей молодого человека, т. е. лица с цензом до-революционного учителя гимназии, во всяком случае лица, никакого касательства к науке не имеющего: в состав комиссии вошли — заведующий кафедрой марксизма и ленинизма в Киеве, заведующий Институтом марксизма и ленинизма в Харькове и 2 или 3 профессора этого института. Научные заслуги этих лиц неизвестны; ни в каком случае нельзя их считать гениальными энциклопедистами, которые в состоянии дать правильную оценку научной работе целой академии...”⁴⁵ За свідченням М. З. Левченка, названо-

⁴¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2705, арк. 2.

⁴² Озерського Ю. І. було заарештовано у 1934 р. і засуджено до 10 років концтаборів.

⁴³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2705, арк. 2—3

⁴⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2705, арк. 1.

⁴⁵ Із щоденників. Публікація М. Шабат. Коментар І. Усенко // Вісник Ан України, 1993, №11, с. 78.

го сина Кримського, який був секретарем його канцелярії, Озерський дозволяв собі поводитись вкрай брутально, погрожувати вченим, хоча кожен з них мав не аби яке ім'я в науці, що призводило до гострих сутичок з Кримським.⁴⁶ Атмосфера знервованості панувала в стінах ВУАН, поки “ревізори” із Харкова перевіряли стан наукової роботи. А потім вони повернулися до Харкова. Вчені чекали висновків, але тодішня столиця довго мовчала, бо висновки комісії й кандидатури до нової президії як “зовсім таємні” розглядалися й обговорювалися в стінах ЦК КП(б)У.

У березні 1928 р. президія Академії була запрошена до Харкова на засідання розширеної колегії Наркомосу, де головний “ревізор” Озерський доповів про наслідки “обслідування” Академії, що згодом з’явилися у вигляді документу під назвою “Висновки і пропозиції Комісії НКО по обслідуванню стану та роботи ВУАН”.⁴⁷ Збереглося два варіанти цього документу. Перший, “для загального вживання”, доведений до відому співробітників Академії, — не що інше, як політичне звинувачення проти Академії загалом і проти вчених зокрема. Документ було складено так, щоб кожен науковець підпадав під політичне звинувачення чи за походженням, чи за напрямком досліджень, чи за політичну або громадську діяльність до революції: “щодо наукової кваліфікації, — відзначалося в документі, — ... кандидатів чи членів ВУАН є досить значна кількість діячів, що їх наукова діяльність цілковито пов’язана зі старим дореволюційним укладом та дореволюційними суспільними формаціями, що виходять з передточок зруйнованої пролетарською революцією псевдо-науки, як, скажімо, церковної історії, майнового права тощо...”. Забігаючи наперед, скажемо, що цей не зовсім зрозумілий пасаж безпосередньо торкався академіків Ф. Мищенко та К. Харламповича, яких позбавили академічного звання, оскільки ті раніше були професорами духовних академій.⁴⁸

Були у “Висновках” і пункти, що торкалися роботи неодмінного секретаря; зокрема, відмічалось, що політичні питання, обговорювані на Спільному зібранні, не завжди мають радянський характер. Малися на увазі зв’язки з іноземними вченими та клопотання за науковців, підданих політичним репресіям. В організаційних справах Академії також знаходили великий політичний кримінал. Підкрес-

⁴⁶ Особова справа М. З. Левченка. ЦДАГОУ, ф. 263, оп.1, спр. 58105, кор. 1449.

⁴⁷ ІР ЦНБ НАН України, ф. 40, спр. 50, арк. 1—5.

⁴⁸ Протокол №6 поширеного засідання Колегії Наркомосвіти УРСР з дня 9/ІІІ. 1928 // ІР ЦНБ НАН України, ф. 40, спр. 1430, арк. 5 зв.

лювалось, що Академія керувалася статутом 1918 р., виданим гетьманським урядом, а не прийнятим Радою Народних комісарів у 1921 р., «...єдиним законно-чинним, занесеним до “Кодексу Законів про народну освіту”».

Другий варіант “Висновків” підготовлено для ЦК КП(б)У. З грифом “цілком таємно” він зберігався у фондах колишнього Партархіву і лише щойно дослідники одержали змогу з ним ознайомитись. Обидва документи багато у чому схожі, але “таємний” значно різкіший у політичних звинуваченнях і значно більш персоніфікований. В ньому у неприховано негативній формі подано характеристики вчених, які незабаром стануть жертвами репресій, чисток, цькування.

Головний удар скеровано на знищення залишків самоврядування, гостро засуджувалось те, що не існувала передбачена статутом 1921 р. Рада Академії, яка мала складатись з академіків, затверджених НКО, а також його представників: “Твердження секретаря Академії А. Ю. Кримського про те, що Рада є паралельна назва Спільного зібрання не може бути оправданням...”, воно “неправильне, бо Рада передбачає участь представників НКО, а Спільне зібрання старого гетьманського статуту ніяких представників НКО не могло й допустити”.⁴⁹

Невиконання нового статуту з додержанням старого вбачалось і в тому, що сама назва Академії “Всеукраїнська” вже спочатку 1923 р. поволі змінювалась на “Українську”. Саме звання “неодмінного” секретаря не передбачалось статутом 1921 р., де зазначена лише назва “вченого секретаря”.

Надмірно дратувало владу й те, що А. Ю. Кримський та й інші старі академіки лишались вірними традиціям громадського, академічного наукового життя, захищаючи діячів науки і культури від політичних переслідувань. Можна назвати десятки імен безвинно покараних українських вчених—жертв репресій, на захист яких виступав Агатангел Юхимович. На думку влади — це був злочин, бо неприпустимо захищати осіб, які “до і під час Радянської влади приймали участь у контрреволюційних зборах та організаціях (Єфремов, Малиновський, Василенко, Харлампович та інші)”.⁵⁰

Комісія Озерського на підставі аналізу списків академіків прямо вказала, що одним з недоліків роботи Академії є наявність серед них значної кількості старих українських діячів.

⁴⁹ ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 177.

⁵⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 179 (1928).

Ось тут і пригадали виступ Кримського під час голосування у 1925 р. вотуму довіри академічній Президії, про який йшлося вище. Вченому приписувались найогидніші мотиви його висловлювань. «Таким чином, — зазначалось, — певним моральним терором і спекуляцією “на советизації” і “комунізації” своїй академік Кримський рятував стан свого посідання, як секретаря в Академії».⁵¹

У цілому в працях Академії наук, наголошувала комісія, висвітлення явищ як по лінії природи, так і життя людей, йде з точки зору ідеалістично-буржуазної, не діалектично-матеріалістичної.

Головні “політичні висновки” зводились до того, що створена в умовах гетьманського режиму Всеукраїнська Академія Наук “спочатку свого існування стала і залишалась і досі притулком і осередком консолідації, з одного боку, збанкрутованих соціально груп української буржуазно-націоналістичної інтелігенції (передовсім есерів), — з другого боку — кадетсько-монархічних кіл російських та реакційних кіл бувшої університетської професури”.⁵²

Окремо в “політичних висновках” ішлося про “групу” Єфремова — Кримського, яка, мовляв, ідучи під гаслами “чисто буржуазної української державності”, з одного боку, веде лінію фактичного, а іноді і формального зв’язку із закордонною буржуазною українською контрреволюцією, західно-українським фашизмом, а з другого боку — вступає в блок з російською прихованою, а часто-густо й досить відкритою антирадянською буржуазною інтелігенцією та її угрупованнями, як в Україні, так і в Росії, що відповідає сформованому за кордоном блоку російських і українських емігрантських контрреволюційних сил. Зазначалось, що під керівництвом української групи Єфремова — Кримського в Академії створюється єдиний і міцний блок “українсько-буржуазних кіл з кадетсько-правими (включно до монархістів)”.⁵³

Усі “гріхи” чіплялися, на “групу” Єфремова — Кримського, яка виступала в Академії, за висновками комісії, як диктаторська група, що нещадно громила всіх, хто їй не підкорявся. “Вся система одгородження від НКО, замкнутість Спільного зібрання... створили в Академії атмосферу диктатури, деспотизму, надзвичайної задущливості і інтриганства”.⁵⁴

⁵¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 179.

⁵² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 159.

⁵³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 159.

⁵⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 180.

“Група” Єфремова — Кримського вважалась суто контрреволюційною, а Єфремов — принциповим ворогом радянської влади, якого “треба усунути за всяку ціну, бо він є центром і політичним “вдохновителем” всієї організації сил. Його потрібно усунути з президії, навіть коли б його і переобрали”.⁵⁵ Кримського розглядали як виконавця волі Єфремова. Тому вважали, що його не варто залишати секретарем Академії, проте потрібно відколоти від Єфремова, використати в Президії його науковий авторитет.

Перед Наркомосом ставилося завдання посилити своє загальне керівництво усією роботою протягом подальшого існування Академії, бо вона ще не стала справжнім центром наукової думки.

Наступною акцією у приборканні ВУАН стали перевибори її Президії. Щоб одержати слухняну “Раду”, яка поставала замість Спільного зібрання, передбачалося ввести до її складу представників НКО з правом вирішального голосу. При обговоренні цього проекту М. Птуха від імені київських академіків запропонував надати їм дорадчий голос, але резолюція на його заяву була недвозначною: «...Констатуючи, таким чином, що в Києві перед обговорюванням “Положення про роботу Ради ВУАН” на колегії НКО, відбулася якась невідома НКО потайна приватна нарада академіків, на якій обговорювалось питання про представників НКО в раді ВУАН і де було винесено загальну думку про те, що представники НКО повинні мати дорадчий голос, — Колегія НКО визначає неможливим розглядати цю пропозицію як загальну пропозицію академіків і розглядає її як пропозицію окремих академіків».⁵⁶

Перевибори Президії відбулися в травні того ж року. Не обійшлося без несподіванок: вчені обрали головою зборів не Скрипника, а Вернадського й уже цим порушили етикет; запропонований на посаду неодмінного секретаря О. Корчак-Чепурківський також не був обраний (голосування було таємним), а більшість голосів одержав знову-таки Кримський.

Ці події дещо збентежили правлячі кола, про що свідчить тональність газетної інформації про ці збори: “Первая группа (академіків. — авт.) подачею своих голосов выявила политическую демонстрацию против органов Советской власти, руководящих культурным строительством, а тем самым и против всего Советского правительства Украины. Вторая группа своим голосованием не противопоставила себя политике НКП, но не совсем разобралась во всех нюансах на-

⁵⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 147, арк. 180.

⁵⁶ ІР ЦНБ, ф. 40, спр. 1430, арк. 1 зв. 2.

мерений первой группы. Третья группа академиков поддержала Наркомпрос... Что касается неперемного секретаря, то после голосования этот пост снова принял академик Крымский... Наркомпрос при рассмотрении этого вопроса, очевидно, должен будет сделать выводы, которые обеспечили бы нормальную работу ВУАН".⁵⁷ Через кілька днів стало відомо, що Наркомос не затвердив Кримського на цій посаді, а призначив виконуючим обов'язки секретаря О. Корчак-Чепурківського.

Через рік, коли в академії йшли масові арешти, й, зокрема, було заарештовано М. З. Левченка, Кримський в особистому листі до Вернадського написав гіркі слова: "...Скрипник воздвиг против меня гонения и озлобления...".⁵⁸ Але вчений мав рацію, мабуть, тільки наполовину, адже Скрипник, хоч як би не зневажав Кримського, виконував завдання ЦК КП(б)У, коли керував переобранням академічної Президії та усуненням з академії старої професури. Наступного дня після виборів (4 травня) він доповідав на Політбюро з цього приводу.

А. Ю. Кримський став на оборону Академії і у своєму листі до Л. Кагановича підкреслив, що в статті безпідставно й несправедливо освітлено перевибори президії, бо ні про яку політичну демонстрацію ніхто і не думав. Лист цікавий ще й тим, що Агатангел Юхимович необачно дозволив собі критикувати обраних за рекомендацією партапарату членів президії, а водночас, відчуваючи опалу, вдався до заприсягання своєї лояльності до радянської влади.⁵⁹ Каганович Кримському не відповів.

Можна сказати, що наприкінці 20-х рр. у партійно-владних колах вже було вироблено досить стійке негативне ставлення до неодмінного секретаря, який майже 10 років керував академією, зберіг її колектив, невтомно зміцнював її матеріальну базу. Нікого не обходив його науковий авторитет. Тепер питання науки вирішувались партійними органами. Зокрема, у зв'язку з обранням нових академіків до Всесоюзної Академії наук, було прийняте рішення, що висунення кандидатури академіка Кримського на вакансію сходознавчих кафедр в сучасний момент НКО з політичних міркувань вважає за недоцільне.⁶⁰

⁵⁷ Перевибори Президиума ВУАН // Киевский пролетарий, 1928, 6 мая, №104 (867).

⁵⁸ А. Е. Крымский — Вернадскому // Архів РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 381, арк. 7.

⁵⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 149, арк. 137 (1928).

⁶⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2705, арк. 20.

Однак, хоч Кримського і не затверджено на посаді неодмінного секретаря, авторитет його в Академії був надто високий. За свідченням колег, він довго ще, хоч і неофіційно, вирішував внутрішні академічні питання, які не міг вирішити Корчак-Чепурківський, мало придатний до організаційної праці.

І все ж протягом 1929—1930 рр. він поступово втрачає свій вплив. Його усунено з посади голови I (Історично-філологічного) відділу, а також Інституту української наукової мови. Цей інститут у 1930 р. перетворено на Інститут мовознавства, в. о. директора призначено Г. Ткаченка, першою акцією якого було звільнення майже всіх співробітників ІУНМ й на конкурсній основі створено новий колектив, в якому не знайшлося місця славетному вченому А. Ю. Кримському. Про це голова інституту писав з задоволенням: «Дописувачі колишнього Інституту наукової мови — це переважно попи, куркулі і всякі “колишні” люди ... штат, добраний значною мірою з соціально чужих і ворожих нам елементів здебільшого без належної кваліфікації, не міг розгорнути потрібної мовознавчої роботи».⁶¹ Суттєва руйнація не минула й сходознавчих установ ВУАН: влітку 1929 р. за відсутністю А. Ю. Кримського було проведено труси в приміщеннях кабінету арабо-іранської філології нібито з метою знайти компрометуючі матеріали на М. З. Левченка, але, як ми дізнаємось з особистої справи останнього, з надією знайти щось й про самого Кримського. Через деякий час з Академії усунено близького й багаторічного співробітника Агатангела Юхимовича арабіста Т. Г. Кезму. Під приводом “відсутності наукової кваліфікації” його знято з роботи під час “чистки” 6 серпня 1930 р.⁶² 1 лютого 1930 р. перестає існувати Візантологічна комісія, а замість неї створюється Комісія Близького Сходу, яку деякий час номінально очолює Кримський, а насправді К. Т. Штепа. Комісія докорінно змінює свій склад і напрями роботи: її поступово покидає стара Київська професура, а сама вона набирає все більш політичного характеру. У жовтні 1929 р. перестає також існувати гебраїстично-історична комісія, витіснена створеною 1926 р. під егідою євбюро ЦК КП(б)У Кафедрою єврейської культури. Нарешті, припиняє своє існування й Київська філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, зокрема її історично-етнологічний відділ, який очолював Агатангел Юхимович і який — про це ішлося вище — успішно працював спільно з Візантологічною Комісією. Під тиском подій багато членів ВУНАС подали заяви про вихід

⁶¹ Г. Ткаченко. Перебудувати мовознавчу роботу ВУАН // Вісті ВУАН, 1930, №4. с. 13.

⁶² ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 9, спр. 1459.

з організації і серед них Кезма. 30 вересня 1930 р. відбулися ліквідаційні збори ВУНАС.

Подальші події засвідчили, що “виховна” робота офіційних ідеологів серед творчої та наукової інтелігенції, як і досі, мала в своєму арсеналі лише два заходи: усунення самостійно мислячих особистостей, тобто потенціальних опонентів, і введення в колектив осіб, які слухняно виконували б накази. Ерудиція, творчий талант науковця не були вже головною передумовою для обрання на академічні посади.

Академічні вибори влітку 1929 р.⁶³ стали тим поворотом, від якого почалися суттєві зміни в особовому складі найвищої наукової інституції. В цьому році були вперше обрані на академіків політичні діячі — наркоми Скрипник, Шліхтер, Затонський та інші, або високоставлені урядовці, такі як Яворський. Відтоді стала обов'язковою практика узгоджувати кандидатуру обранця з партійною верхівкою, обирати за адміністративною посадою тощо. Задля справедливості відзначимо, що це не було лише українським явищем, а проявом тотального централізму.

Мабуть, не випадково вибори відбувалися тоді, коли йшли масові арешти української інтелігенції у зв'язку зі “Спілкою визволення України” (СВУ), що спричинило страшні втрати Академії наук. Саме тоді в проекті нового Статуту ВУАН з'явився пункт 17, який проголошував: “Дійсні академіки й весь учений персонал можуть бути позбавлені свого звання та своїх прав, коли вони не виконують своїх прямих обов'язків, а також коли їхня діяльність свідомо скерована на спричинення шкоди Радянському Союзу”.⁶⁴ Цей пункт почав діяти ще до його затвердження.

За тих умов робилися деякі спроби підтримати авторитет вченого через міжнародне визнання. Секретар французького посольства Парен, що відвідав Київ, в опублікованому ним звіті багато місця приділив зростанню Української Академії наук, зокрема про Кримського він писав: “На меня произвел громадное впечатление этот человек большого ума, громадных знаний и в буквальном смысле слова — европеец. Украинская наука может гордиться тем, что в ее рядах имеются такие люди”.⁶⁵

Т. Г. Кезма опублікував статтю про Кримського в арабському журналі, що видавався у Каїрі. З цього приводу Кезма писав Крим-

⁶³ Ці вибори проходили після виборів до АН СРСР за тими ж принциповими засадами в повній залежності від партійних установ

⁶⁴ ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 9, спр. 358, арк. 57.

⁶⁵ ІР ННБ НАН України, ф. XXXVI, спр. 624, арк. 1.

ському, що редактор журналу Селим Кобейн “с глубокой благодарностью принял мою инициативу. А из помещенной им передовой статьи Вы можете убедиться, с каким восторгом были приняты мои сведения о Вас и Ваших ученых трудах и помещены немедленно в первом очередном №-е — за июнь месяц сего 1929 г.”⁶⁶

На жаль, за тих умов ці або подібні акції не допомогли, а може, і погіршили положення.

Академічні вибори у сполученні з арештами досягли своєї мети. Неслухняний колектив учених було приборкано, і це з відвертим цинізмом відмічалось владою.

В кінці 1929 р. відбулося засідання київського окружного КП(б)У з ідеологічних питань, на якому про академічне становище доповідав Л. М. Левитський. Він зазначав, що Академія була головним осередком, де моменти ідеологічної боротьби в Києві виявлялись найяскравіше, але арешти у справі СВУ приголомшили вчених: “Зараз в Академії Наук відчувуються настрої більш-менш пригнічені й навіть помічається деяка розгубленість. Обрання наукових робітників довело нас наявно, що зараз до Академії наук можна провести без особливих труднощів кандидатури, які нам потрібні. Ми це використали і частину партійних товаришів туди всунули і постарались розбити те родинне оточення, яке там було”.⁶⁷

Завдяки цьому “просуненню”, на думку Левитського, відбулося значне “оздоровлення” Академії, яке він вбачає в посиленні впливу партії. Левитський підкреслював, що ще рік тому кандидатури партійців заболотували б, а тепер всі пропозиції, які рішуче ставляться владою в площині “класового добору наукових сил”, проходять. Втім, він визнавав, що серед партійного радянського активу, “просунутого” ними в Академію, бракувало фахової кваліфікації. На завершення цього виступу він заявив: “Там де по суті раніш був штаб контрреволюційної інтелігенції на чолі з академіками Кримським і Єфремовим, де був офіційний осередок тої організації, яку викрито, — нині екстериторіальний стан Академії в Радянській Україні зліквідовано, там стоїть досить міцно наша нога й ми свої позиції поглиблюємо далі”.

На початку 30-х рр. колектив ВУАН знаходився у жалюгідному стані. Одних засуджено і страчено і їхні місця зайняли партійні ставленці, інших залякали чистками й можливістю лишитися без роботи

⁶⁶ Кезма Т. Г. — Крымскому А. Е. 25 июня 1929 г. // ІР ННБ НАН України, ф. XXXVI, спр. 311, арк. 2.

⁶⁷ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2991, арк. 7.

й засобів існування, бо відтепер усі знали, що ні науковий авторитет, ні громадські заслуги не зарадять. Отак Українська Академія наук, що збрала цвіт інтелігенції, перетворилася на виконавчий загін ідеологічної служби. Все, чого досягла академія за перше десятиріччя свого існування, замовчувалося або принижувалося; так виник міф про те, ніби нічого істотного українська наука за цей час не дала.

У 1929—1930 рр. були знищені підготовлені до друку XXVI—XXVIII книги Записок Історично-філологічного відділу, Історично-географічний збірник, т. V, Праці комісії для вивчення соціально-економічної історії України, т. II, Збірник праць Візантологічної комісії та ін.

Поряд із зазначеним вище, у зв'язку із створенням Інституту мовознавства були ліквідовані комісія для складання живої української мови та діалектологічна комісія, яку очолював А. Ю. Кримський. До речі, чотири комісії було відібрано і у Грушевського, який також поступово втрачав свої позиції.

Особиста ситуація колишнього всевладного неодмінного секретаря ставала все більш жакливою. Поступово його звільнено від усіх адміністративних посад. Він вже не був ні неодмінним секретарем, ні головою історично-філологічного відділу, ані директором Інституту української наукової мови. Влітку 1929 р. були заарештовані співробітники Академії з його найближчого оточення. Це насамперед філологи з комісії словника живої української мови — В. М. Ганцов, його дружина О. Т. Андрієвська, Г. К. Голоскевич, В. К. Дем'янчук, у в'язниці знаходився С. О. Єфремов та багато інших.

На початку червня до в'язниці потрапив і названий син академіка М. З. Левченко.

Левченко прийшов до Академії у 1921 р. вісімнадцятирічним хлопцем на скромну посаду у відділі постачання, а потім був рекомендований П. М. Лозієвим на співробітника канцелярії неодмінного секретаря. А. Ю. Кримський звернув увагу на його працьовитість, прагнення до знань. А ще він до болю нагадував йому рано померлого улюбленого небіжа. Він щиро полюбив хлопця, а той відповідав йому тим же. Під опікою названого батька юнак закінчив Інститут народної освіти, потім Археологічний інститут у Києві. У 1929 р. Левченко вже член етнографічної та діалектологічної комісії ВУАН, завідуючий академічним виробництвом та особистий секретар Кримського; на той час він вже мав 17 опублікованих і 6 зданих до друку наукових робіт. Твір "Знадоби до життя Ст. Руданського" був відзначений академічною премією.

Влітку 1929 р. Кримський перебував у Звенигородці і тут одержував відомості про події в Академії і, зокрема, про арешт Миколи, головним чином від В. Г. Іванця — свого небіжа, який в той час стажувався в академічній бібліотеці. Може вперше в житті вчений не знав, куди вдатися, до кого звернутися. Він нічого не міг дізнатися офіційним шляхом — усе академічне керівництво, випадково чи навмисно, залишило Київ. У розпачі Агатангел Юхимович звернувся з листом до В. П. Затонського, бажаючи допомогти звільнити ні в чому неповинного Миколу: “Вчиніть для мене справедливість, дайте змогу спокійно докінчити старечі, послідні роки мого життя в плідній науковій праці на користь радянській українській культурі!... Треба гадати, що я вже геть-геть доживаю своє життя”.⁶⁸

Писав він також і начальнику слідчої групи М. Й. Гольдману,⁶⁹ якого знав особисто, але листи ці лишалися без відповіді, а Левченка засуджено “за участь у контрреволюційній організації, що існувала в Академії наук і злочинний зв’язок з учасниками СВУ — Єфремовим, Дурдуківським. Левченко не визнав себе винним. Академік Кримський проходить за показаннями Левченка як близька йому людина. 20 лютого 1930 р. Левченко судовою трійкою при колегії ДПУ було засуджено на 10 років концтаборів”⁷⁰ та заслано на Ведмежу Гору до Соловків.

Н. Д. Полонська-Василенко згадує, що Кримський шоліта відвідував там свого сина і той йому розповідав, що від нього вимагали відректися батька, навіть показували написаний почерком Кримського наклеп, але той розпізнав підробку.⁷¹

Зараз, коли слідча справа М. З. Левченка стала доступною для дослідника, можна з впевністю сказати, що арешт та заслання Левченка були спрямовані особисто проти Кримського. Хоча останній на той час лишався на волі і ніяких звинувачень у справі СВУ йому не пред’являлося, сам хід допитів Левченка свідчить про те, що від нього вимагали компромату на батька, та він не скорився, тримався гідно. В ув’язненні Микола лишився чесною й порядною людиною.

Забігаючи наперед, відмітимо, що в засланні він намагався працювати якнайкраще, але був у відчаї від того, що безвинно опинився у в’язниці: на волі у нього залишився маленький син, думки про

⁶⁸ ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 123526, арк. 1—3.

⁶⁹ Слідча справа М. З. Левченка. ЦДА ГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 58105, арк. 29—30 зв.

⁷⁰ Там же, арк. 108.

⁷¹ Н. Полонська-Василенко. Академік Агатангел Юхимович Кримський. 1871—1941 // Український історик, 1971, №3—4 (31—32). Рік VIII. Нью-Йорк—Мюнхен, с. 90—98.

якого не давали йому спокою. Була лише одна людина, якій Микола Левченко довіряв повністю — його названий батько. До нього він і звернувся з проханням усиновити хлопця, що Кримський і зробив з охотою.⁷²

Сам Левченко повернувся із таборів у 1934 р. психічно хворою людиною і невдовзі покінчив життя самогубством.

Влітку 1930 р., коли процес СВУ був вже завершений, в Академії почалися масштабні “чистки”, від вчених вимагали ідеологічного перевиховання, самокритичних покаянь тощо. Не обминули вони й Кримського. Марно шукати його прізвище в академічних планах, складанням яких тоді так захоплювалось бюрократичне керівництво, хіба що у зв’язку з темою “Марксистсько-ленінська критика буржуазних теорій в етнографічних дослідженнях XIX і XX вв. Буржуазна етнографія України (П. Чубинський, М. Драгоманов,..., А. Кримський...)”.⁷³

Академію забов’язували на так званих методологічних дискусіях доповідати, а також друкувати “викривальні” статті, спрямовані проти тих вчених, яких офіційно визнано “буржуазними”, “ворожими”, — С. О. Єфремова, О. О. Малиновського, М. С. Грушевського, М. В. Петретца та інших. Не минули наклепи й Кримського. В аноніміці “Класовий ворог на історичному циклі”⁷⁴ його поійменовано “одним з послідовніших ворогів марксистсько-ленінської історії”,... він також апологет колоніальної політики імперіалізму в її найбрутальнішій формі — військово-феодальної експансивності російського царату”, “...вірну службу царатові він поєднує з хуторським націоналізмом” і т. п. В цю зливу лайливої брехні вкрапляється абзац, який дає уявлення про реальні події: “Акад. Кримський ніби вмирає для ВУАН, вмирає для наукової роботи. Проте акад. Кримський не помер, і своє життя він виявляє в різних епізодичних виступах, між іншим і на засіданнях Комісії Близького Сходу! Тактика його на цих засіданнях — уникати всяких проблемних, теоретичних, методологічних питань... Комісія Близького Сходу активно проводила деяку боротьбу з акад. Кримським. Співробітники її [Штепа, Лозовик — авт.] підготували науково-критичні розвідки про нього (К. Штепа — Акад. Кримський як історик Туреччини, Г. Лозовик — Акад. Кримський як історик ісламу). Проте, керівництво історично-

⁷² Свідомство про всиновлення Каштанова // ІР ЦНБ НАН України, ф. 1, спр. 26775, арк. 1.

⁷³ Вісті ВУАН, 1931, №4—6, с. 67.

⁷⁴ ІР ННБ НАН України, ф. X, спр. 3327, арк. 1—3.

го циклу цим розвідкам не дало ходу, й вони не вийшли далі шухляд письмового столу Комісії. Має акад. Кримський і свою “школку”, що правда не істориків, а орієнталістів-філологів, що є членами Комісії Сходу...”⁷⁵

Цікаво відмітити, що на рукописі стоїть резолюція “Друкувати можна, але як би її скоротити трохи” і далі нерозбірливий підпис.

Подібний характер має памфлет О. К. Дорошкевича, в якому вченого звинувачено в реакційному ідеалізмі, зоологічному націоналізмі, антисемітизмі, буржуазному реставраторстві тощо.⁷⁶

Плинув час, життя А. Ю. Кримського ускладнювалось ще й через матеріальні труднощі. За спогадами академіка О. Й. Прицака, Агатангел Юхимович дуже тяжко переживав своє становище “опально-го” академіка, в чому він сам зізнався.⁷⁷

Протягом декількох років він залишався безробітним. Становище його було критичним: в Україні панував жадливий голодомор, вводилася карткова система, бути без роботи означало опинитися перед лицем голодної смерті. Кримський писав В. І. Вернадському: «Работается мне плохо... причина, главным образом, та, что моего сына безвинно по подозрению сослали на каторгу на Белое море на десять лет. В чем его подозревают, этого не знает никто. Предполагали, что его высылка стоит в связи с делом Ефремова (СВУ); но вознесенный и низверженный акад. Яворский⁷⁸ сказал Перетцу, что это не так: подозревают моего сына в ином чем-то. В чем? — Я ломаю себе над этим голову... На Украине люди не имеют другой темы для разговора, кроме жалоб на отсутствие еды, на форменное голодание, на ужас замерзнуть в нетопленной квартире... В 1920—21 у меня был период, почти полугодичный, когда я не имел жиров; но полного отсутствия пищи у меня не бывало. Теперь сплошь да рядом бывают дни, когда я совсем не имею чего есть...». І далі: «Сплошная нищета. Я назвал бы свою жизнь унижительной. Не на что починить ботинки, “дикая” нужда последних 5 лет».⁷⁹

⁷⁵ ІР ННБ НАН України, ф. Х, спр. 3327, арк. 1—3.

⁷⁶ О. К. Дорошкевич. Стенограма виступу на загальних зборах співробітників ВУАН від 2/V. 1932 р. // ІР ННБ НАН України, ф. Х, спр. 1039, арк. 1—26.

⁷⁷ О. Прицак. Про Агатангела Юхимовича у 120 роковини народження // Східний світ, 1993, №1, с. 23.

⁷⁸ М. І. Яворський — заступник голови Укрнауки, обраний академіком у 1929, заарештований у 1930 і розстріляний у 1937 р.

⁷⁹ А. Ю. Кримський. Листи до Вернадського // Архів РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 881, арк. 7—8, 9—11.

Протягом 30-х років А. Ю. Кримський проводив жваве листування із Н. Д. Полонською-Василенко, яка належала до того вузького кола людей, з якими він щиро спілкувався і які користувалися його повною довірою. Їй він звірявся у своїх труднощах і сподіваннях. Н. Д. Полонська-Василенко сповіщала йому про всі академічні події, а він, як і раніш, не втрачав інтересу до академічного життя.

Попри всі негаразди, А. Ю. Кримський багато працював і акуратно надсилав до Академії звіти про свою працю і робочі плани. Саме з них ми дізнаємось, які проблеми опрацьовував вчений. У перші опальні роки він редагував твір “Історія української мови”, закінчував II том збірки “Звиногородщина — Шевченкова батьківщина з погляду етнографічно-фольклорного та діалектичного”, редагував II том академічного “Російсько-українського словника”, підготував до друку листування з І. Франком. Як відомо, жодна з цих його праць не була надрукована, а все написане піддавалося нищівній критиці.

Оскільки можна судити із звітів за пізніші роки, він залишив славістику й взагалі українську тематику і зосередився на проблемах сходознавства. Вчений пише “Нарис башкірського письменства”, (аналізує манускрипт про Авіценну), готує нарис розвитку старої грузинської історіографії з V в. н. е. до XII в., абіссінської (ефіопської) літератури.⁸⁰ Не полишає він і довголітньої праці “Історія новонарабської літератури” (разом із Східним ін-том АН СРСР), “Студії у Криму”, “Тюрки, їх мови й літератури”, “Страницы из истории кавказского Азербайджана”.⁸¹ Визначне місце серед його праць займала “Історія хазар”. На жаль, в ті роки опублікувати вдалося лише декілька статей до Енциклопедії.

Академія 30-х рр. зовсім не схожа на Академію 20-х. Значні зміни у персональному складі, перехід на планування у наукових дослідженнях, відповідальні посади зайнято партійними й державними діячами; нарешті, в академічних стінах з’являється ядро — досить численний прошарок, головним чином, молодих партійців, далеких від науки, але наділених командними функціями і покликаних керувати процесами “ідеологічного переозброєння” вчених. В новостворену партячейку ВУАН був переведений представник Укрнауки в Києві Л. М. Левитський й зайняв відповідальну посаду в академічній фракції, що діяла під керівництвом Скрипника, а після нього Затонського; партчастину Президії ВУАН очолив О. Г. Шліхтер. Всі ці заходи мали суттєво покращити роботу академії, однак, навпаки, з

⁸⁰ ІР ННБ НАН України, ф. 1, стр. 26621, арк. 1—2.

⁸¹ ІР ННБ НАН України, ф. 1, стр. 26612, арк. 1.

перших кроків парткерівництва виявилось, що у вченому середовищі виникла цілком чужа структура зі своїми специфічними методами, завданнями. Л. М. Левитський⁸² у своїх зізнаннях згадує: “С первых дней организации ячейки ВУАН можно было наблюдать нездоровые явления: отрыв партийной массы от беспартийных, недостаточное внимание членов партии к своей учебе и сравнительно низкая научная квалификация большинства, их зазнайство и переоценка своих сил со стороны руководства ячейки и т. д. Руководство ячейкой ВУАН со стороны Киевского Окрпарткома и фракции ВУАН было совершенно недостаточно, тем более, что и в самой фракции были нелады (Шлихтер — Скрипник)... На первом отделе⁸³ ВУАН прежде всего, очень мало надлежащим образом подготовленных с методологической и научно-производственной стороны партийных сил, а, во-вторых, и те партийные научные работники, которые там имеются, меньше всего работают в этом направлении”.⁸⁴ Партійний осередок Академії, озброєний вказівками вищих органів, приймає рішення з приводу посилення ідеологічного наступу, — досягнення в політичній і практичній роботі повної радянзації ВУАН. Серед численних завдань чи не головним вважалась подальша критика старої інтелігенції: “В найближчий час, — записано в протоколі партійної фракції ВУАН від 12 грудня 1931 р., — слід зосередити увагу на критиці таких осіб: Перетц, Птуха, Василенко, Грушевський і його школа, Воблий. Окремо проробити особово академіка Кримського”.⁸⁵ Водночас закликали до посилення “класової пильності” в стінах Академії наук, а в ширших колах педалювалося уявлення про ВУАН як про осередок запеклих ворогів, які мали лише одне завдання — повалення Радянської Влади. Яскравий приклад — брошура секретаря партячейки ВУАН А. Я. Артемського “Що таке Всеукраїнська Академія наук” (К., 1931).

Зрозуміло, що такі обставини ніяк не сприяли нормальній роботі, і багато хто із співробітників це добре розумів. Так, один з бувших аспірантів Грушевського Глушко на лютневій сесії 1933 р. відверто виступив з заявою, що невиконання виробничих планів пояснюється

⁸² Заарештований у 1933 р. На відміну від багатьох партійних ставлеників мав дві вищих освіти — Варшавський університет і Київський медичний інститут.

⁸³ На початку 30-х років в Академії було 2 відділи: перший — Природничо-технічний, другий — Соціально-економічний.

⁸⁴ Дело № 40541 Левитського Леоніда Макаровича // ЦДА ГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 56756, к. 1371, арк. 96 зв., 97 зв.

⁸⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 4194, арк. 33.

перебуванням наукових працівників “в процесі переозброєння”,⁸⁶ за що змушений був покинути Академію, а згодом поплатитися арештом.

Стан академічних справ викликав незадоволення влади. За період 1932—34 рр. з’явилося декілька документів, в яких досить різко критикувалися як Академія, так і її партійне керівництво. Є всі підстави вважати, що їх ініціатором і головним автором був М. М. Кіллерог, член ЦК КП(б)У, а з 1934 р. — секретар парторганізації Академії наук.

Документи ці схожі за змістом і відрізняються один від одного більшою чи меншою докладністю та кількістю конкретних прикладів. В кожному документі відмічається недостатність партійного керівництва науковою роботою, але об’єктивно вони свідчать, що “комуністи, наукові робітники ВУАН, в переважній більшості не спромоглися посісти чільне місце в науковій роботі не оволоділи сутністю науки, не опанували всієї суми знань і досягнень своєї науки, не змогли забезпечити своєю роботою партійну лінію в науці”.⁸⁷

І в іншому місці: “Склад наукових співробітників ВУАН вимагає також пильної перевірки і добору нових співробітників через засміченість наукового складу Академії класово-ворожим елементом та наявністю у складі наукових співробітників ВУАН великої кількості осіб, цілком непридатних до наукової роботи, що не дають протягом ряда років перебування в Академії ніякої наукової продукції і дати її неспроможні. Робота аспірантів, а зокрема комуністів-аспірантів незадовільна... Наприклад, Інститут мовознавства з 7 комуністів-аспірантів має лише одного з вищою освітою. В Інституті геології з 13 комуністів-аспірантів лише 2 мають вищу освіту, але і ті, не з фаху”.⁸⁸

Характерно, що об’єктивне визнання неприпустимого стану у науковій інституції приводить партійного функціонера Кіллерога до парадоксального висновку, що становище може врятувати усунення з Академії цілої категорії вчених, відомих в Україні та поза її межами своїм науковим доробком — одних через позбавлення звання академіка (йдеться про Возняка, Колессу та ін.), других через фізичне знищення (напр., Рудницького), багатьох через переведення на пенсію (Корчак-Чепурківського, Липського, Срезневського, Яворницького, Василенка та ін.).

Не забував він і Кримського, особа якого викликала найбільше роздратування.

⁸⁶ ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2528, арк. 85.

⁸⁷ Проект постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про стан і роботу Всеукраїнської академії наук // ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 10, арк. 154.

⁸⁸ Про Всеукраїнську академію наук // ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2528, арк. 88—89.

З листів Кримського до Н. Д. Полонської-Василенко і В. І. Вернадського відомо, в яких злиднях перебував на той час вчений, а між тим в стінах партапарату на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У від 22/IX 1933 р. при розгляданні Проекту постанови про стан і роботу Всеукраїнської Академії Наук була прийнята цілком таємна постанова: “Лишить звання академиків Воблого и Крымского, как активных классовых врагов лидеров националистических группировок, сблокировавшихся в академии на общей антисоветской платформе”.⁸⁹ В наступному році той же Кіллерог, обґрунтовуючи необхідність перебудови структури ВУАН, знов перелічує головних “ворогів” — того ж М. С. Грушевського і Воблого, Кримського і Перетца, додаючи до них Кравчука і Шмальгаузена.

На думку Кіллерога, Кримський “групує навколо себе і українсько-шовіністичні, і великодержавницькі елементи”, а взагалі “в розташуванні ворожих елементів серед академіків і наукових співробітників ВУАН характерна наявність блока українських шовіністів з великодержавниками”.⁹⁰ Цього разу він не вимагає виключення Агатагела Юхимовича зі складу академіків, а лише пропонує перевести його на пенсію, усунувши із штатних посад разом з іншими вченими.

На щастя, до повного виконання цих постанов не дійшло, у всякому разі в частині, що відносилась до Кримського. Не відбулося позбавлення звання, ані усунення з посад, як і переведення президії Академії та її другого відділу до Харкова. Навпаки, столицю України перенесено до Києва, а саму Академію як провідну наукову установу вилучено з відання Наркомосу і підпорядковано безпосередньо Раднаркомові республіки.

Однак ані зміни статусу, ані суттєва структурна перебудова не припинили руйнівної діяльності партійних органів Академії, які продовжували пошук прихованих ворогів. Але тепер в ідеологічній боротьбі акценти зміщуються у бік подолання націоналізму та шовінізму, як це видно з документів, що цитувалися вище.

Подібні звинувачення, пов'язані, головним чином, з його діяльністю в галузі українознавства — складання словників і праці в правописній комісії, не були для Кримського чимось новим. Щоправда, у середині 20-х рр. частіше закидали “русифікаторство”. Він мав свою концепцію української мови, головні положення якої виробляв

⁸⁹ ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 10, арк. 152.

⁹⁰ ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2528, арк. 86.

разом з Б. Д. Грінченком,⁹¹ його однодумцями були видатні діячі — А. В. Ніковський, С. О. Єфремов, І. І. Огієнко та ін. Його непримиренними опонентами були М. С. Грушевський, П. А. Тутківський та їх оточення, зокрема молодь з Інституту української наукової мови. У питаннях мови взагалі та правопису зокрема на Кримського спеціальною директивою НКО покладено відповідальність за її єдність в академічних виданнях; це змушувало його втручатися у видавничі справи авторів, що часто-густо викликало невдоволення. Конфлікти такого роду набули особливої гостроти з моменту, коли на чолі правописної комісії став Скрипник. Нарком активно втручався у всі рішення питань правопису, але не на рівні наукової дискусії (він ніколи філологом не був), а як партійний функціонер, кожне слово якого є наказом. Суть розходжень між ними влучно окреслив М. З. Левченко: “Тимчасом у Кримського й Скрипника зайшли ще й великі розходження в правописній справі. Вам з самого початку, коли виникла потреба правописної реформи, можна було помітити тенденцію НКО (власне наркома тов. Шумського) в бік наближення нашої системи правопису до галицької традиції. Скрипник, ставши на чолі Комісії, ще більше загострив отакий напрям. Кримський вже з самого початку своєї наукової діяльності був [рішучий] ворог “галицьких тенденцій” як у мові, так і в правописі. Він уважав їх за шкідливі не стільки для наддніпрянців, ба й для самих галичан, убачаючи в тому відрив од живої мови й полонізацію. Він гадав, що завдання Комісії полягає в тім, щоб як найбільше спростити систему нашого правопису, наблизити його до живої вимови і не ламати вже встановлених принципів. Скрипник виразно стояв на позиції поступок галицькій системі. Цю позицію Голови Комісії Кримський вважав за ненаукову й дивився на неї як на політичну гру”.⁹²

Кримський заперечував введенню в український правопис пом’якшеного “л”, букви “г”, написання частки “ся” окремо від дієслова і за це звинувачувався у шовінізмі, великодержавництві, русифікаторстві. Був навіть випадок, коли він змушений був показати

⁹¹ Їхня велика епістолярія містить численні матеріали з питань української мови. Майже у кожному листі можна знайти натяжки Кримського щодо різних граматичних форм; у 1908 р. він писав із Звенигородки: “... коло граматики працюю що дня... Кожне слово українське, яке я тут чую, кропить мене сіплющою водою, бо я таким способом відчуваю свій зв’язок не с поодинокими особами, як у Москві, а з народом”. (Лист А. Ю. Кримського до Б. Д. Грінченка від 19/X 1908 р. //ІР НБУ в НАН України. ф. III, спр. 37745, арк. 1.)

⁹² М. Левченка обвинувачення відкидало. Свідчення — споми́ни із слідчої справи. // Вісник Національної Академії наук України, 1996, №3—4, с. 64—65.

Спільному зібранню оригінал “Літопису Величка”, щоб довести, що написання частки “ся” разом з дієсловами є історично зумовленим.⁹³ Одного разу, ображений, він навіть звернувся з листом до голови Укрнауки Ю. І. Озерського: “... я повинен зазначити, що наклепи М. С. Грушевського на Управу Української Академії Наук почалися ще перед його поворотом з еміграції на Україну. Найкращий довід лист М. С. Грушевського, надрукований у празькій журналі “Нова Україна” 1923 (травень, ч. 5, ст. 163), де М. С. Грушевський прилюдно оповістив, що “офіційна Управа Академії Наук то люди українству неприхильні”. Ті “неприхильні українству люди” — академики Єфремов, Кримський, Липський, Лобода”.⁹⁴

Тривалий період ім'я колишнього всевладного неодмінного секретаря не зникало з таємних партійних документів, однак з часом ті його ідеї відносно українського правопису, що трактувалися як русифікаторські, стали “підставою” для звинувачення у націоналізмі. Так, в доповідній записці від 28 травня 1933 р. завідуючого культурно-пропагандистським відділом ЦК КП(б)У А. Хвилі, яка в цілому спрямована проти Скрипника, подибуємо, що літера “Г” “своєю вимовою наближає до тої вимови, яка є в російській мові...” За це Хвиля піддає нищівній критиці як запеклих націоналістів Ніковського, Єфремова, Кримського, які «виступали і виступають проти звука “Г” в українській мові як проти чужого ворожого елемента для української мови, що закаламучує чистоту звукового складу її».⁹⁵

З подачі Хвилі було створено комісію, яка запропонувала ввести новий правопис і підготувала його проект, що і був невдовзі реалізований.

Р. Конквест слушно пов'язує політику сталінщини проти українського селянства з боротьбою проти “українізації”. «Пошук “ворогів народу” мав в Україні підкреслено антиукраїнський характер. Зі старою інтелігенцією, яка репрезентувала широке розмаїття національної культури, вже розправилися. Тепер прийшла черга національного елемента в самій українській комуністичній партії.»⁹⁶ Стаття в “Правді” від 27 квітня 1933 р. затаврувала академічний Інститут української наукової мови, який, до речі, на той час вже не існував,

⁹³ Протокол Спільного Зібрання ВУАН №253 від 8 листопада 1926 р. // ІР ННБ, ф. 1, спр. 26364, арк. 1—5.

⁹⁴ Лист від А. Ю. Кримського до голови Укрнауки тов. Озерського від 27 червня 1927 р. // ІР ННБ, ф. 1, спр. 26383, арк. 9.

⁹⁵ ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 306, арк. 34—35.

⁹⁶ Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. К., “Либідь”, 1993, — С. 299.

але директором якого був весь час його існування Кримський, як “лігво буржуазних націоналістів”, які розробляли плани відчуження української мови від буржуазної російської. Зіставлення доповідних А. Хвилі (їх було декілька) із згаданою статтею, виявляє справжні причини їх появи: упередженість, а також вимушену штучність політичних звинувачень. Головний удар був спрямований проти партійного керівництва і це недвозначно підкреслив Д. Мануїльський, виступаючи перед київською парторганізацією у червні того ж року: “Тут на Україні існують певні установи, які мають високі титули академій, інститутів і наукових товариств і часто служать місцем захоплення не соціалістичної науки, а класово ворожої ідеології...”. Йому вторив Косіор: “Цілі контрреволюційні гнізда існують в наркоматах освіти, землеробства, юстиції, в Українському інституті марксизму-ленінізму, ... в Інституті Т. Шевченка тощо”.⁹⁷ Ці промови стали директивою, за якою почалися масові репресії в наукових установах, зокрема в Українському інституті сходознавства і комісії по введенню нового українського правопису. Великі “чистки” відбулися у наркоматі освіти. Крім Скрипника, що був спочатку усунутий з посади наркома освіти, підданий гонінням і покінчив самогубством, на початку 30-х рр. були репресовані М. Л. Левитський, Д. І. Озерський, Камишан, Артемський та інші академічні партійні діячі, які свого часу захоплювались викриттям “класового ворога”, “націоналіста” Кримського.

Ці події наче не мали безпосереднього впливу на життя опального академіка, який майже стало перебував у Звенигородці, поділяючи тяжку долю українського народу в годину голодомору.

В ті роки єдиним засобом існування для нього і його родини були мізерна академічна платня та пайок й невеличкий клаптик землі біля будинку. З його листів ми довідуємось про злиденне животіння, принципово несумісне з людською гідністю. Однак саме в тих подіях слід шукати початок повороту на його життєвому шляху, який хоч і тимчасово, але надав вченому можливість нормально працювати.

Після усунення Скрипника, виключення із академіків Щурата, Возняка, Студинського, Колесси, знищення академіка Рудницького та ін., репресії серед вчених не тільки не вщухали, але набували все ширшого розмаху. Усюди шукали націоналістів і троцькістів, але більш серед вчених, що займали відповідальні посади, які нещодавно були “опорою пролетарської науки”.

⁹⁷ Цитовано з кн.: Конквест Р. Життя скорботи, с. 301.

У 1936 р., наприклад, репресовано академіків Ф. А. Козубовського, І. Й. Агола, С. Ю. Семківського, членів-кореспондентів М. Х. Орлова, І. І. Ліберберга, О. П. Дзеніса. Між тим старих науковців, у тому числі й А. Ю. Кримського, майже не чіпали. Навпаки, у травні 1937 р., коли Президія АН УРСР підтверджувала вчені ступені докторів наук академікам у відповідності до постанови РНК СРСР від 13/І 1934 р., було підтверджено “ступінь доктора суспільних наук дійсному члену Академії наук УРСР академіку Кримському”.⁹⁸

Репресії в країні в цілому і зокрема в науці ще посилювалися після березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому виступив Сталін з доповіддю про недоліки партійної роботи і заходи ліквідації троцькістських та інших дворушників. А через декілька днів відбувся пленум ЦК КП(б)У з подібними гаслами. У виступах Косіора, Балицького та ін. славлення на адресу батька усіх народів перемішали з каяттям у недостатньо активному винищенні ворогів.⁹⁹ Відтоді почалася справжня вакханалія. Арештовували математиків, геологів, механіків, спростовувались щойно захищені дисертації, скасовувалися вчені ступені, майже на кожному засіданні Президії Академії наук у 1937 р. оголошувалися чергові “вороги народу”: 2 липня — віце-президент, директор Інституту геологічних наук АН УРСР М. Г. Світальський, 5 липня — директор Інституту літератури, секретар Відділення суспільних наук О. М. Асаткін, 19 липня — член-кореспондент, директор Інституту мікробіології і епідеміології Г. О. Ручко, а далі — численна група співробітників Інституту фольклору.

У серпні того ж року в Академії не вщухали пристрасі навколо ще одного питання, хоч і зовсім іншого характеру: ішлося про підвищення окладів за звання згідно з посадою на підставі РНК СРСР від 1 серпня 1937 р. Разом із нагнітанням політичної істерії, страху, особистих амбіцій це призводило до гострих суперечок в колективах, але опальний академік, що бідував у Звенигородці, ніби-то залишався осторонь тих баталій, хоч і довідувався про них з листів численних друзів. Нарешті зміни торкнулися і його життя. У жовтні 1937 р. він писав про це Вернадському: «Только третьего дня мне блеснул луч надежды на избавление от такой дикой нужды, в которой протекали для меня последние пять лет. Академикам прибавили жалование. Мне прислали 600 руб. за полмесяца, и я вчера мог от-

⁹⁸ Протокол №15 § 104 засідання президії АН УРСР від 19 тр. 1937 р. // Архів Президії НАН, ф. р-251, оп.1, спр. 65.

⁹⁹ Стенограма Пленуму ЦК КП(б)У 17 березня 1937 // ЦДА ГОУ. — ф. 1, спр. 531, арк. 66—83.

дать сапоги сапожнику в починку за ту цену, т. е. 20 р., меньше которой он не соглашался брать. Я почувствовал, что некоторое время (пока цены опять не вздуются) я имею право чувствовать себя человеком с человеческим достоинством, а не изголодавшимся зверьком...

Хочу верить, что до моей смерти (которая, конечно, очень недалека) я успею поработать уже в более нормальной обстановке и, быть может, забуду те кошмарные пять лет, последних, когда, единственным утешением была мысль: «Терпи спокойнее! другие ученые, не академики, поставлены в худшие условия».¹⁰⁰

Восени 1937 р. ще не ішлося про повернення визнання видатного вченого, але ознаки потепління були безсумнівні. Наприкінці жовтня Президія постановила зарахувати перебування Кримського у Звенигородці як наукове відрядження і надалі продовжувати виплату йому академічної пенсії¹⁰¹; його відряджено у Ленінград на сесію арабістів СРСР тощо.

Ось тут виникає питання, чому саме тоді, коли репресії досягли свого апогею (документи тих часів неможливо гортати без страху — майже на кожному засіданні Президії АН оголошували ворогів народу), доля знов посміхнулася Кримському. Тому сприяли певні обставини.

Справжній поворот у його житті відбувся в січні 1938 р., поштовхом для якого стала подія, дуже далека, здавалося б, і від Академії, і тим більш від особи Агатангела Юхимовича. В середині січня відбувся пленум ЦК ВКП(б), на якому ішлося про численні факти кривдження рядових партійців з боку кар'єристів у лавах партії, які нібито виконували рішення березневого пленуму 1937 р., а насправді завдавали тим партії велику шкоду. Сталін, який вже не вперше перекладав відповідальність за наслідки виконання своїх же директив на плечі виконавців, висловив думку, що вороги під виглядом ідеологічної боротьби навмисно знищують кадри спеціалістів. Пленум вимагав підсилення пильності і викриття тих комуністів, що проводили шкідницьку політику у кадровому питанні.

Через декілька днів відбувся пленум ЦК КП(б)У, який звільнив Косіора і призначив в. о. першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова, а в цілому продовжив лінію січневого пленуму ЦК ВКП(б). Зрозуміло, що слова Сталіна про знищення чесних фахівців не лишилися поза увагою. М. С. Хрущов у своїй доповіді підкреслював, що треба активно висувати позапартійних спеціалістів. На запитання

¹⁰⁰ А. Ю. Кримський — В. І. Вернадському. Лист від 7/Х. 1937 р. // Архів РАН, ф. 518.

¹⁰¹ Протокол №19 засід. Президії АН УРСР від 31/Х. 1937 р. // Архів Президії НАН України. ф. р-251, оп. 1, спр. 65.

когось з присутніх, як проводити облпартактив по рішенню січневого пленуму відповів буквально ось що: “Перед отъездом я советовался с тов. Ждановым и в ЦК ВКП(б) с тов. Сталиным. Получил такое разъяснение (я спрашиваю в данном случае о Москве): не проводить активов; ни Москва ни Ленинград проводить не будут ни областных, ни городских, ни районных активов. Нужно по первичным организациям обсудить этот вопрос и взяться за исправление ошибок и срочно разобрать апелляции. Нужно разъяснить решение партийным организациям и членам партии, исправит ошибки там, где они были. Активов не проводит, они ничего нового сказать не могут. Лучше решения ЦК не напишешь. Значит будет человек о местном материале говорить, местный материал, конечно, есть, нужно его самим исправлять”¹⁰²

Хрущов дав зрозуміти, що питання про те, хто саме має стати особою, що несправедливо постраждала від ворогів, буде готуватися у вузькому колі первинних партосередків і не підлягатиме широкому розголосу, а його обережність вказувала, що партапарат зовсім не квапився знімати тавро націоналіста з фахівців, хоч воно і ставилося “ворогами народу”.

Через декілька місяців, на XIV з'їзді КП(б)У знов таки бриніли ці ж мотиви, навіть більш виразно. Так, прокурор республіки Яченін проголосив, що: “Вредительство в нашей системе в первую очередь и прежде всего шло по линии стремления перебить кадры”; йому вторив другий секретар ЦК Бурмистренко: “Враги народа, сидевшие в ряде звеньев партийного аппарата... в особенности там, где им удавалось пролезть к руководству партийными организациями принимали все меры к тому, чтобы опорочить честных людей”.¹⁰³ Головним буржуазним націоналістом” на цьому з'їзді проголошено Корчак-Чепурківського, прізвище Кримського не згадувалося.

На той час до розряду “ворогів народу” потрапили академічні партійці та ідеологічні керівники, для яких само прізвище Кримського асоціювалося з запеклим буржуазним націоналістом й великодержавним шовіністом. Це нарком і академік Затонський, партійні функціонери Хвиля і Кіллерог, секретар відділення суспільних наук А. М. Асаткін, нарком внутрішніх справ Балицький та ін.

¹⁰² Стенограмма пленума ЦК КП(б)У 27 янв. 1938 // ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 569, арк. 97.

¹⁰³ Стенограмма XIV съезда КП(б)У 13—18 июня 1938 г. // ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 543, арк. 215, 444.

Відбувалися зміни і в інституті мовознавства. Усунено й репресовано директора Н. А. Кагановича, обраного на члена-кореспондента у 1934 р. на підставі декількох статей про боротьбу “українського буржуазного націоналізму на мовному фронті”. Після нього в. о. директора виконував Д. Ю. Письменний.

Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інституцій (ВУАМЛІН) яка, до речі, створена була з метою підготовки наукових кадрів в галузі суспільних наук, була розгромлена у 1936 р. Вцілілі кадри спеціальною постановою ЦК КП(б)У передано до Академії наук. Нарешті ЦК КП(б)У прикомандирував до Інституту на в. о. директора М. Ф. Бойко. З її приходом на роботу до Інституту повернулися деякі позапартійні співробітники, що були звільнені попереднім керівництвом як “націоналісти”, а тепер призначалися на ролі отих чесних фахівців, які, за висловом Сталіна, постраждали від ворогів, що замаскувалися партквитком і зайняли керівні посади в партії. Був серед них і опальний академік. Про ці події ми дізнаємося із спогадів сучасників і очевидців, адже документи тих років були знищені, скупі відомості можна знайти лише в Архіві Президії Національної Академії наук України, але вони не дають повної картини. Безсумнівно, якісь директивні вказівки, зокрема відносно Кримського, повинні були існувати. Знаючи механізм партійного керівництва наукою, неможливо уявити, що молода жінка, колишня вчителька, яка після закінчення Інституту червоної професури завідувала відділом дитячого мовлення Уккредіо і не мала ніякого відношення ні до мовознавства, ні до науки взагалі, мала вирішувати долю вчених. Якби не було, саме вона запросила А. Ю. Кримського переїхати до Києва, щоб прийняти активну участь у роботі Інституту, направила до нього аспірантку у 1938 р. К. П. Дорошенко.

Становище його ще покращало у 1939 р., коли радянський Союз приєднав землі Західної України. За спогадами Н. Полонської-Василенко, він став однією з найпопулярніших осіб в Академії. Його приїзди до Львова були тріумфами видатного вченого. “Особа Кримського, його наукові доповіді робили величезну агітаційну послугу для советського уряду, свідчили наявно, які видатні вчені працюють в Академії Наук”.¹⁰⁴ Дуже далекий від політики, він не міг передбачити зловісного ходу подій і зрозумів це як здійснення давньої мрії українського народу про возз’єднання, був ініціатором проведення виїзної сесії Академії наук у Львові. Така сесія, на думку Кримсько-

¹⁰⁴ Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. ч. II (1031—1941) (Нарис історії). Мюнхен. 1958, с. 60.

го, “прихилила б до нас усю галицьку інтелігенцію, що поляки годували її всякими брехнями про нас”.¹⁰⁵

У 1940 р. на виїзній сесії Академії Наук у Львові вчений виголосив цікаву доповідь про хазар, а також промову на могилі близького друга І. Франка, де висловив свою радість з приводу возз'єднання українських земель.

22 червня 1940 р. за наказом президії Верховної Ради СРСР Кримського нагороджено орденом трудового Червоного Прапора, а через місяць, 24 липня, в газеті “Вісті” з'являється наказ Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння йому звання заслуженого діяча науки УРСР за видатні заслуги у розвитку філологічних наук.

У січні 1941 р. було широко відзначено 70-річний ювілей вченого. Урочисте засідання було організовано Академією наук, спілкою письменників і Київським державним університетом.

Доповідь про життя і наукову творчість зробив М. Русанівський, виступали М. Рильський, Грунський, нещодавній його аспірант, на той час професор КДУ Рубінзон, Т. Г. Кезма та ін. Привітання висловлювалися латинською, арабською, грузинською, старою єврейською та ін. мовами і на кожне з них Кримський відповідав мовою привітання. Біля 300 привітальних телеграм надіслано ювілярові і серед них від О. Кобилянської, президії АН СРСР, від Грузинської філії, Інституту світової літератури ім. Горького та багато інших.

Президія АН УРСР прийняла постанову про публікацію вибраних наукових творів ювіляра.

Серед українських вчених він знову не раз виступає на оборону збереження мови Шевченка і Франка. “Силою свого генія, — говорив Агатангел Юхимович на сесії Інституту літератури Академії у квітні 1941 р., — Шевченко показав всім навч яким величним органом найвищих дум людства може бути українська мова”.¹⁰⁶

Після зайняття Львова в 1937 р. було створено там філію Академії наук, у складі якої працював відділ Інституту мовознавства. Тож з 27 травня по 25 червня Кримський, який керував відділом української мови Інституту, був відряджений на сесію до Львова. Але він звільнився раніше і початок війни зустрів у Звенигородці, де одужував після щойно перенесеного мікроінсульту.

Машина прибула по нього 19 липня, коли він ще не зовсім одужав, нібито для евакуації. Лейтенант НКДБ УРСР Гусев мав повноваження,

¹⁰⁵ Особова справа академіка Кримського А. Ю. // Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, арк. 6/н.

¹⁰⁶ ІР ЦНБ НАН України, ф. 1, спр. 22409, арк. 1.

на випадок відмови їхати добровільно, вивезти вченого примусово. Той змушений був погодитись, але, мабуть, зрозумів, куди його везуть, тому що попередив своїх, щоб чекали листів із Саратова¹⁰⁷ (саме в Саратовському ізоляторі закінчили своє життя С. О. Єфремов і співробітниця комісії живої української мови О. Г. Андрієвська).

За спогадами названого сина — тоді тринадцятирічного хлопчика — “машина, що узяла батька, скоро повернулася, бо наштовхнулася на лінію боїв — німці були вже близько. Родичі встигли всунути до середини подушку, й машина попрямувала іншим шляхом”.

Постановою від 20/VII 1941 р. про обрання міри покарання Кримського направлено у внутрішню тюрму з формулюванням: “Политическая окраска Украинский национализм. Характер преступления укр. к/р. В процесі обшуку вилучено: 1) Орден Трудового Червоного прапора №7440, 2) Орденська книжка, 3) Проезні білети до орденської книжки, 4) паспорт”.¹⁰⁸

Перші допити показали, що звинувачують старого академіка в причетності до СБУ. Почалася серія безглузвих питань: про знайомства з Петлюрою, щодо відносин з Єфремовим, націоналістичні дії у складанні словників і т. ін.¹⁰⁹ Слід зазначити, що в екстремальних обставинах брутальних допитів Кримський не втратив блискавичної реакції полеміста, належної принциповості, не підводила його і пам’ять. Він влучно спростовував звинувачення, посиляючись на факти, документи, які легко було перевірити. Старий, хворий, вкрай виснажений і принижений, Агатангел Юхимович знайшов в собі сили нічого не підписати, не визнати себе винним, не обмовити нікого. “Никогда идеологом украинского национализма я не был и не мог быть, — сказав він слідчому, — потому что это противно всей моей природе и моему мировоззрению”.¹¹⁰

Справа Кримського належала до тих, в яких не йшлося про пошуки істини, але виконувалося певне завдання — звинуватити й засудити. Тому, незважаючи на об’єктивні, правдиві відповіді вченого, слідчий визнав за можливе записати: “...Крымский достаточно изоб-

¹⁰⁷ Дело по обвинению Крымского А. Е. // Архів ГОУ, ф. 263, спр. 39424, к. 459, арк. 75.

¹⁰⁸ Дело по обвинению Крымского А. Е. // Архів ГОУ, ф. 263, спр. 39424, к. 459, арк. 3—7.

¹⁰⁹ Великі уривки із слідчої справи Кримського опубліковані в статті І. Ілленко. Хватальна евакуація // Літ. Україна, 1990, 25 жовт.

¹¹⁰ Дело по обвинению..., арк. 32.

личен в том, що он является идеологом украинского национализма, проводил антисоветскую националистическую деятельность”.¹¹¹

30 жовтня 1941 р. Кримський прибув у Кустанайську в'язницю (в Казахстані), де одразу потрапив до лікарняної камери з діагнозом на старечість, виснаження, загальну слабкість... 25 січня 1942 р. він помер.

Свідок останніх днів життя вченого селянин І. Ю. Гречинин, який опинився серед політв'язнів тому, що був баптистом, розповів про жахливі умови, в яких перебував вчений перед смертю: скупченість і страшенний сморід, хворі переважно на туберкульоз люди на нарах, на підлюзі і серед них Агатангел Юхимович. Він підходив до людей, розмовляв, розповідав, наставляв... Востаннє, коли його забирали вже безнадійно хворого до іншої камери, він попросив передати звістку про нього в Київ; моя адреса простая, — сказав він, — Київ. Академія Наук. Кримський. І все.

А тим часом ніхто не знав, де він перебуває. Його шукали науковці, родина, Академія наук. На запитання В. І. Вернадського Е. С. Бруксер писав, що “академик Крымский, очевидно на Кавказе... возможно, остался в Киеве. Никаких сведений о его судьбе нет — с Академией он не выехал”.¹¹²

У 1947 р. до Президії Академії звернулася М. Ю. Кримська з проханням видати свідоцтво про смерть брата, бо була впевнена, що він помер в евакуації. На звороті цього листа зберігся запис завідуючої архівом: “Действительно, Крымский А. Е. был вывезен после эвакуации, но куда, неизвестно, а также его пребывание за годы войны и смерть Академии наук тоже неизвестны и никаких материалов о нем с 1941 года в Архиве не имеется”.¹¹³

А. Ю. Кримський реабілітований посмертно 2 травня 1957 р. Від того часу академією проводилися урочисті заходи на честь вченого, виходили статті й монографії, побачило світ п'ятитомне зібрання його літературних та наукових творів. Однак до останніх часів лишаяться у рукописах численні твори вченого, а його наукова спадщина не зазнала ще повного дослідження, не існує також і правдивої документальної біографії академіка Кримського.

Численні документи, що так чи інакше мають відношення до життєвого шляху академіка, його ролі в становленні науки в Україні,

¹¹¹ Дело по обвинению..., арк 77.

¹¹² Бруксер Е. С. Лист до В. І. Вернадського від 19 грудня 1941 р. // Архів РАН, ср. 518, оп. 3, спр. 211, арк. 31—32 зв.

¹¹³ Крымская М. Е. — Президиум Академии наук // Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, арк. без нумерації.

й досі невідомі, не введені до наукового обігу і чекають свого дослідника. Серед них значне місце посідає його епістолярія.

Епістолярна спадщина А. Ю. Кримського надзвичайно велика. Лише частина її, що містить листи з дореволюційних часів, була опублікована у 5-му томі зібрання його творів; великий масив листування після 1918 р. лишається невідомим до сьогодні.

За радянської доби діяльність Агатангела Юхимовича була тісно пов'язана з Всеукраїнською Академією Наук. Посада неодмінного секретаря академіка кафедри сходознавства, голови Першого (Історично-філологічного) відділу і голови Інституту української наукової мови й декількох комісій вимагала від нього спілкування з широким колом науковців-славістів, сходознавців, істориків та інших вчених, а також урядовців з державного та партійного апаратів.

З огляду на недавній 75-річний ювілей Національної Академії наук України до збірки підібрано листи, що так чи інакше висвітлюють різні аспекти академічної діяльності Агатангела Юхимовича. Вони відкривають перед читачем зовсім невідомого Кримського — видатного організатора науки, будівничого найвищої наукової інституції України протягом першого десятиліття її існування, на долю якого випало прийняти участь у її створенні, а згодом — зберігати й розбудовувати.

Ці листи містять цікавий матеріал до історії Академії наук, вони важливі для розробки питань управління наукою, які в наші дні набули особливої актуальності; вони мають велику загально-історичну цінність, оскільки влучно змальовують життя країни у 20—30-ті рр. Нарешті, листи відтворюють й особисту біографію вченого.

До збірки увійшли листи, що зберігаються у фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Національної Академії наук України, Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва, Архіву Російської Академії Наук, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Із зрозумілих причин листи раніше не друкувалися і пропонуються читачеві вперше.

ЛИСТИ

1

А. І. Багалію.

28.XI.1918 р. [Київ]

Вельми шановний Дмитре Йвановичу !¹

Всі Ваші листи (один — спільний для мене з Вернадським²) по-приходили. В відповідь на них заслано до Вас дві телеграмі, правительственно-служебні: одна — через Раду Міністрів, підписана Вернадським, мною та Туган-Барановським³, друга — од міністра Освіти Науменка⁴. В тих телеграмах оповіщалося Вас, що Спільне Зібрання Академії одбудеться 27 падолиста о 6-ій годині ввечері.

Вас ждали, — Ви не приїхали. Вернадський радив був одкласти вибори президіума аж доки всі академики (себто й ви і Смаль Стоцький)⁵ не будуть наявні. Цю свою вимогу він звелів занести й до протоколу Спільного Зібрання. Та більшістю всіх голосів проти одного голоса Вернадського постановлено було не відкладати виборів, бо час не жде (призначено нас на 16 листопада). Вибори отбулися (27 листоп.). Обрано Вернадського на голову, мене — на неодмінного секретаря. В природничому відділі голова Кашенко⁶, секретар Тимошенко⁷, другі члени — Вернадський та Тутковський⁸. В юридичному — голова Туган, секретар Орест Левіцький⁹ (другі члени — Косинський¹⁰ та Тарановський.¹¹) Ваш відділ не зміг обрати президіума, бо нема ані Вас, ані Смаль Стоцького, а є тільки Петров¹² та я. Ваша відсутність відчувається на кожному ступіні як найболючіш. Без Вас (бо tres faciunt Collegium) ми позбавлені змоги обрати нових членів, без Вас ми не можемо обрати представника до Правління, без Вас не можемо закладати ніяких комісій та видавництв. А Спільні Зібрання мають одбуватися щотижня!

Поїзди приходять з Харкова що дня, тай то, як кажуть ті, що прибули, без усяких труднощів.

Варто було б, щоб Ви ще в Харкові перебалакали з тими, кого Вам думалося б обрати до вашого відділу. Пригадую, що Ви, наче б то, мали на думці Бузескула¹³, не кажучи вже про Сумцова¹⁴. В Києві абсолютно нема кандидатів, зі Львова проїхати важко, з Совдепії мабуть і зовсім не можна. Чи мало людей радять викликати з Кам'янця Широцького¹⁵, і Петров дуже прихильно до нього ставиться; та яку думку можу я сам мати, не порадившись попереду з Вами?

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Архів Інституту Української літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 37, №103, арк.1.

¹ Багалій Дмитро Іванович (1857—1932) — український історик, член Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української Академії наук, академік Кафедри української історії Історично-філологічного відділу УАН (1918), голова названої кафедри (1918). У 1918—1921 рр. та з 1929 р. — Голова I (історично-філологічного) відділу. Очолював Комісію для складання біографічного словника видатних діячів України, Постійну комісію для складання історично-географічного словника української землі, Постійну археографічну комісію та ін.

В 20-х рр. очолював Інститут історії української культури, Інститут Т. Г. Шевченка. Головні наукові роботи присвячені історії Слободської, Лівобережної, Південної України XV—XVIII ст.ст.

² Вернадський Володимир Іванович (1863—1945) — геолог, геохімік, біогеохімік, мінеролог, природознавець. Академік Російської АН (1909); голова Комісії по виробленню законопроекту про заснування УАН (1918), академік Фізично-математичного відділу УАН (1918), перший президент УАН (1918—1921); очолював Кафедру мінералогії Другого відділу УАН, Комісію по вивченню природних багатств України, Комітет для заснування Національної бібліотеки УАН. Член Постійної комісії для складання біографічного словника видатних діячів України, теплової секції Постійної комісії для вивчення природничих багатств України при Фізично-математичному відділі.

³ Туган-Барановський Михайло Іванович (1865—1919) — видатний український економіст, член Комісії по виробленню законопроекту про заснування УАН (1918), автор "Записки про відділ соціальних наук", в якій докладно визначено структуру, накреслено завдання, обгрунтовано основні напрями досліджень Третього відділу УАН; академік соціально-економічного відділу УАН (1918), голова цього відділу (1918). Очолював Кафедру теоретичної економіки Третього відділу УАН (1918), Інститут для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України, Постійну комісію для вивчення соціальних питань при Соціально-економічному відділі.

⁴ Науменко Володимир Павлович (1852—1919) — філолог, історик, журналіст, педагог і громадсько-політичний діяч; в УАН співробітничав у Першому відділі; розроб-

ляв історію українського літературно-наукового руху XIX ст.; в уряді П. Скоропадського очолював Міністерство народної освіти та мистецтв. Розстріляний ВУЧК у 1919 р.

⁵ Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859—1938) — філолог, мовознавець, громадсько-політичний діяч; академік Кафедри історії української мови Історично-філологічного відділу УАН (1918), член правління УАН. Посол Західно-Української Народної Республіки у Празі (1919); професор Українського вільного університету у Празі (1921); вів курс “Українська мова в сім’ї слов’янських мов”.

⁶ Кашенко Микола Теофанович (1855—1935) — біолог, ембріолог, селекціонер; член Комісії по виробленню законопроекту про заснування УАН (1918), академік Фізично-математичного відділу УАН (1918), засновник і перший директор Акліматизаційного саду УАН (1918—1931), організатор і директор Зоологічного музею УАН (1918—1926). Очолював Фізично-математичний відділ УАН (1918), Кафедру акліматизації, Комітет для вивучання фауни України.

⁷ Тимошенко Степан Покопович (1878—1973) — видатний вчений-механік; член Комісії по виробленню законопроекту про заснування УАН (1918), академік Фізично-математичного відділу УАН (1918), директор Інституту технічної механіки (1918). Очолював Кафедру технічної механіки. У 1920 р. емігрував до Югославії, де обіймав посаду професора Загребського політехнічного інституту (1923—1927). Згодом переїхав до США: професор Мічиганського (1927—1936) і Станфордського (1936—1960) університетів. З 1960 р. жив у ФРН.

⁸ Туктовський Павло Аполлонович (1858—1930) — геолог, природознавець; член Комісії по виробленню законопроекту про заснування УАН (1918), академік Фізично-математичного відділу УАН (1918); голова правління Академії (1918). Очолював Кафедру геології УАН (1918), Другий відділ (1923), Географічну комісію, географічну секцію Комісії для вивучання природних багатств України.

⁹ Левіцький Орест Іванович (1848—1922) — історик, археограф, етнограф, правознавець і письменник; академік Соціально-економічного відділу УАН (1918), голова Кафедри звичаєвого права України (1918), секретар III Відділу УАН, голова Постійної комісії по вивучуванню звичаєвого права України (1919), голова президії Соціально-економічного відділу (1920), Правничо-термінологічної комісії, віце-президент УАН (1919) і ВУАН (1921), голова-президент ВУАН (1921—1928).

¹⁰ Косинський Володимир Андрійович (1864—1923) — видатний український економіст, статистик; член Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН (1918), академік Соціально-економічного відділу УАН (1918), директор Постійної комісії по вивучуванню народного господарства України (1918). Очолював Кафедру економії сільського господарства при Третьому відділі УАН (1918). В уряді П. Скоропадського обіймав посаду товариша міністра труда. Переслідувався радянською владою і у 1921 р. був висланий до Кам’янця-Подільського, звідти у 1922 р. вїхав до Варшави.

¹¹ Тарановський Федір Васильович (1875—1936) — історик права; академік Соціально-економічного відділу УАН (1918). Очолював Кафедру порівняльної історії права (1918), голова Третього відділу УАН (1918), засновник і голова Постійної комісії для вивучування західноруського й українського права (1919). У кінці 1919 р. вїхав до Югославії: професор Белгородського університету, член Сербської королівської академії, член-кореспондент Болгарської Академії наук і Слов’янського інституту у Празі.

¹² Петров Микола Іванович (1840—1921) — літературознавець, історик української мови і літератури, етнограф; член-кореспондент Петроградської АН (1916), академік Кафедри старої української літератури Історично-філологічного відділу УАН (1918).

¹³ Бузескул Владислав Петрович (1858—1931) — історик античності, сходознавець, історик науки; академік Російської АН (1922), академік ВУАН (1925). Приват-доцент (1885) і професор (1890) Харківського університету.

¹⁴ Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — фольклорист, етнограф і літературознавець; член-кореспондент Петербургської АН (1905), академік Кафедри українського письменства по класі української народної словесності Історично-філологічного відділу УАН (1919), професор Харківського університету (1889—1922).

¹⁵ К. В. Широцький (1886—1919) — український історик мистецтва.

2

В. І. Вернадському

26. VIII 1919 г. Киев

ГОСПОДИНУ ПРЕЗИДЕНТУ АКАДЕМИИ НАУК.

Приказом Коменданта г. Киева 19-августа 1919 г. №2, §§ 6 и 7 категорически воспрещаются всякого рода реквизиции, обыски и аресты без ведома коменданта г. Киева и ведома Начальника Гарнизона и должны производиться только по ордерам Начальника Гарнизона и Коменданта г. Киева с приложением печати.¹

Между тем сегодня, в воскресенье 25-го августа в 2 часа дня (неприсутственный день), когда в Канцелярии Академии Наук не было занятий, явился в Академию артиллерийский поручик ТАРНОВСКИЙ со своим помощником СКИБИТСКИМ и, не предъявляя никакого ордера, стал производить обыск и пытался взломать запертые шкапы с канцелярскими принадлежностями, заявляя прислуге, что он намерен забрать из здания Академии Наук пять пишущих машин, которые, по его словам, перевезены сюда из большевистского комиссариата морских дел. От случайно присутствовавшего здесь помощника делопроизводителя П. Г. ИВАНЦА)² (который уже 3-й день числится в отпуску и только вследствие закрытия путей сообщения пока, не уехал в Полтавскую губернию) поручик ТАРНОВСКИЙ услышал, что, насколько ему, Иванцу, известно, и речи быть не может о принятии Академией Наук пяти машинок из бывш. Морского Комиссариата. Такой крупный факт был бы всем служащим известен. В ответ на это поручик ТАРНОВСКИЙ, вооруженный револьвером, стал грозить помощнику делопроизводителя арестом и потребовал документы. Далее он прошел в Канцелярию Правления Академии и, увидевши там три пишущих машины, находящиеся в Канцелярии с первых дней основания Академии, заподо-

зрил и их принадлежность Академии; с трудом младший бухгалтер Х. РОМАНЕНКО-АРАДЖИОНИ отстояла их. Поручик ТАРНОВСКИЙ ворвался и в кабинет Председателя Правления Академии Наук, академика и заслуженного профессора П. А. ТУТКОВСКОГО, крайне грубо с ним обошелся и высказал притязание на академическую машину, находящуюся в его кабинете.

Тогда был вызван в Академию я, Непременный Секретарь Академии Наук. На грубые окрики офицера я крайне мягко указал, что я — Непременный Секретарь Академии (должность III класса — выше сенаторской) и ординарный профессор университета, а потому рассчитываю на вежливое обращение. Такое же указание сделал академик П. А. ТУТКОВСКИЙ, отметивши, что он не только академик, но и Действительный Статский Советник и что его сын служит в Добровольческой Армии и имеет золотое оружие, а потому он крайне удивлен, встречая такой тон со стороны русского офицера, и с горечью видит, что этот офицер не желает даже снять фуражки в комнате, где висят святые иконы. В ответ на это заявление, со стороны офицера послышались угрозы запечатать все здание Академии Наук. Потом он отобрал две пишущие машины и приказал их увезть, заявивши, что завтра он явится еще за тремя.

На нашу просьбу показать ордер Высшего Начальства, по которому он действует, поручик ТАРНОВСКИЙ сказал, что он принадлежит к контр-разведке и потому действует без всяких ордеров, а фамилия его ТАРНОВСКИЙ. Расписку на взятые им машинки он подписал нечетко, и потому указать его точную фамилию я затрудняюсь.

После его ухода я произвел усиленное расследование вопроса среди случайно пришедших в канцелярию служащих. Покамест, мне удалось выяснить следующее: а) из бывшего Комиссариата Морских Дел, когда большевики впопыхах жгли свой архив, один из советских служащих (но не большевик) сумел передать в Академию Наук несколько связок книг и дел Морского Комиссариата, полагая, что они могут явиться небезинтересным материалом для истории пребывания большевиков в Киеве. Эти связки стоят в приемной комнате Канцелярии Непременного Секретаря и возле них находится небольшая пишущая машинка, обвязанная веревочкой. Вполне возможно, что эта маленькая машинка (и, по-видимому, только она одна) действительно принесена из Морского Комиссариата, но достоверно выяснить это — удастся только завтра в присутственный день; б) из увезенных поручиком Тарновским двух машин одна была

передана в Академию Наук из Архивного Отдела быв. Комиссариата Просвещения (в ведении которого при большевиках находилась Академия Наук); завтра вопрос об этой машине удастся установить с точностью; другая же увезенная поручиком Тарновским машинка есть личная собственность курьера Академии Гальченко, поступившего на службу в Академию около 1-го февраля с. г. и при своем поступлении уже владевшего этой машинкой.

в) Все прочие машины академических канцелярий приобретены Академией Наук на наличные деньги, и это можно проверить по протоколам Правления и счетам продавцов. Только одна из стоящих в Канцелярии машин, как видно из наклеенной на ней надписи, представляет собственность Технической Секции Украинского Ученого Общества в Киеве³ и передана во временное пользование Техническо-Терминологической Секции⁴ Академии Наук.

Принимая в соображение крайнюю, многократно констатированную протоколами, нужду Академии Наук в пишущих машинах, довожу о всем случившемся до Вашего сведения, чтобы по Вашему ходатайству могли быть Высшими Властями приняты меры к охране академического имущества и к защите его от произвольных реквизиций, каковые категорически воспрещены приказами Высших Военных Властей.

Непременный Секретарь Академии Наук

академик А. Крымский

№2825

26 августа.

Институт рукописів ННБ НАН України (далі ІР ННБ), ф. XXXVI, спр. 591.

¹ У листі йдеться про події, пов'язані зі змінами політичних режимів в Україні протягом 1918—1919 рр., зокрема напередодні денікінської окупації Києва, яка продовжувалась з 31 серпня до 16 грудня 1919 р. і за часи якої положення ще погіршилося. А. Ю. Крымський писав з цього приводу: «Сумної пам'яті денікінська окупація, що тяглася три з половиною місяців..., аж надто важко відбилася на житті Академії, Українська Академія наук була для деніківців одною з найвидніших твердинь ненавидної для них української культури. Припинено було видачу державної допомоги для УАН, зачинено було її Спільне Зібрання, робились усякі знущання над співробітниками Академії, наукові установи випиралися на вулицю. Навіть безневинну вивіску її з написом церковно-слов'янськими буквами: «Українська Академія наук» було здерто з

наказу п'яного поліцейського пристава і п'яних офіцерів у 3-й годині в ночі (не в день, навіть!)". Звідомлення про діяльність УАН у Києві до 1 січня 1920 р. // Перший піврік існування УАН у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р. — К: 1919. С. 1.

² Іванець Павло Григорович — співробітник канцелярії Неодмінного секретаря (1919), науковий керівник філологічної редакційно-видавничої комісії Першого відділу (1925).

³ Одним з напрямків роботи Українського наукового товариства було створення наукової термінології, яке проводилося філологами, фахівцями окремих галузей науки по окремих секторах.

⁴ Правописно-термінологічна комісія УАН закладена і очолена А. Ю. Кримським у 1919 р. В її складі водночас з іншими діяла секція технічної термінології, яку очолював Т. В. Секунда.

3

В. І. Вернадському

б/д, Київ

Дорогой Владимир Иванович!

Искренно Вам рекомендую І. Л. Ашкеназі,¹ ботаника и химика, которого я давно знаю с самой хорошей стороны (в том числе, как очень дельного и трудолюбивого человека). Б. м., Вы найдете ему место в одной из Ваших комиссий? Или дадите ему рекомендацию к Кащенко? Жаль было бы упустить специалиста-практика. Он и мыловар.

Весь Ваш А. Крымский.

Архів РАН, ф. 518, оп. 3, №881.

¹ Ашкеназі Овсій Леонтійович — член хімічно-технічної секції Постійної комісії для вивчення природних багатств України.

Д. І. Багалію¹

18.ІІ.1920 р., Київ

Вельмишановний Дмитре Івановичу !

Історично-філологічний Відділ, у засіданні своєму 13 травня, постановив приступити до підготування видання повного збірника творів акад. О. О. ПОТЕБНІ² у зв'язку з 30-літтям од дня його смерті, що змине в 1921 році.

З огляду на це Відділ прохає Вас, Вельмишановний Дмитре Івановичу, вступити в переговори з сім'єю покійного академіка (що перебуває в Харкові) в справі дозволу з її боку на передрук творів покійного.³

Викон. Обов. Голови Відділу.

А к а д е м і к А. Кримський.

Діловод Відділу Василь Дем'янчук⁴

Архів Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 37, №205.

¹ Лист надруковано на бланку Історично-філологічного Відділу УАН, звернення — на ім'я голови Відділу.

² Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — український філолог, професор Харківського університету, член-кореспондент Петербурзької АН (1891), основоположник так званого психологічного напрямку у вітчизняному мовознавстві. Його праці присвячені загальному мовознавству, граматиці, фонетиці, семантиці, діалектології, він є творцем лінгвістичної поетики, мав праці з фольклору та етнографії.

³ Після того, як від удови ак. О. О. Потебні було одержано згоду на передрук його творів (питання розглядалося на засіданні Історично-філологічного Відділу 5 серпня 1920 р.), Д. І. Багалію було надане право від імені УАН заснувати у Харкові редакційний комітет, який було затверджено 15. IX.1920 р. Комітет, який очолив Д. І. Багалій (вченим секретарем затверджено О. В. Ветухова), був підпорядкований УАН та Науковому комітетові Наркомату. Протягом 1920—1922 рр. Комітетом підготовлено і здано до Всеіздату в Одесі перші томи творів. 20 грудня 1922 р. комітет було розформовано і перетворено на комісію рішенням колегії Укрголовпрофосвіти Наркомату.

⁴ Дем'янчук Василь Климентович (1897—1937) — мовознавець, вчений діловод (з 1919 р.) Історично-філологічного відділу і канцелярії неодмінного секретаря. Фахівець з морфології українських грамот XIV—XV ст. Заарештований у 1930 р., розстріляний у 1937, реабілітований у 1957 р.

Д. І. Багалію

20.III.1921 р. Київ

Дорогий Дмитро Івановичу.

Що до вашої платні, то вирішено виписувати Вам її за представництво в тому розмірі, в якому видається платня штатнім академікам, себто поки що — 24.000 крб.) є надія, що перейдуть для Академії ще й понадкатегорні ставки. Пересилати її до вас чи поштою чи телеграфом — річ неможлива, бо гроші не доходять. Ветухов¹ сповіщає мене, що мені двічі було вислано по 11.000 кар. (і 3 і 4-го лютого), а отжеж я здобув тільки один раз, і всі справки на почті та телеграфі давали досі одну відповідь: “Більше нічого не було вислано”. Виходить, що і з Харкова до Києва, і з Києва до Харкова найкраще буде пересилати гроші okazією, а здобувати їх — через довіреність, дано<i> другій особі, з місцевих.

Статут Академії Наук тут виробила Комісія з трьох: я, Яната, та Тараненко, а ствердила Колегія п'ятьох (я, Яната,² Тараненко, Ларик, Тутковський). Не вважаючи на весь мій опір, прийнято непрактичний, абсурдний спосіб керування Академією: конференція (“Спільне Зібрання” в давній термінології) матиме дуже обмежені права і функції, а права давнього Спільного Зібрання і господарчого Правління переходять до Ради Академії, що в ній будуть тільки Президент, його товариш, Неодмінний Секретар та голови й секретарі відділів, а всіх інших академиків усунуто з тієї “Ради”. Для мене дуже ясно, що жива дійсність присилує Академію заснувати спеціальне господарче Правління, а науково-організаційні функції “Ради” назад передати до Спільного Зібрання; але варто було б, щоб харківська комісія вже й тепер одразу поклала свій “зась” на київський проект. Взагалі цей проект ще й досі страждає тим, що він є витвір схоластика над схоластиками, Янати, страшенно впертої й тупої схоластичної людини, типа гоголівського божевільного полковника Кошкарьова з його низкою “комісій”. Уявіть собі: Яната з піною на губах обстоював думку, що в кожному повітовому місті (Колеб'яхах напр.) повинна бути філія Академії Наук з усіма її відділами, секціями, підсекціями, бюроми і т. д. Його підтримував Тутковський, що за ці два роки геть ізстарівсь, розлізається по всіх швах і сліпо йде за Янатою,

бо той облесливо упадає коло його. На превелике щастя, т. Гринько³ дав нам декотрі непохитні директиви, од яких комісія не сміла одхилитися; а якби не виразні директиви од т. Гринька, то наша комісія була б сиділа ще півроку і “откатегоріяла” б була Кашкарьовську систему по всіх правилах. З двох партійних комуністів Тараненко (гарний, прозорчастий розум) піддержував мене, а Ларик, ще виробив собі науковий світогляд на підставі перекладених ним утопічних романів, натурально ішов укупі з Янатою. Кінець кінцем міні пощастило багато химерних — Ларинівських думок одперти геть (директиви т. Гринька були моєю зброєю), але отой непрактичний спосіб верховного правління через дві палати (“конференцію” та “раду”) так і залишивсь, при чому, нагадую, “рада” має більше прав, ніж “конференція” всіх академиків.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23538.

¹ Ветухів Олексій Васильович (1867—1941), — етнограф, мовознавець — учень і популяризатор вчення Потебні, педагог; автор численних наукових праць і підручників. В 20-х рр. — проф. Харківського Інституту Народної освіти.

² Яната Олександр Алоїзович (1888—1941), — ботанік, фахівець з української наукової термінології. Закінчив агрономічне відділення Київського політехнічного інституту (1911—1913), працював у цьому ж інституті, заклав при ньому українську термінологічну комісію. З 1918 р. — завідував ботанічною секцією сільськогосподарського комітету України. З 1919 р. — член Правописно-термінологічної комісії УАН, з 1921 р. — очолював відділ природничої термінології Інституту української наукової мови. У листопаді 1922 — січні 1923 рр. Спільне зібрання розглядало факт складання Янатою від імені, але без санкції Академії договору з Держвидавом на друкування термінологічних словників, внаслідок чого ВУАН понесла великі збитки. Рішенням Спільного зібрання Янату виключено із складу співробітників ВУАН. У 1937 р. — репресований.

³ Гринько Григорій Федорович (1890—1938) — український радянський державний діяч. Колишній український есер, потім боротьбист. Був членом ВУЦВК та ЦВК РРФСР, а також Всеукраїнського військово-революційного комітету в 1919—1920 рр. представник ЦК боротьбистів. З березня 1920 р. — член партії більшовиків. У 1920—1922 рр. — нарком освіти, з 1925 — голова Держплану УРСР. У 1926—1929 рр. — заступник голови Держплану СРСР, з 1930 р. наркомфін СРСР. Арештований у 1937 р. як учасник право-троцькістського блоку, розстріляний у березні 1938 р.

⁴ Тараненко, Ларик — представники Наркомосу у статутарній комісії.

В. І. Вернадському

24 квітня 1921. Київ.

Дорогий Володимире Івановичу !

Вашого листа з 24 квітня привезено мені сьогодні і сьогодні я маю okazji одписати Вам, бо їде до Пітербургу по книжки наш співробітник проф. Барвінок¹. Рекомендую його Вам, допоможіть йому чим буде ласка.

Реформа² Академії абсолютно не заторкнула її основ і, що важніше, внутрішнього ладу (новий статут звучить: "Внутрішній свій лад Академія встановляє сама"), але вона, реформа тая, грозить страшенно обтяжити Академію, бо всі наукові товариства і організації, які існують на Україні, не сміють існувати інакше, як в віданні Академії? На хід праць самої Академії Наук вони по статуту впливу не матимуть, і вони самі будуть автономні, але міні оця майбутня централізація науки страшенно не подобається. Покищо, новий статут не оголошено як закон (я його знаю, бо текст виробляла комісія під моїм головуванням, з участю комісара освіти Гринька³, що навмисне приїхав до Києва), та можлива річ, що він тільки на папері й залишиться, бо не знайдеться стільки грошових знаків у скарбниці, щоб кожного місяця гобувати, через відомості Академії, колосальну масу всяких товариств, які досі були приватні і грошей од казни не здобували.

Практично, мабуть тільки київські наукові організації дійсно вступають до відання академічного. Почасти це вже й зробилося само собою. Напр. академічною установою зробилася (добровільно) Археографічна комісія⁴, Центральний Архів⁵, Музей Ханенка⁶; увілялося в Ак. Н. — Наукове Т-во⁷, з усім своїм добром — музеями, колекціями, будинком, тощо. Хоче само, своєю охотою, приєднається Общество Нестора Летописця⁸. І т.п., і т.п.

Тепер про Ваші відносини до Укр. Ак. Н. Після Вашого листа⁹ Ви, очевидячки, вже не вважатиметесь за президента, але залишаєтеся попросту дійсним академіком, тільки що без платні (по законам Ракреінспекції академік, який не живе в Києві, не здобуває гро-

ші). Кожної хвилини, коли Вам забажається, Ви можете повернутися і вступити в усі свої права вже з платнею. Всі Вам будуть раді, і думається мені, Ви це зробите, бо хоч і як ми нарікаємо на київські злі умови життя, а як порівняєш з інчими городами, то бачиш, що Київ — це ще ідеал. Особливо, не віриться міні, щоб петербургський клімат був добрий для Ніночки¹⁰; вже хоч би для неї радив би Вам тікати з Петербургу.

Я працюю багацько, пишу багацько. Але коли пощастить те все видрукувати, це вже інче питання.

Словник мови¹¹ ми ще не редагуємо. Маємо вже 1/2 мільйона карток, та, не вважаючи на те, ведемо справу далі. Як постане змога надрукувати в Лейпцігу, тоді й почнем редагувати.

Посувається в нас Енциклопедичний Словник¹². Всі наукові київські сили беруть в ньому участь.

Сподіваємося, що цей Енци. Словник Академії Наук матиме першорядне історичне значення, бо в ньому одбивається сучасність з її новими формами.

Всім привітання. Ваш А. Кримський.

Архів РАН, ф. 518, оп. 3, №881.

¹ Барвінок Володимир Іванович (1879), історик, професор Київської духовної академії, з 1919 співробітник I (історично-філологічного) відділу УАН з окремих наукових доручень, з 1923 — співробітник академічної бібліотеки в Михайлівському монастирі, у 1926—1929 — співробітник Візантологічної комісії ВУАН.

² 1921 року проведено реформу Академії: її підпорядковано Наркомосові і перетворено на всеукраїнську (ВУАН), затверджено персональний склад. У склад Академії увійшли Українське наукове товариство та інші наукові товариства. Був вироблений новий статут, згідно з яким ВУАН мала мати 5 відділів, загальне керівництво передавалося Раді, що складалася з дійсних членів академії і представників Наркомосу. Цей факт сприймався як втручання у внутрішні академічні справи. фактично цей статут не був введений в дію.

³ Гринько Г. Ф. був одним з ініціаторів проведеної на початку 20-х рр. в Україні реформи вищої освіти, згідно з якою ліквідовано університети, замість них створено інститути народної освіти (ІНО).

⁴ Археографічна комісія складалася у 1921 р. з Київської комісії для розбору давніх актів (закладена 1843 р.), археографічної комісії Українського наукового Т-ва (1913), комісії для видавання пам'яток письменства, мови й історії УАН (1919). У 1921—1923 головував в ній В. С. Іконніков, а з 1924 — М. С. Грушевський. З 1926 почала видавати Український археографічний збірник (1927) Пам'ятки українського письменництва.

⁵ Центральний архів давніх актів, створений 1852 р. при Київському університеті, існував до 1941 р. В роки війни постраждав; вцілілі документи зберігаються у Держ. Історичному архіві України у м. Києві.

⁶ Зібрання меценатів і колекціонерів Б. І. та В. М. Ханенків було націоналізовано декретом РНК УРСР. У 1922 р. НКО передав його Академії Наук і на його основі створено музей мистецтв ВУАН; пізніше він поповнювався зібраннями В. А. Шавинського та інших колекціонерів. У 1924 р. постановою Укрнауки від 25.II.1924 перейменований в Музей мистецтв ім. Т. Г. Шевченка при ВУАН. З 1934 — Київський держ. музей західного та східного мистецтва.

⁷ Українське наукове товариство у Києві закладене у 1907 р. за ініціативою М. С. Грушевського і ним очолене. Мало секції історії, філології, природничо-технічну, медичну, а також ряд комісій. На меті малося сприяти розвитку наук українською мовою. Товариство видавало “Записки”, ж. “Україна” та ін.

⁸ Историческое общество Нестора Летописца засноване 1872 р. Діяло при університеті Св. Володимира з 1874, у 1921 передано до ВУАН.

⁹ У квітні 1921 від Вернадського одержано відмову від обов’язків президента ВУАН у зв’язку з його перебуванням у Петрограді.

¹⁰ Дочка В. І. Вернадського.

¹¹ Йдеться про “Російсько-український словник”, опрацювання якого започатковано з перших днів існування УАН Постійною комісією для складання словника живої української мови. Перший том словника вийшов друком 1924 р., наступні виходили окремими випусками 1926—1929 рр., згодом друкування його було припинено з політичних міркувань.

¹² Комісію для складання енциклопедичного словника закладено наприкінці 1920 р., на чолі її став П. Я. Стебницький, керівник — М. С. Синицький, секретар — С. П. Постернак.

7

Д. І. Багалію

25.X.1922 р. Київ.

Дорогий Дмитре Йвановичу!

З Харкова нам прислано на друк 10 мільярдів крб. Ми, 1-ий Відділ, ані трохи не сумнівалися, що гроші ції, згідно з постановою Наук. Комітету і Наркомпроса (8 серп. і 10 серп.), призначаються на всі три відділи Академії Наук і через те наперед постановили поддрукувати: а) Вашу “Історіографію”¹, б) другу книжку “Записок” (більша її частина готова ще з 1919 року). Але як прийшли гроші, то акад. Крилов² (хоч і вчена, але страшенно тупа людина, часом мало не ідіот) вніс до Спільного зібрання пропозицію не давати нічого і

відділу (Ваша книжка, на його думку, не потрібна нікому, а І книжку Іст.-філ. “Записок” ми вже, мовляв, і так маємо ще з 1919 року) і всі гроші, всупереч постанові Наукового Комітету і Наркомпроса, обернути на друк праць тільки ІІ відділу. Більшіна академіків — то ІІ відділ, через те вони охоче вхопилися за цю безглузду і беззаконну думку, і всі протести представників І відділу не могли зробити нічого. Президент Липський, щоб не допустити до вопіюще-протизаконної постанови, закрив засідання і покинув залю. Але ясно, що в найближчому засіданні повториться та сама історія. Щоб покласти цьому край, треба, щоб з Харкова прийшла на ім’я Неодмінного Секретаря така телеграма (негайно!):

“Высланные на печать десять миллиардов распределить поровну между тремя отделениями” (Підпис із Наукового Комітета).

Пишу до Вас про це за одноголосною постановою І відділа, Ми надто високо шануємо Вашу цінну книжку, щоб мовчки примиритися з дикою витівкою ІІ відділу і не випустити нарешті Вашу “Історіографію” в світ.

(Завважу, що ІІ відділ 1919 року витратив на друк значно більше ніж І-й, і через те абсолютно нічим не можна виправдати його бажання одібрати для себе належні нам гроші).

Що з Крилова безмежний, тупий ідіот-маніяк, нездатний до ніяких резонів, це Ви мабуть і сами добре завважили, бачивши його в Харкові. Але мабуть і Ви не сподівалися, що він може дійти до такої нетактовної беззаконності.

Весь Ваш А. Кримський

Архів інституту української літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 37, №206.

¹ Див. примітки до л. №8.

² Крилов Микола Митрофанович (1879—1955), математик, академік ВУАН (1922), член-кореспондент АН СРСР (1928), академік АН СРСР (1929). У 1922—1955 рр. очолював кафедру математичної фізики ВУАН — АН УРСР.

³ Липський Володимир Іпполітович (1836—1937) — український ботанік, академік УАН (1919), президент ВУАН у 1922—1928 рр. Закінчив університет св. Володимира. Праці його присвячені питанням флористики, системамики, історії ботаніки та ін. Одні з перших дав науковий опис флори Індонезії, Тунісу, Алжіру, Середньої Азії.

Д. І. Багалію.

Січень 1923 р.¹

Дорогий Дмитрій Івановичу!

Спасибі Вам за Вашого щирого, хоч і коротенького, листа, якого Ви передали до мене з акад. Птухою.²

Силуватимусь писати до Вас частіш, але самі здорові знаєте, що тая безліч чорної щоденної праці, яка лежить на мені, не залишає мені часу для будь-якого приватного листування. От і тепер доводиться Вам писати про самісенькі "Діла".

По-перше: 1). Треба друкувати далі Вашу історіографію.³ Тільки ж, переглянувши рукопис, я добачаю (а може й помиляюсь) в ньому ніби де-які лакуни в цитатах. Чи це навмисне зроблено, щоб не захаращувати книжку зайвим цитуванням, чи може хтіли додати тії цитати пізніш? Коли — друге, то мабуть треба було б переслати Вам рукопис для остаточного перегляду. Відділ дуже шанує Вашу працю й хтів-би її випустити обов'язково цього року. Правда у нас зле з папером. Держава, передавши нам друкарню,⁴ не дала нам ані однієї стопи паперу, ані грошей на закупівлю паперу. Все, що ми друкуємо, друкується на папері, пожертвованому авторами, або купленою мною з моїх випадкових заробітків. Ми хочемо удатися до Наркомпросу з рішучим проханням дати нам певну скількість паперу. Піддержете наше клопотання. Із розмови з тов. Астерманом⁵ я виніс вражіння, що Наркомпрос, коли дасть паперу, то хіба на природничі праці, а не на гуманітарні.

2). Ви пишете в листі, щоб я й Тутківський прислали на премію свої праці, і що речінець упливає 1 січня. Посилаємо офіційно заяву про те, що маємо подати на премію, а самі книжки пришлемо протягом найближчих днів, бо треба їх зброшювати й дати обгортку, а різдвяні свята цьому перебили.

3). Будь ласка, повідомте нас — декретованих — чи вирішено нарешті справу з нашим утриманням, обіцяним в декреті.⁶ Птуха казав, що 180 з. к. що-місяця кожному присилатимуться для нас на ад-

ресу Академії. Коли це так — ми дуже боїмося наріканнів, бо очевидно, гроші нам присилатимуться разом з іншими академічними кредитами, й завжди в Харкові буде нахил зменшувати ті кредити, бо вкупі з утриманням для декретованих й так вийде значна цифра. Нам буде дуже прикро чути від службовців всякі здогади й міркування на таку тему.

Значно краще було б пересилати утримання для декретованих на адресу дослідчих катедр, або ще простіш на Держбанк, — тільки не на Собез і не на Академію.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Архів інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 37, №209.

¹ Листа написано приблизно на початку січня 1923 р.

² Птуха Михайло Васильович (1884—1961) — український статистик і демограф, академік ВУАН (1920 р.), чл.-кор. АН СРСР (1943). У 1919—1938 — директор Демографічного Інституту ВУАН. Репресований у 1938, звільнений у 1940 р. У 1945—1950 рр. — голова відділу Інституту економіки АН УРСР, член президії. Праці з питань загальної теорії статистики і прикладної демографії.

³ Багалій Дм. Нарис української історіографії — Т. I, вип. I. — к., 1923. Вийшов під грифом “Збірник історично-філологічного Відділу” №1.

⁴ Див прим. до листа 9.

⁵ Астерман Михайло Львович — Зав. вид-вом “Шлях освіти” при Наркомосі УРСР.

⁶ У 1921 р. Раднарком УССР прийняв постанову від 30 серпня “Об улучшении быта научных работников”, а 31 жовтня “Положение о Всеукраинском комитете содействия ученым”, який очолив Мануїльський. Особими декретами Раднаркому України був встановлений ряд заходів до матеріального забезпечення видатних вчених академіків Єрмакова, Граве, Тутковського, Кримського — в Києві, проф. Кларка в Одесі, академіка Багалія, професора Данилевського, доктора Кравцова — в Харкові, професора Суслєва — в Одесі // Наука на Україні. Орган Науч. комітета главпрофобра, 1922, №1. — С. 140.

А. Й. Ряппо¹

24.V.1923 г. Киев.

Многоуважаемая Анфиса Осиповна!

Я получил Ваше письмо, привезенное М. Л. Астерманом.

Само собою ясно, что двух-трех слов Вашей рекомендации вполне для меня было достаточно, чтобы отнестись с полным доверием к тов. Астерман<у>, которого я до тех пор не знал. На меня он произвел впечатление человека не только умного, но и деловитого (качества которые в сочетании далеко не часто встречаются) и потому, не взирая на мой скептицизм ко всем предприятиям, сопряженным с колоссальными расходами, я отнесся к его намерениям с подобающей серьезностью. Немедленно я собрал людей, могущих наиболее быть полезными в исполнении задуманного плана издательства, и внушил им полное доверие к тому, что задуманное дело не останется в области "благочестивых мечтаний", а действительно может быть проведено в жизнь. Осмотревши вместе со мной академическую типографию, тов. Астерман увидел, что она чрезвычайно подходит для постановки украинского издательства в Киеве в достаточно широком масштабе.²

Беседы с наиболее подходящими литературно-научными сотрудниками несомненно должны были оставить в нем самое хорошее впечатление, так как он ясно видел, что академические сотрудники не только могут быть для него полезными сотрудниками, но и искренне готовы работать с ним.

Могу заметить, что вообще на всех тов. Астерман произвел впечатление более чем благоприятное, и даже акад. Ефремов³, далеко не склонный приходить в энтузиазм от первых встреч с незнакомыми людьми, сказал мне определенно, что с таким тактичным и де-

* Покаюсь перед Вами: другим я сумел внушить полную веру, но сам далеко не очистился от скептицизма. Денежная бедность нашего государства поневоле ведь должна парализовать самые искренние, горячие намерения.

ловым человеком как Астерман, совместная работа пойдет, конечно, очень успешно.

С своей стороны тов. Астерман задумывал поставить во главе киевского издательства именно Ефремова.

Таким образом казалось, что цель приезда тов. Астермана достигнута вполне. К сожалению, в последний момент, можно сказать за несколько минут до отъезда тов. Астермана, произошел инцидент, который не мог, разумеется, не вызвать в самом Астермане совершенно справедливого негодования и горечи, но, отчасти, пожалуй, по вине самого тов. Астермана влил горькую струю и в среду наших академических сотрудников.

Есть среди наших сотрудников очень сведущий филолог, Голоскевич⁴, один из талантливых учеников акад. Шахматова⁵, автор ценных работ по истории языка, автор общеизвестного, выдержавшего несколько изданий "Правописного словника української мови" и на редкость хороший знаток простого народного и литературного украинского языка. Естественно, что я его не мог не привлечь в Комиссию для составления украинского словаря; но так как Академия его ценную работу в словаре оплачивать не могла, то ему пришлось, работая для словаря почти бесплатно, искать средств к жизни на стороне, именно в издательстве.

Характер у него, от вечного недоедания нервный, обозленный. Работал он сперва в издательстве "Друкар", но поссорился с прочими участниками и стал во главе издательства "Слово". Тут вместе с группой киевских педагогов он обратился с ходатайством к подлежащим инстанциям о разрешении издавать в Киеве украинский педагогический журнал. На это последовал отказ, сопровождаемый устной мотивировкой, что "Путь Просвещения"⁶ есть орган, делающий совершенно излишним параллельное существование отдельно, украинского педагогического журнала.

О том, что главный двигательный нерв "Пути Просвещения" есть Астерман, Голоскевич не знал.

На совещании М. Л. Астермана с редакторами словаря присутствовал и Голоскевич. В начале беседы тов. Астерман случайно сообщил, что вскоре будет издан закон, ограничивающий или быть может вовсе устранивающий частные издательства и передающий все в ведение Госиздата; я видел, как лицо Голоскевича передернулось, да и понятно, это означало крушение того, что давало ему средства к жизни. Однако он сперва ничем не выразил своего настроения. Потом, в дальнейшей беседе им был затронут вопрос о печатном фор-

мате задуманного словаря и о шрифте. М. Л. Астерман, прекрасно сознавая незаурядность того, что было напечатано под его руководством, уверенно сказал: “на этот счет, Академия может быть спокойна, “Путь Просвещения” служит хорошей иллюстрацией того, как мы можем издавать книги”. И тут вдруг последовала архибезтактная и архинелогичная выходка со стороны Голоскевича; он, не подозревая, что Астерман редактор “Пути Просвещения”, грубо заявил: “Путь Просвещения” — безграмотное издание, помещающее безтолковые статьи, которые совершенно справедливо не находят читателя, а между тем из-за него не дано разрешения киевлянам издавать свой собственный орган”.

Выходка была нелепа просто уж потому, что она совершенно нестати была припутана к вопросу о формате и шрифте, необходимом для словаря; грубо, несправедливо была она потому, что даже те первые три книги “Пути Просвещения”, которые были присланы в Академию, (дальнейшие книги не присылались), произвели на всех в Киеве определенное прекрасное впечатление, за исключением, очевидно, тех, кто сам желал бы издавать педагогический орган в Киеве. К сожалению, тов. Астерман, обидевшись (на что имел полное право), повернул личную выходку своекорисно заинтересованного Голоскевича, в совершенно неожиданную для всех нас сторону. Он нервно произнес, что эта беседа позволяет ему знакомиться с настроением Академии. Он, по его словам, мог бы привести около 640 похвальных отзывов относительно “Пути Просвещения” и если в Академии высказываются неодобрительные отзывы об этом органе, то очевидно, людям не нравится политическое направление журнала. “Что же Вы скажете тогда, когда мы начнем издавать “Путь Комунизма”? — иронически добавил он.

Я, разумеется, поспешил сгладить неприятное впечатление от идиотской выходки Голоскевича, за которую, конечно, не может отвечать Академия, с первого момента своего существования сознавшая необходимость трудиться именно в духе идеалов Рабоче-Крестьянского Правительства. Но я уже видел, что неприятный осадок от случившегося твердо залег в душе М. Л. Астермана, через несколько минут после этого попрощавшегося с нами.

Для меня, конечно, ясно, что Астерман, человек несомненно незаурядного ума, сумеет, спустя некоторое время, разобраться в своих впечатлениях, и не валить на всю Академию, ответственность за единоличную выходку одного из ее многочисленных сотрудников. К сожалению, не могу сказать, чтобы в тех сотрудниках Академии, ко-

торые с такой искренней готовностью согласились отдать свой труд и энергию на совместную работу с тов. Астерманом, сказанные им слова, нервно заподозревающие политические убеждения людей, не оставили крайне тягостного осадка. Правда, я не услышал намерения с чьей бы то ни было стороны, итти на попятный, но Вы сами понимаете, многоуважаемая Анфиса Осиповна, что в совместной работе взаимное доверие есть лучшая спайка и залог успешности и когда это взаимное доверие омрачено, то разумеется работа идет не так, как могла б она итти, а уж конечно окрик “Polizei!” является самым плохим стимулом к дружной работе.

Я счел нужным написать Вам об этом прискорбном инциденте, потому что чувствую потребность обменяться мыслями.

Мне хотелось бы, чтобы Вы не излагали с подробностями тов. Астерману содержание моего письма. Из долгого жизненного опыта я знаю, что наиболее талантливые, наиболее умные и проницательные люди, сплошь да рядом, бывают неспособны в первые минуты об’ективно отнестись к уколу, нанесенному их авторскому самолюбию, и боюсь поэтому, что мое письмо, если бы он случайно с ним познакомился, только обострит недоразумение. Но мне думается, что Вы могли бы дать ему совет, начать свое письмо ко мне приблизительно так: “Хотя в моей последней беседе с сотрудниками Академии Наук один из них позволил прямо непристойную выходку, я, разумеется, далек от мысли видеть в ней выражение настроения прочих академических сотрудников”.

Я уверен, что письмо с такой фразой немедленно затушевало бы все те, увы, не очень приятные ощущения, которые мог породить изложенный мною инцидент.

Преданный Вам.

ІР ННБ НАН України, ф 1, спр. 23525, арк. 1—8.

¹ Ряпшо Анфіса Йосипівна (1889). У 1922—1924 рр. працювала у Науковому комітеті Наркомосу. Дружина Я. П. Ряпшо.

² 22 вересня 1922 р. після довгих клопотань ВУАН перед урядом рішенням Української економічної ради їй було передано Лаврську друкарню; у травні наступного року друкарню перепорядковано Київському трестові друку, для якого академічні видання

були другорядними. Збереглися відомості про затримку, неохайність і навіть втрату видавництвом окремих наукових праць // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 3, стр. 28, арк. 111.

³ Єфремов Сергій Олександрович (1870—1938) — видатний літературознавець, публіцист і політичний діяч, академік УАН (1920), віце-президент і голова Управи, очолював Комісію для видавання пам'яток українського письменства, а також Комісію для вивчення історії громадських течій на Україні. Засуджений у справі СВУ. Помер в ув'язненні.

⁴ Голоскевич Григорій Костянтинівич (1885 — рік смерті невідомий) — мовознавець. Закінчив Петербурзький ун-т (1911), залишений при кафедрі російської мови й словесності. У 1917 повернувся в Україну, з 1919 — член-редактор Постійної комісії словника живої української мови УАН. Репресований у справі СВУ у 1929 р. Відпущений з ув'язнення на короткий срок й знов заарештований, покінчив життя самогубством.

⁵ Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920) — російський філолог, академік Російської АН з 1897 р. Закінчив московський ун-т 1887 р. З 1909 професор Петербурзького університету. Заклав основи історичного вивчення літературної російської мови. Досліджував слов'янські мови, давньоруську літературу, давньоруське літописання, заклавав основи текстологічного аналізу літописів і текстології як науки. У багатьох працях приділив увагу фонетиці й граматиці української мови. Українській мові присвятив працю “Короткий нарис історії малоруської (української) мови” (1916) та ін. Разом з іншими передовими російськими ученими 1905 р. виступав за скасування заборони українського друкованого слова.

⁶ “Путь Просвещения” — науково-педагогічний журнал, орган Наркомату освіти. Виходив 1922—1931 рр. у Харкові українською та російською мовами. З 1926 р. називався “Шлях освіти”, а з 1931 р. — “Комуністична освіта”.

10

Я. П. Ряппо¹

22.VI.1923 г. Киев

Глубокоуважаемый товарищ Ян Петрович!

Приходится сообщить Вам о деяниях т. Штоке², который вносит в отношения между Ак. Н. и Редиздатом совершенно неожиданный оттенок, резко расходящийся с письмами т. Затонского и т. Астермана и устными заявлениями т. Астермана и едва желательный для Наркомпроса.

Начну с мелочи, однако характерной. Из 2 договора ВУАН с Редиздатом более чем ясно следует, что назначение заведующего типографией должно состояться с ведома Ак. Н., которая имеет право отвода для назначаемого лица. Т. Штоке не счел нужным уведомить Ак. Н., кого он назначил на должность заведующего и т.о. назначенное им лицо (против назначения которого мы, положим, абсолютно ничего сказать не могли б громогласно теперь решается утверждать, что никакой Ак. Н. он не знает, и что б. Лаврская типография — это есть типография только Редиздата. Мало того: у него с т. Штоке предположено прямо так и ставить на изданиях Редиздата пометку “Киев, Типография Редиздата” (а не Академии Наук!), и даже бланки подготовлены уж от имени такой типографии. Это все, конечно, было бы мелочь. Но уже достаточно непристойным является заявление т. Штоке перед нашим представителем, передающим типографию, что — мол — академические издания едвали кому нужны и что одна антирелигиозная брошюра, которую выпустит Редиздат, ценнее, чем целые исследования академиков. Допустим, что и на это можно бы, улыбаясь, ответить: *Ne sutor Ne sulor ultra crepidam*. А вот уж совсем не похвальная вещь: с академических изданий, на которых до сих пор все время стояло 4 наборщика, теперь половина этого числа снята и для набора академических изданий оставлено лишь два человека. Опыт успел показать, что даже с четырьмя специальными рабочими типография едва-едва успевает исполнить в течении месяца условленные 10 печатных листов; ясно, что при новозаведенном порядке непременно будет с 1-го же месяца нарушен важный §6 договора. Правда, этот § предоставляет Академии Наук также право считать неисполнение §6 равносильным разрыву контракта. Но согласитесь, уважаемый Ян Петрович, что лучше бы заранее устранить возможность такого конфликта, чем сознательно идти на него. Очень Вас прошу сделать подобающее внушение тем, кто начинает свою деятельность в типографии Академии Наук с попиранья элементарнейших прав Академии Наук.

Т. Штоке последовательно старается и в иных пунктах нарушить интересы Академии, притом очень существенные.

Необходимо Вам предварительно учесть, что я, нищий, сделал, однако, для истор.-фил. отделения очень ценный подарок. А именно: три моих крупных книги, результат долголетнего труда, я выгодно продал, и на все вырученные деньги я купил бумаги для печатания трудов истор.-фил. отделения, 140 пудов. Эту, пожертвованную мною, бумагу я сдал на хранение в типографию ВУАН и, полагаясь

на честность донинешнего типографского заведущего (гр. Балицкого), я не счел нужным брать от него квитанцию, определенно свидетельствующую о принадлежности этой бумаги именно мне или ист.-фил. отделению.

Некоторое время спустя, на основании моего устного (но не письменного) разрешения Балицкий употребил значительнейшую долю этой бумаги на частные заказы, принятые им в типографию ВУАН, с тем, что-бы по мере надобности возвращать нам (или мне) израсходованное на чужие заказы количество. Теперь, когда наступила пора для Ак. Наук расстаться с Балицким, возвращение нам этой израсходованной бумаги стало в зависимость почти исключительно от честности Балицкого, и его юрисконсульт определенно заявил мне, что юридически Балицкий имел бы полное законное право не вернуть нам (или мне) этой бумаги, а посчитать ее в тот общий инвентарь, который ему передала Ак. Наук, назначая его заведующим, и который, следовательно, мог бы быть безвозмездно употреблен на потребности типографии. И вот в тот момент, когда у меня шли деликатные переговоры с Балицким о компенсации за бумагу, приехал т. Штоке и потребовал, чтобы прежде всего был удален с должности Балицкий. Я ему объяснил, почему нельзя этого сделать резко: исто.-фил. отделение может лишиться бумаги, и предложил...

[Далі — текст уривається.]

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23378, арк. 2—4

¹Ряшко Ян Петрович (1880—1958 рр.) — заступник Наркома освіти УРСР, педагог. Закінчив 1909 р. Петербурзький університет. Автор праць з Історії педагогіки, організації народної освіти.

²Штоке (Штокке) Г. Є. — заступник Астермана у видавництві “Шлях освіти”.

³Затонський Володимир Петрович (1888—1938) — партійний та державний діяч, хімік за освітою, академік ВУАН (1929). В 1922—1923 і в 1933—1938 рр. — нарком освіти УРСР; 1925—1927 рр. — секретар ЦК КП/6/У, 1925—1937 — член Політбюро ЦК КП/6/У; в 1938 р. розстріляний. Реабілітований посмертно.

Я. П. Ряппо

3/І 1924. Киев

Глубокоуважаемый Ян Петрович.

Как я выяснил тов. Астерману, возложенное на меня редактирование русско-украинского словаря поневоле будет подвигаться очень медленным темпом, пока я буду переобременен всякими служебными заседаниями. В день у меня бывает два, три, иногда и четыре заседания, и когда я возвращаюсь домой, я испытываю обыкновенно такую усталость, которая совершенно не содействует кропотливому составлению словаря. Если в интересах Наркомпроса — дать мне возможность вести редакцию быстро, то прошу Вас подписать и немедленно (даже пожалуй телеграфно) прислать в Академию наказ, текст которого я при сем прилагаю.

Прошу также прислать мне распоряжение соблюдать в словаре неукоснительно и в точности то самое правописание¹, которое уже давно установлено Академией для всех ее изданий и которое еще в 21-м году утверждено приказом НарКомПроса, как официальное.

Дело в том, что некоторые из сотрудников словаря чрезвычайно затягивают дело издания, стараясь бесконечными дебатами вновь перерешать правила правописания, согласно со своим мелко-филологическим самолюбием. Из-за их бесконечных и утомительных словопрений останавливается спешное дело, и потому даже первый лист словаря до сих пор еще не сверстан (!)

Всецело преданный Вам А. Крымский.

ЦДА ВОВ України, ф. 166. оп. 4, спр. 83, арк. 7.

¹ Маються на увазі "Найголовніші правила українського правопису", укладені під керівництвом А. Ю. Кримського і затверджені урядом республіки у 1921 р. для обов'язкового вжитку на всій її території. Це перший український правопис, офіційно схвалений державою.

Д. І. Багалію

2.П.1924. Київ.

Дорогий Дмитре Йвановичу!

Найперше в справі рецензійно на “Іст. Персії”¹ та “Іст. Туреччини”² Бартольда³ абсолютно не можна закликати. Раз — тому, що з нього **лютий** україножер, не визначає української мови, дивується, нащо існує “Укр. Ак. Наук.” і т. п. Я торік мав лист од нього в цій справі — дак це один жах. Не можна закликати в рецензенти не-об’єктивну людину, яка до того й мови української не розуміє і — це треба пам’ятати — навіть не є спеціаліст у турецькій історії (Бартольда цікавить тільки Середня Азія). Коли вже шукати рецензентів поза межами України, то є цілком природних критиків двоє:

1. на “Туреччину” — петербурзький професор турецької словесности Олександр Миколаєвич Самойлович⁴ (Він разом з тим директор Східного Інституту в Петербурзі і редактор “Живой старины”⁵). Адреса — Петербург, Університет, Східний факультет. Це тепер після, смерті В. Д. Смирнова⁶, найавторитетніший тюрколог на цілу СССР.

[Можна вдатися й до Володимира Олександровича Гордлевського⁷, професора-тюрколога в б. Лазаревському Інст. Вост. яз. (тепер той інститут зветься попросту “Институт Восточных языков”, Москва, Армянский пер, 2) але я не певен, чи зовсім легко йому буде розуміти українську книжку, — хоч, правда, він скінчив і філологічний факультет, і польську мову знає. Що до Самойловича, то він хоч обрусій, та родом із Полтавщини.

2). На “Історію Персії” — цілком авторитетний рецензент академик Ігнатій Юліанович Крачковський⁸, історик халіфатської культури. Цей період перської історії, про який трактує моя книжка, то саме його **спеціальність**. Арабські історики, якими я користувався, являються звичайним предметом його студій; декотрі тексти — він сам видав, для декотрих — подав критичні розвідки на підставі рукопис-

ного матеріалу. Мову українську він безперечно розуміє цілком вільно. Адреса його — Російська Академія.

Але я не розумію, чому не могли б писати рецензію Ви. Моя “Історія Туреччини” це ж на половину історія України (в певних її моментах), а “Історія Персії” Х в. є частина тієї халіфатської історії, яка Вам не чужа, бо зв’язана з відносинами до Руси. Коли б рецензію взяли на себе Ви, то рецензія могла б дати відповідь: чи дають книжки Кримського щось для України, а коли дають, то чи стільки дають, щоб варто було преміювати їх із грошей УССР? — Заразом, не треба було б представникам української науки вдаватися до російських представників і засвідчувати перед ними свою безпорадність. Я думаю: було б цілком правильно, коли б рецензентом явилися саме Ви, а не хтось із петербуржців.

Книжки, спеціально для Вас (2 прим.), повезе до Харкова Л. М. Левіцький⁹, а коли встигне впоратися брошурувальник наш, то може привезе Левіцький декілька примірників іще й для інших харківців.

В справі еквіваленту для декретованих скажу щиро, що коли б мою платню довели до 150 крб. золотом на місяць, то я це вважав би за щастя. Я ніде не служу окрім Академії (лекцій ніде не читаю), і досі я навіть 50 крб. золотом місячно не мав. Взагалі моє матеріальне становище — погане, бо окрім себе я повинен дбати про старезну, слабу сестру, а до того Звенигородський комхоз (чи, там, комунвідділ) збирає з мене податки за садибу з садком, заявляючи, що звільняюся од податків тільки я, особа, а не моя садиба.

Чи Ви платите всі оплатки за свій будинок у Харкові?

Що до праці про Сковороду¹⁰, то, звичайно, ми дуже будемо раді видрукувати її. Все наше горе — з папером: Астерман обіцяв щось виклопотати, та й нічого не вийшло, і папір купують самі автори.

Весь Ваш.

А. Кримський.

Архів Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка, ф. 37, №207.

¹ “Історія Персії та її письменства”. 1. Як Персія, звоювана арабами, відродилася політично (IX та X вв.)” К., 1923 р.

² “Історія Туреччини. Звідки почалася Османська держава, як вона зростала, і як досягла апогею своєї слави й могутності”. К., 1924.

³ Бартольд В. В. (1869—1930), сходознавець, академік Спб АН (1913). Працював в галузі історії і філології тюркських і монгольських народів, історії Центральної Азії і Далекого Сходу, історії і філології Ірану і Афганістану,

⁴ Самойлович Олександр Миколайович (1880—1938) — сходознавець, тюрколог, академік АН СРСР (1929). У 1922—1925 — ректор Ленінградського сходознавчого інституту, у 1934—1937 — директор Ін-ту сходознавства АН СРСР. Праці з питань мови, літератури, фольклору та етнографії тюрків та історії тюркології.

⁵ “Живая старина” — кварталник Відділення етнографії Російського географічного товариства. Виходив з 1891 р. під ред. В. І. Ламанського.

⁶ Смирнов В. Д. (1846—1922) — сходознавець, спеціаліст з історії і літератури Туреччини.

⁷ Гордлевський Володимир Олександрович (1876—1956) — сходознавець-тюрколог, академік АН СРСР (1946), спеціаліст з турецької мови, літератури, фольклору і історії Туреччини.

⁸ Крачковський Ігнатій Юліанович (1883—1951) — російський арабіст, академік АН СРСР (1921). Один з основоположників вітчизняної арабістики. Праці з питань літератури, мови, історії, культури арабів, про російсько-арабські зв'язки, про білоруську культуру й науку.

⁹ Левитський Леонід Макарович (1892— рік смерті невідомий) — з 1921 р. повноважний представник Наркомосвіти у ВУАН. Після скасування у лютому 1922 цієї інституції — голова Київського бюро наукового комітету. Репресований у 1933.

¹⁰ Вивчати наукову спадщину Г. С. Сковороди Багалій почав у 90-х роках й видав знайдені ним твори українського філософа, його біографію та низку розвідок про його філософсько-богословські погляди. Фундаментальна монографія вийшла у 1926 р.: “Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода”. Х., Держвидав України.

13

М. Л. Астерману

2.II.1924 г. Киев.

Многоуважаемый

тов. Михаил Львович.

Диктую это письмо по русски, потому что копию с него хочу послать заинтересованным людям, быть может, не легко понимающим по украински.

Прежде всего желательно было-бы, что-бы выяснение фактов производилось в открытую, а не путем каких-нибудь сплетен. Ни мне, ни Комиссии Словаря¹ нет никаких причин скрывать что-либо, в том числе и медлительность работы, и на меня производят прямо отвратительное впечатление всякие сплетни, которые доходят в

Харьков относительно хода словарной работы. Я понимаю, что типография меня не любит. Источник нелюбви заключается в том, что я требую от типографии исполнения хотя-бы некоторой части тех обязательств перед Академией, которые она на себя приняла по договору; типография же наоборот желала-бы не исполнять даже минимальной части академических работ и мои постоянные указания на ее совершенно непристойное, непозволительное нарушение договора, разумеется не могут вызвать в ней симпатии ко мне. Оттого, вероятно, охотно сообщается в Харьков заинтересованный в словаре, всякая глупая ложь относительно моей работы в словаре.

Но ведь и лгать то надо умеючи...

Тов. Радомышельский², а через других и тов. Волынский³ передали мне, будто кто-то из членов Комиссии сообщил кому-то посланному из типографии, что Комиссия могла-бы составить словарь скорее, а торможу дело я. Без всякого сомнения, эта глупая сплетня долетела и до Вас в Харьков.

А между тем никто из сотрудников словаря, я вполне уверен, даже не мог сказать такой нелепости. В составлении рукописи словаря я не принимаю абсолютно никакого участия и влиять задерживающим образом на ход составления ее, я очевидно не могу. Моя работа — редакторская и начинается лишь тогда, когда словарная Комиссия дает мне совершенно готовую рукопись. Таким образом ни я на Комиссию ни Комиссия на меня в нашей работе не влияем в смысле скорости или медлительности; единственное в чем может сказываться мое влияние на Комиссию, так это мои настаивания, не быть черезчур педантичными и жертвовать многими техническими мелочами, которые хоть и очень желательны, но не абсолютно необходимы.

Дело с словарем обстоит сейчас так: Комиссия мне передала букву "В", но не всю: отсутствуют слова от "вибрация" до "вляпаться"; от "воз" до "возыметь", и от "восвояси" до "восьмой". Означенные пропуски в черновике готовы, но не переписаны по той причине, что Академия не имеет пишущих машинок. Думаю однако, что завтрашний воскресный день даст словарю возможность переписать и эти лакуны.

Дальнейшие слова готовы в черновике, как мне сказано, до буквы "З" включительно (всего вместе 1/4 словаря) и думаю, что несколько воскресений или просто вечеров, когда удастся найти свободную машинку, позволят переписать начисто то, что готово вчера.

В типографском отношении эта не переписанность не играет по-камест однако ни малейшей роли. В типографию сданы для набора все слова на “А” и “Б”. Прислана нам корректура только до половины буквы Б (до слова “благорасположение”), а далее, повидимому, набор остановился...

Во всяком случае нам ничего больше не присылали. Причина, насколько я мог понять по сообщению тов. Шварцмана⁵, заключается в том, что типография еще не успела отлить достаточного количества заглавной буквы “Б”, и вообще жирный петит у нас на исходе, которым печатается русская часть словаря. Быть может шрифта хватит, чтобы добрать до конца букву “Б”, но дальнейший набор может уж производиться только тогда, когда будет отпечатан первый лист словаря и освободиться занятый там петит. В виду такой важности быстрого отпечатания первого листа, я сегодня-же, не передавая его в Комиссию лично продержал корректуру означенного листа и подписал к печати.

Думаю, что в понедельник и вторник типография успеет означенный первый лист отпечатать и тогда конечно, приступит к дальнейшему набору. Совершенно ясно однако, что огромная буква “В” может быть набрана при таких условиях не иначе, как в три-четыре приема и задержка, надо полагать будет всегда за типографией, а не за словарем. Впрочем, что будет дальше — увидим, а пока — что сообщаю Вам факты, какие несомненны.

Вы и устно и в своем письме, и Научный Комитет в своем постановлении высказали пожелание, ускорить работу словаря путем привлечения новых платных сотрудников. К величайшему нашему горю никакие деньги тут помочь не могут, потому что людей нет. Труд составления словаря путем разбора и сведения воедино десятков (иногда сотен) карточек для одного слова и постоянная сверка со словарем Даля⁵ и Академическим российским⁶ — это есть такая каторжная египетская работа, которая всех отпугивает. Усердно и самоотвержено тянут эту лямку только те 5 специалистов, которые преданы самой идее Словаря, и пять лет уже ведут работу над ним (Ганцов⁷, Гринченко⁸, Голоскевич, Марковский⁹, Волошин¹⁰). Все наши попытки привлечь еще кого либо потерпели неудачу. Я очень угоаривал О. Курило¹¹, но она не обнаруживая охоты закабалить себя, об’явила мне, что желает посвятить себя более благодарной задаче: работать в области диалектологии. Как бы вскользь она осведомилась по чем оплачивается предлагаемая ей работа и, услышавши цифру 120 золотых рублей в месяц, также, как-бы вскользь, за-

метила: “работая два часа в день над переделкой своих учебников, я зарабатываю в месяц гораздо больше”.

Вызываемые письмами и телеграммами филологи: Рахимский¹² в Каменце, Ярошенко¹³ на Полтавщине и проф. Баранников¹⁴ в Петербурге, ответили отказом...

Через тов. Хрестового¹⁵ мы высказывали пожелание, чтобы из Харькова были к нам откомандированы Синявский¹⁶ и Йогансен¹⁷. Но т. Хрестовой нам сказал, что об этом и думать нам нечего (к тому же Синявский, хоть и очень сведущий человек но едва ли способен работать наспех: повидимому это не в его натуре...) А те уже совершенно второразрядные работники), которые с большей <или> меньшей натяжкой могут сойти за филологов, если случайно и попадались к нам на удочку, то через два-три дня возвращали назад карточки признаваясь, что эта сизифова работа не по ним. Самые свежие примеры такого отказа: т. т. Лепченко¹⁸ и Дубняк¹⁹ из С.-Х. Научного Комитета. Позавчера мы уговорили тов. Гладкого²⁰ войти в нашу Комиссию, но, судя по началу, боимся, что через два-три дня и он откажется.

Очевидно придется вести работу при тех силах, которые до сих пор ее вели, т. е. при пяти людях, а если кто-нибудь из них, как водиться теперь, заболит, то частенько лишь при четырех. Опыт с несомненностью показал: один человек может при напряженном труде обработать в день 24 слова, не больше, (даже Гринченко, деятельная сотрудница в словаре своего покойного мужа лишь изредка успевает превзойти эту норму). Эти двадцать четыре слова представляют собою обыкновенно около двух страниц оригинала переписанного на машинке...

Вы видите, Михаил Львович, вопрос тут решается не платою, а человеческими индивидуальностями...

т. Попов²¹ питает надежду, что ему удастся уговорить на отъезд в Киев Йогансена й Сулиму²², — хорошо бы было...

Кстати, относительно переписки словаря начисто. Академию обокрали, у нее нет машин. Она рада бы купить, но машинка стоит 60 черв., а Академия Наук собрала только 20 черв.

Если бы Редиздат ссудил временно 40 червонцев, то у нас имела бы своя машинка и нелепой задержки в переписке, конечно, не происходило бы. Недостающие нам 40 черв. мы могли бы с благодарностью возратить в течении месяцев 3-4, или же Редиздат мог бы сразу вычесть эти деньги прямо таки в X-ве из наших кредитов и Редиздат ничего б не потерял...

Когда Вы были в Киеве, Вы даже отдали распоряжение приобрести такую машину...

Ваше распоряжение не исполнено.

Думается мне, что эта экономия крайне не полезна для дела.

Сейчас половина четвертого ночи, <мой> секретарь, которому я диктую, не может дальше писать: у него слипаются глаза. Закончу письмо завтра или послезавтра.

Ваш:

Інститут рукописів ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23306, арк. 1—3.

¹ Комісію для складання словника Української живої мови було створено 1 січня 1919 р. Завдання її — збирати лексичний матеріал і укласти новий Тлумачний словник української мови. До складу комісії ввійшли: голова А. Ю. Кримський; керівник — В. М. Ганцов; штатні члени — редактори: Г. К. Голоскевич, А. В. Ніковський, В. Г. Ярошенко, О. Т. Андрієвська; А. М. Яременко — бібліотекар. Активну участь у роботі комісії прийняли також В. К. Дем'янчук, С. О. Єфремов та ін.

² Радомишельський — Р. І. — управитель типографії ВУАН.

³ Волинський Микола Костянтинович (1890 — рік смерті невідомий) — викладач Ніжинського ІНО, спеціаліст з української мови й літератури.

⁴ Шварцман — постать невідома.

⁵ Даль В. І. Толковый словарь живого великорусского языка (4 тома, 1863—1866 рр.; 3-те вид. з доповненнями й під редактуванням І. А. Бодуена-де-Куртене, 1903—1905 рр.) містить більше 200000 слів і лишається до наших часів найбільш розповсюдженим лексикологічним довідником і джерелом з російської мови. Вид. 8 — 1955 р., передрук — 1981 р.

⁶ Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Академии наук (4 тома, 1847; 2-ге вид., 1867—1868 рр.). Вміщував 114749 слів.

⁷ Ганцов Всеволод Михайлович (1892—1979) — філолог, автор оригінальної концепції щодо походження української мови, учень ак. Шахматова. Після закінчення Петроградського ун-та (1916) залишений для підготовки до професорського звання. Після революції переїхав в Україну, викладав російську мову та літературу. З лютого 1919 працював в УАН в Комісії для складання словника живої української мови, з 1920 — її керівничий та секретар. Заарештований 21 серпня 1929 р. та засуджений на 8 років у справі СВУ. Був звільнений лише у 1946 р., а у 1949 заарештований знов і засланий на далеку Північ. У 1956 повернувся у Чернігів. Численні клопотання про реабілітацію за життя не мали успіху.

⁸ Грінченко Марія Миколаївна (1863—1928) — відома письменниця (літературний псевдонім “Марія Загірня”), дружина Б. Д. Грінченка. Після закінчення Богодухівської Земської прогімназії вчителювала в 1881—1884 в народній школі на Богодухівщині. Працювала у Громадській думці, була секретарем ж. “Нова Громада”. З 1919 р. працювала у ВУАН як член-редактор Комісії для складання словника живої української мови.

⁹ Марковський С. М. — постійний співробітник Комісії для складання словника живої української мови (1921).

¹⁰ Волошин Євген Костянтинович — (1896— рік та місце смерті невідомі) — з 1921 р. співробітник Комісії для складання Історичного словника української мови, член комісії для розробки правил правопису укр. мови при Наркомосі, учасник правописної конференції (1927).

¹¹ Курило Олена Борисівна (1890— рік та місце смерті невідомі) — філолог. Закінчила словесний відділ історично-філологічного ф-ту Варшавських вищих жіночих курсів, вивчала філософію в Кенігсберзькому університеті, працювала у Лодзі, Варшаві, Ростові-на-Дону на викладацькій та перекладацькій роботі. З 1917 р. жила у Києві, працювала спеціалістом-філологом термінологічної комісії Українського наукового товариства, редагувала наукові праці переважно з природознавства, з 1920 — лектор ВІНО з української мови, з 1921 — вчений фахівець в Інституті української наукової мови. Наукові праці з граматики та правопису української мови з'являються з 1909 р., найвідоміша з них — термінологічний словник з хімії, граматика української мови. Останню роботу піддавав критиці Кримський. Близько 1931 р. О. Курило була заарештована і в ВУАН не було відомо, де вона перебуває. За спогадами сучасників вона померла в післявоєнні роки на засланнях у Казахстані. Див. Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві // Зап. н. т-ва ім. Шевченка, Т. С XXIII, 1962, с. 309—332.

¹² Рахимський Володимир Іванович (1883— р. смерті невідомий) — мовознавець, фахівець з історії української мови, порівняльної граматики слов'янських мов. У 1927 р. — викладач Українського педагогічного технікуму (Вінниця), з 1928 — викладач Кам'янець-Подільського ІНО, у 30-ті роки репресований.

¹³ Ярошенко В. Г. (1888—1957) — мовознавець. 1926—1934 — науковий співробітник АН УРСР, працював над складанням словників.

¹⁴ Баранніков О. П. (1890—1952) — український вчений-індолог, академік АН СРСР (1939). Дослідник індійських мов, а також індійської літератури, зокрема, вивчав мову циган в Україні.

¹⁵ Хрестовой Н. Ф. — директор оперного театру, член партійної організації ВУАН, зам. секретаря парткому II Відділу ВУАН по циклу літератури і мистецтва. У 30-ті роки репресований.

¹⁶ Синявський Олекс Наумович (1887—1937) — український мовознавець і літературознавець. Вчився в Харківському університеті. За участь у революційному русі у 1914 р. був висланий на два роки. В 1916 екстерном здав іспити і був залишений в університеті при кафедрі слов'янської філології. З 1917 був головою Комісаріату в справах Харківської шкільної округи, одночасово викладав укр. мову, приймав участь у "Рідному слові", в "Новій громаді", редагував підручники у видавництві "Союз". У 1919 р. прикомандирований до академічної Постійної Комісії для складання словника живої української мови, де займався складанням карти фонетичних явищ в українській мові. У 1925 член комісії для розробки правил правопису української мови.

Переведений до Києва, стає керівником діалектологічної комісії ВУАН (1928), професором Київського університету і Педагогічного інституту. Розстріляний у 1937 р.

¹⁷ Йогансен Майк Гірвазієв (1895—1937) — лінгвіст, фахівець з фонетики українських говірок, англійської фонетики, а також відомий поет. Працював у Харківському ІНО співробітником науково-дослідної кафедри мовознавства, автор посібника для вивчення укр. мови. У 1925 був включений до складу Держ. комісії для розробки правил правопису української мови при Наркомосі, брав участь у правописній конференції (1927 р.). Репресований у 30-ті рр.

¹⁸ Лепченко Яків Хомович (1883 — рік смерті невідомий) — фахівець з ботаніки та палеоботаніки, наук, співроб. Укр. геолог. науково-досл. Ін-ту, редактор природничого відділу ІУНМ, член сільсько-господарського наукового комітету України.

¹⁹ Дубняк Костянтин Володимирович (1890 — рік смерті невідомий) — фахівець з екон. географії, викладач Комуністич. ун-ту та Харківського ІНО, член географічної секції Інституту української наукової мови; репресований 1934 року.

²⁰ Гладкий Микола Дмитрович — біолог співроб. зоологічн. секції природничого відділу ІУНМ, у 1925 введений до Комісії для розробки правил правопису української мови при Наркомосі УРСР.

²¹ Попов Олександр Іванович (1891 — рік смерті невідомий) — професор Харківського ІНО, засновник і керівник науково-дослідної кафедри педагогіки (1923), у 1926—1929 — директор Інституту педагогіки, член Президії Укрнауки, член Державної правописної комісії (1925). Репресований на початку 30-х років.

²² Сулима Микола Федорович (1892— рік смерті невідомий) — лінгвіст, професор української мови Харківського ІНО. Член комісії для розробки правил української мови при Наркомосі УРСР. У 30-ті роки репресований.

14

М. Л. Астерману

6.II.1924 г. Киев.

Окончу письмо...

Вы меня спрашиваете, какая сумма потребна для меня, чтобы во время работы над словарем я, согласно § 3 Наказа Наркомпроса, был материально вполне обеспечен... Буду с Вами совершенно откровенен: у меня нет абсолютно никакой охоты обсуждать этот вопрос...

Начать с того, что я вообще не придаю никакого реального значения этому § 3. Я бесконечно ценю заботы высших представителей Советского Правительства относительно моего материального обеспечения...

Я бесконечно горжусь, что высшие и лучшие представители дорогого для меня Рабоче-Крестьянского Государства ценят мою научную деятельность, находят ее полезной для Государства и считают необходимым обеспечить меня материально. Но ведь народные комиссары, даже весь Совет Народных Комиссаров, это одно, а подчиненные им органы, истолкователи наказов — это другое... Декрет

С.Н.К.¹ о моем полнейшем материальном обеспечении издан уже несколько лет тому назад, а на практике усердие истолкователей к чему его свело. Декрет гласит, что я должен получать пожизненное жалование вне всяких тарифных норм, а на практике я получаю не только бесконечно меньше любого спеца в каком угодно предприятии, но даже меньше получаю, чем профессор средней руки. Декретом С.Н.К. мне и моей голодной семье пожизненно назначен усиленный продовольственный паек, а на практике у меня отобран вообще всякий паек, и усердие истолкователей, повидимому, разъяснит, что мне за это отнятое не полагается даже никакого эквивалента. В декрете С.Н.К. предписано Наркомпросу: “Принять меры к скорейшему напечатанию за счет Государства трудов Крымского”..., а помните ли Вы мой недавний январский разговор с Вами, вершителем судеб казенной бумаги. Я у Вас спросил: мог ли бы я рассчитывать на получение бумаги для напечатания моей “Історії Туреччини”. Вы на это ответили: — нет. — Потому что моя работа историко-филологическая и что отпустить на нее бумагу из Государственного запаса Вы не могли б, и что другому декретированному ученому — историку, академику Багалию Д. И., также не может быть дана бумага, а лишь для третьего декретированного естествоиспытателя, акад. Тутковского П. А., Академия могла бы расчитывать на получение бумаги для напечатания в серии своих трудов (в скобках замечу, что и для напечатания работ акад. Тутковского Вами все равно бумаги не отпущено нам ни листа, да и вообще на весь наш список готовых трудов, для напечатания которых Академии нужна бумага, Вы нам ничего не ответили. Если Академия, не взирая ни на что, все же приступила к напечатанию работ Тутковского, то это лишь потому, что нам удалось купить 20 пудов бумаги на деньги, пожертвованные бедными, но не своекорыстными сотрудниками Академии Наук. Для памяти истории я взял счет от Киевского Товарищества “Бумага” не на имя Академии Наук, а на свое собственное имя). Понимаете ли, Глубокоуважаемый Михаил Львович, что, имея такой продолжительный и поучительный опыт, касательно преломления С.Н.К. — омовских декретов, в реальной обыденной практике, я не испытываю никакой охоты принимать участие в обсуждении мер к их осуществлению.

А главное не только нет охоты, но нет и потребности. Я работаю вовсе не потому, что мне могут заплатить, а исключительно потому, что я привык напряженно работать; что научный труд, в том числе, конечно, и над словарем, доставляет мне глубокое нравственное

удовлетворение и наслаждение. Высшей наградой для себя я считаю например такое письмо, какое я получил от Наркомпроса В. И. Затонского. Он пишет, что моя работа над Словарем имеет реальное значение для Советского Государства. И раз я филолог получаю такое письмо от благороднейшего представителя Советской Власти, которой я предан до остервенения, то я больше ничего не имею желать. Высший стимул для меня есть его письмо, а не то количество червонцев, которое могли бы Вы назвать. Заявляю Вам твердо, решительно и бесповоротно, что ни копейки денег во исполнение § 3 вышеназванного приказа не возьму и всякие дальнейшие разговоры на эту тему буду считать прямым оскорблением для себя... Я буду работать над Словарем вплоть до его окончания изо всех сил, потому что считаю это своим первым долгом.

Но для кропотливой работы над Словарем требуется иметь элементарнейшее душевное спокойствие.

Дать его — всецело зависит от Вас, и только от Вас. Требуется, чтобы Вы строго предписали за правилом типографии ВУАН исполнять по отношению к Академии Наук те обязательства, которые Редиздат взял на себя в подписанном договоре и не обращать мою жизнь своим бесцеремонным правонарушением в сплошной ад.

Параграф "6", подписанного Вами договора гласит: "ВУАН — у предоставляется право печатать с вальцовкой за счет типографии, ежемесячно 10 (десять) печатных листов различных трудов по выбору по указанию ВУАН "а". Академия Наук еще могла бы временно примириться с тем, что на первых порах Типография дает меньше десяти печатных листов в месяц, но возмутительным является то, что Типография при всех удобных и вполне не удобных случаях норовит совершенно приостановить печатание академических трудов. Стоит мне или моему уполномоченному не побывать в типографии несколько дней, как с академических трудов снимается и то небольшое количество наборщиков, которое отпущено Академией...

Мои коллеги академики — редакторы и др., видя приостановку изданий, насаждают на меня, обвиняют меня в недостаточной энергичности по отношению к Типографии и отравляют мне жизнь с одной стороны; а Типография — в лучшем случае отвечает успокоительной ложью, а в худшем случае отвечает устами тов. Масовера², что он служит Наркомпросу, а не Академии Наук и не обязан исполнять требований Академии, обеспеченных писанным договором (такое заявление он сделал даже вчера в присутствии тов. Волынского

го и тов. Попова.) Подобные моменты отравляют мне жизнь с другой стороны...

Приведу Вам для иллюстрации непозволительного отношения Типографии несколько фактов:

1. Записок Физ.-Матем. Отделения отпечатано по настоящее время всего — 3-листа. Набор трудный. Примириться с некоторой медлительностью можно было бы, если бы Типография не делала таких черзчур уж длительных перерывов в наборе. Злополучный третий лист Физ.-Математич. Отделения был отпечатан еще перед Рождеством.

Требовалось сделать отдельные оттиски статей, разобрать шрифт и тогда легко можно было бы изготовить четвертый лист, половина которого уж и была перед Рождеством набрана. Но и до настоящего времени оттиски не готовы, недостаток шрифта поэтому не дает набрать четвертого листа до конца и лишь последние дни поступило несколько гранок набранного оригинала. Естественники, зная что именно их труды имели бы наиболее ударное значение натурально волнуются и я от них совершенно не имею покоя. Приближается день пятилетней годовщины Академии Наук, они были бы счастливы, если бы им удалось напечатать хоть один выпуск своих трудов: всего пять печатных листов, и бояться, что даже это скромное желание их не будет исполнено.

2. Записки Социально-Экономического Отделения печатались успешнее (готово свыше десяти листов), но в последнее время, когда для довершения труда остается допечатать всего 2-3 листа, набор приостановился. Об'ясняют: не стает шрифта. А вместе с этим мы имеем факт совершенно не об'яснимый при наличии доброй воли: окончательно подписанный лист "Записок Соц.-Экон. Отделения" не спускается в машину в течении свыше полутора месяца. Занятый там шрифт таким образом, понятно, не был освобожден. Экономисты естественно не переставали негодовать. Упреки, как водится, шли в такой же мере по адресу типографии, как и по моему: я мол не умею заставлять типографию исполнять принятые ею обязательства...

Только последние дни возобновился набор Записок Соц.-Экон. Отделения, темпом "через час по столовой ложке".

3. По отношению ко мне лично Типография проделала такой трюк, какой случается не часто в летописях типографий. Моя книжка "Хафиз"³ готова была почти вся в течении первой половины 1923 года и отпечатанные листы лежали в типографской брошюровальне. Чтобы иметь полный досуг исключительно для работы над Слова-

рем, я распорядился о допечатании последних 4-х страничек и обложки. Это типография исполнила. Но когда нужно было приступить к брошюрованию книги вдруг открылось, что 4-й, 5-й, 6, 7, 8 и 9-й листы моей книги, всего 6 листов пропали... Их еще видели поздней осенью, но зимою произведена была уборка в брошюровальне; ненужный хлам был из нее вынесен и, повидимому, в числе этого ненужного хлама оказались 6 листов моей книги. Поиски были предприняты. В кладовой найдено было по несколько экземпляров пропавших листов, а где остальные (тираж 2.000 экземпляров) неизвестно. Конечно, перепечатать эти листы можно с сохранившихся оттисков, но во-первых, жаль потерянного труда, а во-вторых, с кого же взыщу я за бумагу, чтобы купить новую. С уборщиков голяков. С тов. Масовера — да он вероятно и не знал об уборке... С Редиздата — но ведь вершитель судеб бумаги это Вы, а Ваше отношение к историко-литературным филологическим трудам мне хорошо известно. Я не сомневаюсь что Вы будете отбояриваться от возмещения бумаги из всех сил...

В подобных типографских дрязгах мне приходится находиться последних полтора месяца бесперерывно. Некоторые дни я бывал совершенно развинчен и не только не мог работать успешно, а прямо чувствовал себя физически разбитым. К счастью для меня я не имел еще в своем распоряжении больших порций рукописи Словаря (букву "В" Комиссия мне совсем сдала только два дня тому назад) и таким образом моя разбитость не отражалась печально на редактировании Словаря только потому, что не было еще чего редактировать. Но, конечно, в дальнейшей работе, когда я уже имею букву "В" в своих руках, всякое мое заболевание будет, очевидно, служить к замедлению обработки Словаря. Угроза ж для моего здоровья имеется серьезная. 24 января стечение неприятностей, как со стороны авторов, так и со стороны типографии привели меня к нервному удару. Беладона, кодеин, диуретин возвратили мне опять дыхание и я опять работаю не покладая рук, но более чем ясно, что работать при таких обстоятельствах, крайне тяжело.

Итак, многоуважаемый Михаил Львович, если Вы хотите чтобы редактирование Словаря подвигалось очень успешно и без перебоев, то, во-первых, совершенно бросьте всякую мысль о плате для меня; во-вторых, отдайте строгое распоряжение в типографию не прерывать печатания академических трудов (ну хотя бы на время составления и печатания Словаря) и, в-третьих, распорядитесь чтобы в типографии внимательно перетрясли склады и кладовые с бумаж-

ным материалом; если бы нашлась хоть половина, даже треть пропавших экземпляров, то и на то можно было бы примириться.

Согласитесь, Михаил Львович, что мои требования, сугубо законные, более чем умерены. Исполнять их всецело зависит от Вашей доброй воли. Дайте лишь минимальное душевное спокойствие. Избавьте от той систематической трепки нервов, какую я не перестаю испытывать по вине типографии, и тогда, не тратя ни единого червонца, Вы будете иметь в моем лице не только усердного, но здорового и значит трудоспособного работника успешно отдающего все свои силы на желательное для Вас и меня дело...

Всегда готовый к Вашим услугам

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23307, арк. 1—9.

¹ Див. прим. до листа 8.

² Масовер — постать не відома.

³ Кримський А. Ю. Хафиз та його пісні (бл. 1300—1389) в його рідній Персії XIV в. та в новій Європі. К., 1924. Твір публікувався у вип. 1—2 Записок Історично-філологічного Відділу.

15

Г. Ю. Крачковскому

19.IV.1924 г. Киев.

Дорогой Игнатий Юлианович.

Я Вам так долго ничего не писал потому, что хотел Вам написать письмо собственноручно: а это для меня чем дальше к старости тем труднее делается: уже года два у меня в пальцах, так называемая, писцевая спазма. В конце концов, чтобы не откладывать дела в долгий ящик, диктую письмо.

Я Вам послал “Нариси з Історії Української мови”¹ в 5 екземплярах. Двумя распорядитесь по своему усмотрению. Имеет ли Азиатский Музей² мою “Туреччину” и “Історію Персії”, “Хафіз” у меня готов в рукописи, доведенной до конца и через полгода я приступлю к дальнейшему его печатанию. А покамест запрягли на чрезвычайно утомительное дело — редактирование русско-украинского словаря: Материал прямо подавляет своим количеством и я над ним работаю не менее 11 часов в день. Словарь будет в 64 листа большой восьмушки убористой печати по 100.000 букв в листе и требуется каждую неделю выпускать в свет по одному печатному листу.

Я бесконечно Вам благодарен за присылку 4 книги “Востока”³ и тут же при сей удобной okazji попрошайничаю, — пришлите мне и 3 книгу, которой у меня нет. С своей стороны обещаю вновь прислать редакции “Востока” все наши восточные издания, буде те которые были раньше посланы и не дошли. Мне кажется, впрочем, что теперѣ почта достаточно аккуратна.

Не без душевного волнения читал я, присланную мне памятную книжку “Востоковедение в Петербурге”⁴. Конечно, многие помещенные там сведения звучать как печальная отходная, но, несомненно, что русское востоковедение не умирает и оправляется от постигшего его лихолетия. Добрая половина того, что помещено в “Востоковедении” было для меня прямо откровением. Хотя самый факт издания журнала “Восток” уже мне намекал на поворот к лучшим временам.

Вы упоминаете о предполагавшейся Вашей поездке в Крым. Вероятно кроме учено-учебных соображений Вы имели бы также в виду отдохнуть от болотистого Петербургского климата. Если у Вас дело с Крымом не выгорит, я бы Вам предложил провести лето в Киеве. Я абсолютно без всякого стеснения для себя мог бы предоставить для жительства Вам и Вашей супруге прекрасную большую солнечную комнату, выходящую окнами в сад, (один из моих кабинетов в Академии Наук). Здание Академии Наук помещается в чрезвычайно здоровой местности Киева и обращено своими стенами к огромнейшему Ботаническому Саду и еще 3-м другим садам, а, в частности, тот кабинет, который бы я Вам мог предоставить на целое лето, производит полное впечатление южной дачи. Что Вы несколько меня не стеснили-бы, это, повторяю, само собою разумеется. В этом кабинете у меня стоят лишь шкафы с книгами (закрытые).

А если бы Вы захотели, я мог бы предоставить Вам комнату в Печерской Лавре в том корпусе, которым владеет Академия Наук.

Это уже несомненнойшая идеальная дача. Вопрос об обеде, о чае, и т. п. теперь в Киеве очень легко уладить, не исключая даже Лавры. И там можно в этом отношении устроиться хорошо и, разумеется, значительно дешевле, чем в Петербурге. Очень прошу Вас заранее располагать нашим помещением, как своим собственным.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23313.

¹ Нариси з історії Української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI—XVIII вв. К., 1924, На с. 87—198 вміщено розвідку Кримського у спів-авторстві з В. Дем'янчуком "Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася".

² Азіатський музей — науково-дослідна установа, де збирались рукописи на східних мовах і існувала бібліотека сходознавства. Заснований 1818 р. в Петербурзі. В 1930 р. на його базі був створений Інститут сходознавства АН СРСР.

³ "Восток". Журнал литературы науки и искусства". Вид-во "Всемирная литература". 1922—1925. Вийшло 5 книжок журналу. До редакційної колегії входили: В. М. Алексеев, Б. Я. Владимирцов, акад. Г. Ю. Крачковський, акад. С. Ф. Ольденбург, А. Н. Тихонов.

⁴ "Востоковедение в Петрограде" — 1918—1922. Памятка колегии Востоковедов при Азиатском музее Российской Академии Наук. Пг., 1923. Колегія Сходознавців виникла у травні 1921 р. при Азіатському музеї з метою об'єднання науковців у галузі сходознавства. У підготовці "пам'ятки" брав участь Г. Ю. Крачковський. Вона має розділи: I. Наукові установи, II. Наукові товариства, III. Учбові заклади; IV. Бібліотеки, V. Музеї, VI. Тимчасові виставки, VII. Сходознавчі роковини, VIII. Монументальні пам'ятники; IX. Список осіб, що працюють у галузі сходознавства; X. Список сходознавців, що померли (з відомостями про наукові напрями, некрологи, публічні засідання).

16

О. Я. Шумському.

Квітень 1924 р. Київ.

Високошановний товаришу
Олександрє Яковлевичу¹

Сьогодні вернув із Харкова акад. Грушевський². Розпитуючи його, кого він бачив у Харкові, я спитав про Вас, чи не сказали Ви йому чогось мені переказати. На це акад. Грушевський сказав мені, що

Ви маєте проти мене незадоволення за якесь закордонне листування. На це я міг тільки мовчки плечима потиснути. Протягом шістьох літ революції я не написав за кордон ані одного приватного листа. Доводилося тільки іноді писати офіційні папери, які я й пересилав через “Наркоминдел”, здаючи їх до агентства “Наркоминделу” навіть в незапечатаних конвертах. Ясно, що Ви маєте діло з якоюсь спліткою, або злісною брехнею. Коли-б діло торкалося когось іншого, а не Вас (людини, яку я надто високо шаную), то я, звичайно, навіть уваги на цю справу не був би звернув. З Вами — інше діло. Щоб Ви могли зрозуміти, яку ціну мають усі ті брехні, посилаю Вам мій відкритий лист до галичан, надрукований у київському “Більшовику” нема тому ще й місяця (23 березня 1924 року).³

В цьому вселюдно надрукованому листі є згадка й про Вас.

З товариським привітанням.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23321.

¹ Шумський Олександр Якович (1850—1946) — український радянський партійний і політичний діяч. У 1924—1927 — нарком освіти УСРР, активно провадив політику українізації, у 1927—1933 — працював у вузах Ленінграду, в ЦК ВКП(б), був головою профспілки працівників освіти. У 1933 — заарештований, звинувачений у націонализмі і засуджений на 10 років. 1946 року покінчив життя самогубством, реабілітований по-смертно у 1988 р.

² Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934) — історик України, політичний та громадський діяч, перший президент УНР, академік ВУАН, після повернення у 1924 р. з еміграції організував у ВУАН масштабні дослідження з історії України, заснував і очолив історичну секцію, поновив видання ж. “Україна”.

³ Йдеться про відкритий лист А. Ю. Кримського “Всеукраїнська Академія наук і закордонні жалі над її долею” (г. Більшовик, 1924, 23 бер.), написаний у відповідь на звернення видавництва “Українська молодь” до української діаспори з пропозицією зібрати гроші на друкування “Звідомлень ВУАН” за 1922 р.

Кримський у статті спростовує твердження про тяжкий матеріальний стан ВУАН, наводить приклади піклування влади про академію, подає списки друкованої продукції тощо.

А. В. Вінницькому¹

25.XI. 1924 р. Київ.

Високошановний тов Вінницький.

Буде тому скількисть днів, Ви зайшовши до Академії сказали мені від імення свого і тов. Гринька, що Макаренка² віддадуть під суд і знімуть із посади директора Музею Академії³ і що варто було-б мені приватно спитатися у Щавинського⁴ в Ленінграді чи не згодився б і він виставити свою кандидатуру на директорство в разі, коли б Макаренка було звільнено. Я був пообіцяв Вам (і у Вашій особі тов. Гринькові) написати до Ленінграду. Але як Ви вийшли то я зараз і передумав. Передумав через дуже поважні міркування:

1) Ще ж Макаренко під суд не відданий, ще ж суд його не засудив, ще ж він цілком законно займає свою посаду і не випадає мені передрішати кінець справи.

2) Директора обірає Спільне Зібрання всіх академиків, а я як Неодмінний Секретар тільки виконую колегіальну постанову. Було б мені ніяково виступати в таких справах самотійно. Хоча б і приватно. До того ж я зовсім не знайомий з Щавинським, і приватний лист до нього від незнайомої людини сам собою набрав би офіційного характеру.

Через те я ніякого листа до Щавинського не написав.

Прохаю вибачення у Вас і тов. Гринька що я не сповістив Вас про це негайно. Праці було по горло і зовсім не було часу.

Акад. А. Ю. Кримський

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23547.

¹ Вінницький А. В. — інспектор екскурсійно-виставочно-музейної секції Київської губполітосвіти, директор Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка. На цю посаду призначений Губполітпросвітою після усунення академіка Біляшівського, хоча мав середню освіту.

² Макаренко Микола Омелянович (1868—1924) — мистецтвознавець, археолог, директор музею ім. Ханенків (з 1920), голова археологічної секції ВУАН (1922).

³ 1919 року музей Б. І. та В. М. Ханенків націоналізовано й підпорядковано НКО, в 1922 р. його передано до Археологічного Комітету Академії наук й створено на його основі Музей мистецтв ВУАН, який поповнився згодом зібранням В. О. Щавинського та ін. З 1934 р. — Київський державний музей західного та східного мистецтва.

⁴ Щавинський Василь Олександрович (1868—1924) — мистецтвознавець, колекціонер, професор, дійсний член Товариства дослідників української історії, письменства і мови. Автор статей про технологію давньоруського живопису, образотворчої праці Т. Г. Шевченка. З 1906 р. збирав колекцію картин голандських та фломандських майстрів (знаходиться у Київському музеї західного та східного мистецтва).

18

Д. І. Багалію

28/XI 1924.

Дорогий Дмитре Йвановичу!

Спасибі Вам за Вашого щирого листа. Він воскресив у моїй пам'яті 1918—1919 рр., коли нам доводилося вкупі працювати й укупі думати і вкупі перечувати. Ми будували тоді Академію — і тепер вона вже збудована. Але в моїй пам'яті солодші для мене — ті часи, коли вона допіро будувалася, ніж теперішні, коли в ній уже йде життя заведеним темпом... Erringen ist besser als erreichen, як казав Швєглер.¹

Я Вам послав офіційну подяку за присуджену премію², а тепер іще й неофіційно дякую. Окрім честі, міні дали радість і присуджені гроші, бо я страшенно бідував матеріально. В Звенигородці завалилася в мене хата, — і той ремонт, який довелося міні зробити, матеріально зруйнував мене: я весь загруз в борги. А заробітків цілий рік у мене не було, бо я мусів сидіти — працювати над словником, одмовившись (через єзуїцьке поведження Астермана) од того гонорару, який хтіла міні дати колегія Наркомпроса.³

Пишете, що премії видаватимуться і 1925 року. На яку ж адресу посилати книжки і коли останній реченець?

Окрім матеріальних прикrostей доводиться зазнавати й моральних багато. Буду з Вами зовсім щирий, знаючи до того, що од Вас мої слова не підуть далі, та й скажу, що, відколи приїхав Грушевсь-

кий, Академія всенька дихає інтригами, які попросту отруюють повітря. Чи інтрегує він і проти мене, не знаю гаразд: думаю, що й проти мене він повинен копати, бо така вже його вдача. Але й те, що він на моїх очах чинить супроти інших людей, однаково обурює й мене, стороннього глядача. Найогидніш він обляпує всякою поганню людей свого фаху, незгідних з ним, чи живуть вони в Києві, чи не в Києві. Не хочу нічого говорити про його відносини супроти Вас, бо це лиш комічно, а не огидно (Ви надто високо стоїте), а от супроти Еварницького⁴ його інтриги вже не комічні, а бридкі; бо він силується — через одного із своїх катеринославських клеветів — викинути Еварницького з музею Поля, і той клевет веде свою оправу узброюючись ім'ям акад. Грушевського. Лист бідного Еварницького з цього приводу — це вистражданий крик серця. Або от знов — силується Грушевський виперти з Академії проф. Пархоменко,⁵ бо, мовляв, він не так розуміє початок київської держави, як розуміє Грушевський (а Пархоменко наївно поясняє, що інтриги Мих. Грушевського причину мають у тім факті, що в у-ті більше дано лекцій Пархоменкові, ніж Олександрові Грушевському).⁶ Безталанний В. Романовський⁷ тепер радіє тай радіє, що Центральний Архів⁸ одірвано од Академії і видерто з під ферули братів Грушевських. Проти Постернака⁹ ведеться систематична інтрига за те, що він якось не вшанував одного з родичів Грушевського; а вже ж відомо, що це тяжчий гріх, ніж проти Духа Святого. Не стану наводити інших прикладів, вистрачить і цих, досить буде сказати, що нема ані одної днини, коли б не довелося почути про якусь нову інтригу Грушевського. Колись міні писав зо Львова Гнатюк¹⁰, що атмосфера, в якій купає всіх Грушевський, робить для всіх нестерпуче життя. Тепер я сам це бачу тай бачу; і вже не вірю, щоб пощастило колись видертися з атмосфери пліток, інсинуацій, клевет, ображених самолюбств, родацької турботи, і т. п., і т. н. Я силуюся нічого не бачити й не чути, але такі вразливі на всяку погань люди, як Єфремов, не перестають плюватися й плюватися.

До того ж доводиться увесь час стерегтися, щоб він не привів Академію до якоїсь компромітації політичної. Особливо треба нашо-рошувати вуха, коли Грушевський силується проводити когось у дійсні члени або в члени-кореспонденти: тут беруть гору не тільки інтереси його парафії, бо й усякі політичні ремінісценції часів Центральної Ради або еміграції. Саме-отепер силується він перевести вибір проф. Бідло¹¹. Ім'я — для всіх нас без винятку незнайоме (а чи Ви чували про такого вченого?); а пре його Грушевський в члени-

кореспонденти тому, що це ректор “Українського університету” в Празі.¹² Політична антирадянська окраска того у-ту надто всім відома — і, не вважаючи на те, Грушевський пре Бідла до нас, дарма що з того вибору напевне вийде для нас скандал перед Радянською владою!

Взагалі життя в нас через це сталося якесь плюгаве. Той ідеалістичний настрій голодних

А. Ю. Кримський

Архів Інституту української літератури НАН України, ф. 37, №208.

¹ Швєглер Альберт (1819—1857) — німецький історик. Головні праці “Римська історія”, “Історія філософії” та ін.

² Академічна премія 1924 р. була присуджена А. Ю. Кримському за монографії “Історія Персії та її письменства” (К., 1923) та “Історія Туреччини” (К., 1924).

³ Йдеться про перший том “Російсько-українського словника”, що вийшов у 1924 р. під редагуванням А. Ю. Кримського. Див. лист 13.

⁴ Еварницький (Яворницький) Дмитро Іванович (1855—1940) — історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник, акад. ВУАН (1929); з 1902 р. зав. Історико-археографічним музеєм у Катеринославі.

⁵ Пархоменко Володимир Олександрович (1880—1942) — історик, фахівець з історії Київської Русі, співробітник І відділу (з 1921), археологічного комітету (1923), Софійської комісії (1922—1923), науково-дослідної кафедри історії України при ВІНО (з 1922 р.).

⁶ Грушевський Олександр Сергійович (1877—1943) — історик, літературознавець, директор Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі (1919), член Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, Археографічної комісії (1919). Брат М. С. Грушевського.

⁷ Романовський Віктор Олександрович (1890—1971) — історик-архівіст, член Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України (1919), член Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі, член Постійної Археографічної комісії (1919).

⁸ Див. Лист 6 до Вернадського від 24 квітня 1921 р.

⁹ Постернак (Пастернак) Степан Пилипович (1885— рік смерті невідомий) — член комісії для складання енциклопедичного словника, з 1922 директор Всенародної бібліотеки. У 30-ті роки репресований.

¹⁰ Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист, етнограф, літератор, громадський діяч, академік ВУАН (1924), чл.-кор. Петербурзької АН (1902). З 1899 секретар Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, з 1916 очолював Етнографічну комісію цього товариства.

¹¹ У березні 1925 р. Укрголовнаука вирішувала питання про затвердження у званні членів-кореспондентів ВУАН висунутих І відділом Ф. Колеси, Ю. Романчука, Ярослава Бідло. Проти затвердження останнього заперечував Д. І. Багалій. (ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 4, спр. 953, арк. 135).

¹² Український Вільний Університет було переведено з Відня до Праги у 1921 р. Це — перша українська вища школа за кордоном, завданням якої було: “плекати і по-давати українській молоді науки в рідній мові і з цих областей людського знання з особливим оглядом на українознавство. Він мав підготовляти молодіж до діяльності серед рідного народу, в своїх інституціях та майбутніх урядах. Він мав бути перенесений на рідну землю”. (ЦДА ВОВ України, ф. 3859, оп. 1, спр. 136, арк. 22 — записка фундаторів Українського Вільного Університету). В університеті працювали видатні вчені: О. Колесса, С. Рудницький, І. Горбачевський, А. Антонович, С. Дністрянський, Ф. Шербина, А. Яковлів, О. Мицюк, Д. Дорошенко та ін. З них дійсними членами УАН були І. Горбачевський, С. Дністрянський, С. Рудницький, С. Смаль-Стоцький.

19

М. І. Яворському¹

листопад 1924 р.² Київ

Високошановний товаришу, Матвіє Івановичу.

Посилаю Вам разом з цим перший том Словника³ на кращому папері, — із тих нечисленних примірників, що надруковані як кажуть “для ізбраних”.

Рівночасно використовую нагоду написати Вам цілком приватно про одну справу, яка непокоїть і мене і інших академиків.

До Харкова часто приїздить акад. Грушевський⁴. Приводом для його поїздок буває клопотання про його історичні комісії. Але виявляється, що він увесь час виступає в Харкові ніби представник Академії Наук в усяких справах широкого загально-академічного характеру і говорить од імені цілої Академії. Повинен я Вас застерегти, що Академія ніяких інших уповноважень йому не давала і не дає, а через те і не бере на себе відповідальності за всякі нетактовності, які він міг-би вчинити або висловити перед Вами, перед Науковим комітетом, перед Наркомосом, узагалі перед Центральною Владою. Ми допіро приглядаємося до Грушевського і не раз помічаємо, що психологія його приїзджого емігранта густо-часто зовсім буває инакша ніж усіх інших членів Академії Наук, які протягом 6-ьох літ органічно зрослися з Радянською Владою. Для нас Радянська Влада є не якийсь грізний пан, якого ми мали-б визнавати лиш з konieczности: ні, ми і не уявляємо собі нашої науки, культури і взагалі всього розумового життя инакше як під Радянською егідою, спеці-

альніш в найтіснішому контакті з комуністичною партією, тим революційним авангардом.

Академик Грушевський повернувшись на Україну тим самим безперечно визнав силу й міць Радянської Влади, тільки-ж ми не бачимо ще щоб він свідомо і яскраво висловився за неї як за ідеал і обтрусився од усіх емігранських симпатій. Через те Академія Наук в ніякому разі не може давати академікові Грушевському доручення бути її представником — репрезентантом у Харкові.

Наведу з пару прикладів, що він як-то кажуть уже підвів Академію Наук своїм нерозумінням радянських обставин.

Незабаром після свого повороту на Україну він запропонував нам обрати на дійсного члена Української Академії Наук відомого Норвезького славіста, Олафа Брока,⁵ Неодмінного Секретаря Норвезької Академії Наук. Олаф Брок аж надто велике ім'я в філологічній науці; між иншим заслуживсь він і для української філології. Через те ми охоче (одноголосно) обрали Олафа Брока на українського академіка і зав'язали через нього тісні стосунки з Норвезькою Академією Наук. Але оце тепер нам стало відомо, що незадовго перед своїм обранням в члени Української Академії Наук, побував Олаф Брок у Ленінграді і повернувшись на батьківщину написав дуже різкі статті про матеріальне становище вчених в С.С.Р.Р.

Ми вибираючи його на академіка були про ці Бровкові статті нічого не знали, але акад. Грушевський живши за кордоном безперечно це знав, — і підбив нашу Академію Наук до дуже нетактовного вчинку: обрати Олафа Брока ніби в подяку за його виступи проти С.С.Р.Р.

Ну, та Олаф Брок принаймі не аби-яка величина, славнозвісний учений великого калібра. Але оце цими днями акад. Грушевський зробив внесення, щоб ми вибрали на члена-кореспондента празького професора Бідло. Всі ми в перший раз почули, що на світі є такий учений і звичайно що абсолютно ніхто з нас не знав яка спеціальність у того Бідла. З пояснень Грушевського ми довідалися, що Бідлова спеціальність — історія релігійних рухів серед чехів. Чому за такі заслуги ми мали б обирати Бідла на члена-кореспондента Української Академії наук, того очевидячки ніхто зрозуміти не міг. Тоді Грушевський додав, що Бідло — ректор українського університету в Празі. Напряма і настрої того університету, де притулилося ціле гніздо заклятих ворогів Радянської Влади, нам відомий.

Я різко запротестував проти вибора Бідла на дуже почесне звання академічного члена — кореспондента. Мою надію, що мені поща-

стить цю справу ліквідувати до краю (хоч сам Грушевський ще не одкинувся од своєї пропозиції). Але з цього прикладу Ви знов бачите на які нетактовности готов Грушевський пхнути Українську Академію Наук.

Тому я дуже і дуже прохаю Вас пам'ятати, що коли в Харкові акад. Грушевський наважується щось говорити від імені цілої Академії Наук, то ані Ви, і ніхто не повинні скидати на Академію Наук якусь тінь відповідальности за все, що скаже акад. Грушевський.

Між иншим він, як видко виступає од імені Академії Наук і в справах її ладу і наукового життя. На це Академія Наук не давала йому жадних уповноважень та й зовсім не доручала йому бути посередником між нею і Харківським Центром. Коли Ви або Науковий Комітет, або Наркомосвіта маєте якісь бажання або імперативи для Академії Наук, то будь ласка вдавайтеся до нас безпосередньо листовно і наша колегія з як найбільшою увагою поставиться до всіх Ваших дезидератів або розпоряджень. Посередників у таких справах абсолютно не варто мати, а тим паче не потребуємо посередників, які ще і не увійшли в курс нашого радянського життя.

З товариським привітанням.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23546.

¹ Яворський Матвій Іванович (1884—1937) — історик, д-р історії культури (1929), академік ВУАН (1929) академік АН БССР (1929), закінчив Львівський ун-т зі ступенем д-ра політичних наук (1910). З 1920 р. працював у Харкові, посідаючи керівні посади в НКО, з травня 1924 — член Президії наукового комітету, з вересня 1924 — заступник голови Укрнауки, брав безпосередню участь у вирішенні важливих питань академічного життя. У 1920—1926 — професор Харківського ІНО, один з організаторів і дійсний член Всеукраїнського Інститута Марксизма і зав. кафедрою. В наукових працях з української історії застосовував марксистську методологію, зокрема тезис про класову боротьбу. Після обрання на академіка ВУАН — секретар історично-філологічного відділу. У 1930 р. репресований, засланий на Соловки і там розстріляний.

² Листа написано у листопаді 1924 р. Лист-відповідь Яворського датований 27/XI 1924.

³ Див прим. до листа 6.

⁴ М. С. Грушевський повернувся в Україну у березні 1924 р.; його прибуття супроводжувалося чутками, що незабаром він має стати Президентом ВУАН.

⁵ Олаф Брок (1867—1961) — норвезький вчений славіст був обраний на іноземного члена ВУАН у 1924 р. При перезатвердженні персонального складу ВУАН Наркомосом у 1928 р., питання про О. Брока було відкладено до порозуміння з ним, але з того часу по нього більш не поверталися і його ім'я поновили в академічних списках лише у 1992 р.

До колегії Наркомосу

28/XII 1924 р. Київ

Опубліковані в 23—24 числі “Збірки узаконень” штат¹ Академії Наук різко не відповідають її справжньому практичному становищу і дійсним потребам. Нові ж, додаткові, штати тільки тепер мають бути ще внесені на затвердження Раднаркому. Доки це станеться, більше як 30 співробітників Академії Наук, що досі займали штатні (відповідальні) посади, очевидно, позбавляються своєї платні, — і науковій праці. Академії Наук нанесено буде страшний, болочий удар. Щоб не допустити до такого удару і пагубної перерви, Академія Наук прохає Наркомос дати дозвіл на те, щоб гроші, які будуть вислані на особовий склад Академії у січні місяці, і взагалі аж до затвердження нових штатів, розподілялися поміж усіма співробітниками, а не тільки поміж тими, котрі зазначені у затверджених коротких штатах.

Неодмінний секретар ВУАН, академік А. Кримський

ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 4, спр. 953.

¹ Скорочення штатів, що провадилися кілька разів, починаючи з 1922 р. (з 1004 посад до 410, потім —137, ще згодом —117) мали на меті не тільки вихід із скрутного фінансового становища, а й соціальні зміни в науковому середовищі. Керівництво ВУАН, зокрема Кримський, прикладали багато зусиль, щоб зберегти наукові кадри (ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 2, спр. 2451, арк. 157).

В. Ф. Минорскому¹Киев, б/д².

Дорогой

Владимир Федорович.

Письмо Ваше, высланное 9 февраля я получил со значительным опозданием и потому, конечно, не мог исполнить Вашего евангельского совета *i quid agis cito agas*. Пишу с опозданием, надеясь однако, что Вы уладите все упущения, причиненные моим опозданием. Безконечно благодарю Вас от имени Украинской Академии Наук за Ваше воистину гуманное отношение к нам. От отсутствия заграничной литературы мы буквально задыхаемся, в особенности гуманитаристы. Все издания *Ecole des Langues Or. Viv.*³ одинаково нам необходимы, не только новые, но в одинаковой мере и все прежние, не только востоковедные в нашем смысле, но востоковедные и в французском смысле (славистические, византийские). Дореволюционный ученый Киев чересчур жил интересами внутреннего политиканства "Киевлянинского" типа, а не науки. В библиотеке бывшего Киевского университета св. Владимира (теперь упраздненного и замененного педагогическим институтом⁴), — Вы сплюшь да рядом тщетно будете искать самых насущных заграничных изданий. Украинской Академии Наук впервые удалось, через свою колоссальную Всенародную Библиотеку, составленную из частных профессорских библиотек, дать наконец Киеву и всей Правобережной Украине библиотеку типа Румянцевского Музея⁵. Но лакуны еще огромны, и все те книги, которые благодаря Вам пришлет проф. Бойе,⁶ наверное будут для нас не дублетами, не говоря о том, что и дубликаты и триплеты для нас желательны, потому что Академия Наук сверх своей Всенародной Библиотеки имеет еще специальные очень большие библиотеки Отделений.

Покамест, мы еще не имеем никакого уведомления ни с железной дороги ни от пароходства, что на имя Всеукраинской Акад. Наук пришли в С.С.С.Р. книги из Францин. Как только мы их получим, мы разумеется, немедленно пришлем официальную благодарность и отправителям, и Вам, сыгравшему такую огромную роль в

этом высоковажном для нас деле. По арабской пословице, “похлопотавший о добре все равно что и сам его сделал” ساعى الخير كفاعله .

Я очень долго всматривался в портреты детей. Но кто же Ваш племянник? Николая-ли Федоровича сын, или иной? С грустью я опять раздумываю о том, что мы все за последние 10 лет совсем ничего не знаем друг о друге. На днях я получил трогательное письмо от Дзеруньяна⁷ в котором он пишет, что с радостью узнал от одного приехавшего в Москву киевлянина о моем обретении в числе еще живых людей. Конечно, и я о нем ничего не знал, тем более что и Лазаревский Институт⁸ больше не существует, а есть лишь востоковедная школа в Большом Златоустинском переулке, воспринявшая в себя и имущество Специальных Классов и часть преподавательского состава....

Вы советуете мне не предаваться цicerоновским размышлениям “De senectute”. Увы! У меня размышления не цicerоновские. У меня нет тех примирительных нот, которые есть у Цицерона.⁹ Я не могу повторить даже вместе с покойным Коршем:¹⁰

“Не пугает меня седой волос!

Он залог побежденных страстей”.

Страстей, конечно, нет, но вместо них есть ужасное сознание, что и самой жизни скоро не будет и что огромное множество работ, которые именно теперь на закате лет хотелось бы довести до конца — останутся не довершенными. Сознание это меня до того угнетает, что я уже два раза подавал прошение об отставке от должности Непременного Секретаря, желая запереться в кабинете и отдаться исключительно науке. Меня не пускают. Я, положим, не теряю надежды, что месяца через два освобожусь от всяких административных обязанностей, и каждую ночь (вернее утро) ложась спать я утешаю себя арабской пословицей — словами погонщика, который давал себе слово завтра же утром отказаться от своего тяжелого ремесла. “Ну, погонщик, потерпи еще одну, последнюю ночь” هي الليلة يا مكار [i] [ي].

Книги Брауну¹¹ и Масе¹² будут высланы дня через два: Академия уже подала в цензуру прошение о разрешении высылки их, и обыкновенно цензура дает Академии разрешение очень быстро. Заодно я сказал попросить разрешения и на отправку книг в Société Asiatique.¹³ Можете ли Вы себе представить, что в Киеве нет ни одной книжки “Journal Asiatique” за всю первую четверть XX столетия?! Мне удалось раздобыть журнал английского Азиатского Общества¹⁴ времен войны и революции, немецкую Ориенталистическую Лите-

ратурную газету¹⁵ за тот же период и Журнал немецкого Восточного Общества за 1914—1920¹⁶г., а французского “Азиатского Журнала” наше Берлинское Представительство таки не могло до сих пор нам прислать...

Крепко пожимаю Вашу руку
Ваш

ІР ННБ НАН України, ф. 1, стр. 23319.

¹ Минорський Володимир Федорович (1877—1966) — сходознавець, учень А. Ю. Кримського, спеціаліст з етнографії, історії, географії, історії літератури і мов Близького Сходу. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Московського університету і в Лазаревському інституті східних мов. Від 1904 р. — на дипломатичній роботі в Турції, Ірані. Після революції жив в Ірані, Франції, Англії. Проф. Лондонського ун-ту, член Британської і Французької Академії наук, почесний член Азійських товариств Франції та Німеччини, почесний доктор Кембріджського і Бельгійського вільних ун-ту.

² Листа датовано приблизно серединою 1924 р.

³ Школа живих східних мов (тепер Національний інститут східних мов) у Парижі заснована в 1795 р.

⁴ В результаті освітньої реформи 1921 р. на базі Університету св. Володимира та Українського державного університету було утворено Всеукраїнський Інститут народної освіти (ВІНО), який мав факультети соціального виховання та професійної освіти. У 1930 р. факультети перетворені на інститути, а також відновлено університет.

⁵ Нинішня Державна російська бібліотека. До 1991 р. Державна бібліотека ім. В. І. Леніна.

⁶ Бойе (Boyer) R. — фінський філолог, урало-алтаїст.

⁷ Дзеруньян (Церуниан) (1860—1931) — В 1885 викладач турецької мови на кафедрі турецько-татарської мови Лазаревського інституту, автор праць “Турецко-русские разговоры” (1909), “Курс османских разговоров” (1924). Серед його слухачів були Кримський, Гордлевський та ін.

⁸ Лазаревський інститут східних мов заснований у 1814 р. вірменськими купцями братами Лазаревими як приватний учбовий заклад для вірменських дітей. Поступово виріс у престижний вищий учбовий заклад, із стін якого вийшла ціла плеяда видатних вчених — Б. В. Міллер, А. Ю. Кримський, В. А. Гордлевський та ін. У 1920 р. перетворений на Центральний інститут живих східних мов, у 1921 р. після злиття із східним відділенням університету виник Інститут сходознавства.

⁹ Цицерон Марк Туллій (106—43 р. до н. е.) — славетний староримський державний діяч і оратор.

¹⁰ Корш Федір Євгенович (1843—1915) — видатний російський філолог, академік Петербурзької АН з 1900 р. У 1864 р. закінчив Московський університет. Українській культурі й мові присвятив праці : “Український народ і українська мова” (1913), “Шевченко серед поетів слав’янства” (1912), “Дещо про вийстя української народності” (1914), “До історії українського восьмискладового вірша” (1910) тощо.

¹¹ Браун (Browne) Едвард Гренвиль (1862—1926) — британський орієталіст, з 1902 р. проф. Кембріджського університету. Фахівець у питаннях перської літератури та її походження. Автор фундаментальної праці “A Literary History of Persia” (1902—1924).

¹² Массэ (Massé Анри — видатний французький сходознавець, іраніст, професор Паризького університету і директор Школи живих східних мов у Парижі. Фахівець із середньовічної і нової перської літератури, культури, побуту і фольклору народів Ірану. Складач “Перської антології (XI—XIX ст.)”, дослідник творчості Сааді, Фідрوسی і Джамі. Головна праця “L'Islam” вийшла першим виданням у 1930 р. (вид. 6 — в 1956 р.). Рос. вид. — 1961 р.

¹³ Société Asiatique — Азіатське товариство (Франція), з 1822 р. видає “Journal Asiatique”. Виходить щоквартально, вміщує різноманітні матеріали.

¹⁴ Journal of the Royal Asiatic Society виходить з 1834 р. 2 р. на рік. Вміщує матеріали з історії, археології, етнографії, мистецтва, літературознавства, мовознавства, релігії народів Сходу.

¹⁵ Orientalische Literatur Zeitung (Leipzig), видається з 1906 року, виходить 6 подвоєних випусків, на рік. Вміщує рецензії на книжки з сходознавства, що видаються в різних країнах.

¹⁶ Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft. Виходить з 1847 р. з періодичністю 2 №№ на рік і вміщує статті з різних питань сходознавства.

22

Д. І. Багалію

13/I 1925 р. Київ.

Дорогий Дмитре Івановичу!

У нас на Відділі зрозуміли добре, що треба вибрати Яворського на члена кореспондента¹, по катедрі Історії революції. На жаль М. С. Грушевський вже цілий місяць дуже сердиться на Яворського, і ніхто не зважиться прохати його про рецензію. Через те прохання до Вас складіть будь ласка коротку оцінку його праць, а як буде вона готова, то візьміть у нього Curriculum Vitae і перешліть все це до нас. Хоч Ви й покинули Київ, але ж Ви залишаєтеся одним з двох законних представників Історичної катедри на I Відділі і подавати відділові кандидатів не то що на членів кореспондентів, а й на дійсних членів-академиків це Ваше неоднятне право та може й обов'язок. Будемо Вам дуже вдячні, коли Ви не забаритеся прислати нам те чого прохаємо.

Стискаю Вашу руку. Вітаю Ваших.

Я сам ще слабкий і багато писати не можу.

Ваш А. Крим.

Архів Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 37, №210.

¹ М. І. Яворський в середині 20-х рр. займав посаду замісника голови Укрнауки, був автором декількох проектів реформування ВУАН, спрямованих на її політизацію та суттєві обмеження її самоврядування, і енергійно впроваджував їх, незважаючи на опір Академії. На початку 1925 р. Кримський вів з ним переговори відносно обрання на члена-кореспондента, вважаючи, що цей дипломатичний крок може розрядити напругу у відношеннях Укрнауки до ВУАН. Однак Яворський розгадав маневр і не погодився на болотування. ((ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 24569.

23

В. І. Липському

Січень 1925 р.¹ Київ.

Листа Вашого, В. Іпп. я здобув. Покинути секретарство, цей непосильний для мене тягар, я твердо вирішив ще в грудні, ще тоді, як дуже небезпечно слабував. І причина не стільки наказ од докторів, скільки (крб) од мого власного почуття, од моєї хвороби. Секретарювання одбирає в мене щоденно не менше як чотири-п'ять годин на самісіньке листування або на складання документів, воно приневолює мене вести низку довгих, утомних балачок з безліччю люду, відколи нема управка (н)ца — доводиться самому тагатися по установах, а що я разом з тим органічно не можу не працювати науково, то я після тяжкого дня приневолений не досипати ночей: лягати пізно і вставати ранесенько.

Довго це видержувати організм уже одмовляється. Надрукую звідомлення за 1922 р.² — і попрохаю мене звільнити.

Чи пощастить звільнитися? Думаю, що доведеться добре поспиритися з колегами, але кінець-кінцем — хіба ж можна щось удати проти хвороби? Що ж до Вашої думки, начебто тії, хто гостро ставиться до мене, самі й без моєї одмови присилують мене зріктися, то це ж не так (на мій великий жаль). Люди, які раді були б, щоб я покинув посаду, становлять своїм числом значну меншість. А більшість — або до мене щиро прихильна, або чудово розуміє, що моє перебування в президіумі — аж надто потрібно через той величезний авторитет, яким я користуюся в Верховній Радянській Владі (останній приїзд Затонського це довів блискучим яскравим способом), і

розуміють, що мій вихід із президіума особливо коли він буде переведений нетактовно³ геть може статися сигналом для розкасування Спільного Зібрання Академії Наук (ще й досі не затвердженого)⁴. Тому я цілком певен, що пустять мене дуже нелегко, а надто коли виникатимуть критичні моменти для Академії, і лиш моя хвороба буде найкращим моїм визвольником.

В своєму листі Ви, ще, згадуєте про “катастрофічний” хід подій. Як бачу, Вам уже сталася відома тая нова грізна небезпека, про яку я (хоч приватно довідався, розуміється, найперше від усіх) не хотів був досі говорити ані Вам, ані іншим заінтересованим, бо не бажав передчасно робити паніку.⁵ Мені гадається одначе, що хоч перший удар мусить упасти саме на Вас, доведеться позбутися мабуть лиш президентської посади, а звання академіка Ви, либонь, задержите за собою. А втім, справа ж допіро починається і кінець її передбачити хіба можна з точністю? Очевидячки ж тут і міні (як звичайно!) доведеться знову стати в позицію чудотворної ікони, що припиняє грозу та й одбити тую позицію, може й не без успіху. Тим то я Вам радив би не держатися, коли що, свого принципу, що мовляв, варто заделегідь кидати свою посаду *sba sponte*.

Нарешті, є в Вашому листі згадка за непорядки в Канцелярії.⁶ На превелику шкоду, Ви не називаєте ані осіб, ані фактів. Буду безмежно влячний, коли подасте міні якісь конкретні дані (хоч би навіть дрібниці), бо маючи дані в руках, я по 1-ше сам знатиму, що треба усунути, а по 2-ге буде в мене документальний матеріал, з яким я свої суворі заходи могтиму, в разі потреби, виправдати перед ком-служем і РКК.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23536, арк. 4.

¹ Лист датовано приблизно січнем 1925 р.

² “Звідомлення” ВУАН за 1922 р. вийшли у Празі в 1925 р.

³ Наприкінці 1924 р. у ЦК КП/6/У розглядалося питання про розширення складу президії ВУАН та поновлення її верхівки з метою советизації. На початку 1925 р. під грифом “цілком таємно” до партійних органів надійшла доповідна записка про зміну Президента, Віце-президента, голів відділів та введення комуністів до складу Президії. Згідно з нею мав лишитися на своїй посаді неодмінного секретаря лише А. Ю. Кримський. (ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 48, арк. 93).

У лютому 1925 р. відбулося Спільне зібрання ВУАН, на якому у зв’язку з цим переведено було голосування вотуму довіри президенту В. І. Липському, віце-президенту

С. О. Єфремову, А. Ю. Кримському. В результаті вони лишилися на своїх посадах (ІР ННБ АН України, ф. 1, спр. 26323, арк. 1).

⁴ Спільне зібрання — таку назву за статутом 1918 р. мав керівний академічний орган, до складу якого входили всі дійсні та почесні члени Академії. За статутом 1921 р., затвердженим постановою Раднаркому УСРР, визначалося, що керівним органом Академії є Рада, що складається з її дійсних членів і представників Наркомосу. Цей факт став пізніше приводом для звинувачення Академії в тому, що в ній діяло “позазаконне Спільне зібрання”.

⁵ Натяк не перший політичний процес Київського Центру дії, за яким арештовано академіка М. П. Василенка.

⁶ Очевидно, маються на увазі численні скарги Липського на секретаря Управи Г. А. Іванця, який відзначався недозволеною розпущеною у поведінці.

24

М. І. Яворському

3/XI 1925 р. Київ.

Вельмишановний товаришу
Матвію Івановичу!

Мені нарешті пощастило (!) викликати до себе тов. Дорошкевич¹ і між нами відбулася така розмова:

Кр. “Чому Ви й досі не послали до Укрголовнауки проект статуту та кошторис Шевченківського Інституту?”²

Дор. “Я ще в жовтні одвіз тов. Яворському прект статуту й кошторис Шевченківського дому”.

Кр. “Але ж Вам відомо що в Укрголовнауці бажають мати статус не Шевченківського Дому, а лише — Шевченківського і-ту”, куди мало б увільнятися й Історично-літературне товариство³ і Комісія для Видавання пам’яток Новітнього Письменства?”⁴

Дор. “Це річ не бажана”.

Кр. “Чому?”.

Дор. “Тому що згідно з моїм проектом Шевченківський Дім перебував би в безпосередньому віданні Академії Наук, а Шевченківський інститут того типу який проектує Укрголовнаука неминуче обернувся б в інституцію зв’язану з Академією Наук лишформально і на чолі б його поставлено б було комуніста”.

Кр. “А яка б з того була біда?”.

Дор. “Комуністові широке громадянство було б не вірило і не здавало б до архіву такого інституту жадних матеріалів про Шевченка і взагалі про український літературний рух”.

Кр. “Ну а я вам кажу, що треба зробити так як каже Укрголовна наука. Коли Ви сами не хочете або не можете подати відповідного проєкта, то це мусить зробити хтось інший чи через Історично-літературне то-во чи через Історично-філологічний Відділ”.

Дор. “Добре. Я пораджуся з іншими й виготую проєкта статуту й кошторис, якого вимагає Головна наука”.

Коли я Вам нагадаю, що Дорошкевич меншовик, то ніяких коментарів до цієї розмови Вам не треба.

Не менш характерні розмови доводиться мені мати й у Спільному Зібранні академіків в справі реорганізації Академії Наук.⁵ Абсолютна більшість академіків дуже охоче прихилиється до всього, що пропонує Головна наука, але невеличка група людей (3—4 чол.) на чолі з акад. Грушевським та на жаль з Птухою ставить усякі перепони та намагається звести реорганізацію на ніщо. Я Вам наведу виписку з офіційного протоколу (208 з 26-1 25 р. § 7). Правда дехто з академіків прохає мене викинути цей параграф з протоколу.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23544.

¹ Дорошкевич Олександр Костювич (1889—1946 рр.) — український літературознавець. У 1913 р. закінчив Київський університет. Автор праць про творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського та ін., підручника з Історії української літератури.

² Шевченківський інститут — Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка у Києві, який було засновано у 1926 р., як київську філію Наукового дослідного Інституту Тараса Шевченка, що відкрився того ж року у Харкові. Директором у Харкові був Д. І. Багалій, у Києві — О. К. Дорошкевич.

³ Історично-літературне товариство було засновано при 1-му Відділі ВУАН у 1922 р. Головою товариства був А. М. Лобода. Мета Товариства допомагати студіюванню історії української літератури. Впродовж певного часу (1922—1928 рр.) Товариство провело 92 засідання, де заслуговувались доповіді, присвячені творчості Шевченка, Коцюбинського, Лесі Українки, Куліша й Франка.

⁴ Постійна комісія для видання пам'яток новітнього письменства заснована у 1919 р. за ініціативою С. О. Єфремова і ним очолена. Мала видавати коментовані та вивірені тексти творів українських класиків; передбачалося видати всю анонімну літературу 20—30 рр. XIX ст. Комісії вдалося видати окремі томи 10-томного зібрання Т. Г. Шевченка, а також декілька збірників літературознавчих досліджень.

⁵ Спільне зібрання ВУАН у 1925 р. розглядало проєкт “Основних положень реорганізації Всеукраїнської Академії наук”, надісланий Наркомосом. “Основні положення”

ставили вимогу реорганізувати структуру ВУАН згідно із статутом 1921 р.; ввести замість трьох п'ять відділів, персональний склад поповнити представниками окремих секцій і кабінетів, повністю переобрати президію. Реорганізацію здійснено не було.

Редактору газети “Пролетарська Правда”

травень 1926 р.¹ Київ.

Вельмишановний

тов. Редакторе!

В ч. 105 “Пролетарської Правди” вміщено статтю “Загальні збори інституту Наукової Мови УАН”.² Не спиняючись на всяких особистих неточностях тієї статті (прим. автор накидає мені такі думки, які йдуть у розріз з усім моїм політичним світоглядом), вважаю за потрібне повідомити Вас, що стаття зовсім неправдиво освітлює цілу справу Інституту Наукової Мови. Історично-філологічний Відділ Академії Наук не думав і не думає порушувати автономії Інституту, а бажає тільки поставити філологічну його роботу на суто науковий ґрунт, як того вимагає життєва й державна конечність. Тому історично-філологічний Відділ змінив у дотеперішньому статуті Інституту п. 9 в тому напрямкові, щоб усі штатні редактори словників, як люди з відповідною науковою кваліфікацією, обов’язково входили до Інститутської Ради. Вибирає тих редакторів сам Інститут, а на посаді затверджує Історично-філологічний Відділ, переслухавши їх наукову оцінку. Окрім того Історично-філологічний Відділ вважає за необхідну річ взагалі збільшити філологічний контроль над працею Інституту, щоб термінологічні словники не могли скомпрометувати наукового авторитету Академії Наук і справді були придатні для державних потреб. Коли де-кому із співробітників Інституту Наукової Мови навіть такий, цілком неминучий, філологічний контроль не припадає до вподоби і здається за втручання в автономію Інституту, то це не є причина для Академії Наук міняти свій погляд на справу. Особливо ж стає потрібним як найтісніший зв’язок Інституту з Історично-філологічним Відділом Академії саме отепер, коли в Укрнауці складено проєкт переробити Інститут з узько українського

на інститут Національних меншостей (єврейської, молдаванської та інших). Цю ідею треба щіро вітати, бо вона владно диктується справжньою громадською потребою, але zarazом вона — при нерозважнім відношенні до справи могтиме принести і дуже велику наукову небезпеку для Інститута Наукової Мови, для його наукової поваги, а zarazом і для поваги самої Академії Наук. Неможна вирішати справу патетичними заявами (як це зробив т. Гладкий), що українці дуже мирно житимуть з нацменшостями і через це все піде гаразд. Тут не про мирне національне співжиття йде мова, тут не національного ворогування треба боятися, бо національного розбрату наша Академія Наук ніколи досі не знала (<(>та сподіваємося і не знатиме). А боятися треба того, що одкидаючи наукове філологічне керування Історично-філологічного Відділу новий зреформований Інститут Наукової Мови міг би самотужки і не впоратися з широкою, складною поліглотною многословною справою. Та й замість путящої наукової допомоги для нацменшостей ще й міг би хаотично заплутати нацменшинську термінологічну справу. Та от ми наведемо в повній основі п. 1 нового запроектованого од Укрнауки Статуту Інституту Наукової Мови:

п. 1 Інститут має собі на меті всіма способами сприяти нормальному і організованому розвиткові та поширенню наукової мови (термінології і номенклатури) української мови, національних меншостей України, інших народів та інтернаціональної, у всіх галузях знання, кладучи в її основу мову народню, вимоги науки та виробництва.

Об'єктивні люди (а представники нацменшостей з'окрема) нехай розсудять, чи можна академічну інституцію з оттаким завданням одсунути од пильного філологічного контролю Історично-філологічного Відділу Академії.

Голова Історично-філологічного Відділу УАН.
академік (А. Кримський)

² Стаття “Загальні збори Інституту Наукової мови ВУАН” (Пролетарська правда, 1926, 11 травня) містить різкі випадки проти Кримського як директора Інституту.

Інститут української наукової мови (ІУНМ) створено у 1921 р. у складі Історично-філологічного відділу внаслідок об’єднання термінологічних секцій Правописно-термінологічної комісії ВУАН з відповідними секціями Українського наукового товариства. Головним завданням інституту було вироблення наукової термінології у різних галузях знань та видавання відповідних словників. Був ліквідований у 1930 р., а його функції передано новоствореному Інституту мовознавства.

26

В. І. Вернадському

9/XII 1926 г. Киев.

Дорогой

Владимир Иванович!

Диктую письмо, потому что сам страдаю глазами. Не могу не высказать глубочайшее сожаление по поводу того, что мне не пришлось повидаться с Вами, когда Вы приезжали в Киев. Как много имел бы я сказать Вам! О сколь многом хотелось бы перемолвиться! Между прочим, хотелось посоветоваться с Вами и о делах нашей Академии. Жила она лет шесть в том духе, какой предназначтали для нее Вы, т. е. в духе терпимости к ученым русской нации в духе бережного отношения и благодарности к тем неукраинцам, которые вошли в состав нашей Академии и работают в пользу украинской науки. Приехал Грушевский¹ — и все переменялось. Началась закулисная интрига стремление, наводнить Академию людьми, мало причастными к науке, но зато несомненными украинскими шовинистами. Наряду с этим, развилась система политических доносов в Харьков, обвинения Ефремова, Василенка,² и др. в политической неблагодарности, и тому под. мерзость. Много раз у меня появлялась охота — отойти совершенно в сторону, даже покинуть Киев. Думаю, что, поговоривши с Вами долго-обстоятельно, я мог-бы принять ряд полезных решений. Но увы! Не пришлось. А кроме того, the last not the least, как-бы мне хотелось хоть немного поговорить с Вами и друг о друге, душевно, сердечно, как это не раз бывало в *tempi passati*!

Нынешнее мое письмо к Вам вызвано вопросом о юбилее Бага-
лея.³ Багалея дорог нам как человек науки, тесно связанный со всем
нашим укладом жизни, органически соединенный с почвою нашей,
российской Украины, а не австрийской окраины. Мы, т. е. всецело
преобладающее большинство академиков, решили сделать его юби-
лей знаменем той прежней нашей Академии Наук, которая развива-
лась первые шесть лет в духе Ваших заветов⁴. Поэтому в посвящае-
мый ему юбилейный сборник входят статьи не только историков, а
вообще всех, кто желает наглядно засвидетельствовать свою соли-
дарность с наукой, выработавшейся на российской почве, а не на
чужедной. Сборник начинается статьями членов президиума Укр.
Академии Наук: теперешнего президента Липского, далее первого
президента Академии, т. е. Вас, если Вы дадите статью, <не>долго-
временного (устраненного свыше) Василенка, вице-президента Еф-
ремова, предыдущего вице-президента Лободы⁵ и неперменного
секретаря, — т. е. меня. Наиболее желательно было-бы начать сбор-
ник Вашей статьей, как президента-основателя, и лишь типографс-
кая необходимость торопиться заставила нас сдать уже в набор ста-
тью Липского, но она еще не напечатана (еще и не сверстана), и
юбилейный Комитет поручил мне просить Вас, не могли ли бы Вы
немедленно прислать свою статью, которая могла-бы набираться,
пока статья Липского подвергалась бы корректуре? Если бы Вы это
сделали немедленно, Ваша статья пошла бы первая. Вместо статьи
Вы могли-бы дать просто заметку, даже самую что ни на есть корот-
кую, не требующую много времени для составления. Выбор темы
принадлежит, конечно, всецело Вам, в зависимости от того материа-
ла, который имеется у Вас готовый. Но мы думаем, что в высшей
степени было бы хорошо, если бы Вы дали одну — две странички из ис-
тории науки вообще (в свое время у Вас была прекрасная работа на эту
тему, и — вероятно — с тех пор у Вас — появилось несколько новых
мыслей), или же если-бы Вы написали хотя бы два — три слова о
значении Украинской Академии (для ориентировки пересылаю Вам
Сборник Трудов Комиссии для основания Укр. Академии Наук).

Вы могли бы просто пересказать то, что Вы некогда уже говори-
ли. Хорошо бы было дать и простое воспоминание об участии Бага-
лея в основании Академии Наук и в первых моментах ее жизни, —
такая тема, вероятно, потребовала бы у Вас минимального количест-
ва времени. А в крайнем случае Вы могли-бы даже дать одну-другую
страничку из Ваших специальных готовящихся работ, хотя, правда,

такая тема желательна была бы лишь в крайнем случае, буде иных не нашлось-бы.

Очень Вас прошу, дорогой Владимир Иванович, исполнить нашу горячую просьбу и поторопиться с присылкой хотя-бы самой маленькой заметки. Для нас было-бы огромное нравственное удовлетворение — начать сборник статьями всех без исключения членов Президии Академии — и теперешних, и бывших. Это для нас было-бы манифестирование общности с Вами и органического развития нашей академической традиции в непрерывном духе. Много распространяться перед Вами на эту тему считаю излишним: sapienti sat.

Крепко Вас обнимаю. Сердечный привет Наталие Георгиевне и Вашим детям, когда будете к ним писать.

Ваш А. Крымский.

Адрес мой — Киев, Владимирская 54, Укр. Ак. Наук.

Архів РАН, ф. 518, оп.3, №881.

¹ Поміж Грушевським М. С., з одного боку, і Кримським А. Ю. та Єфремовим С. О. — з другого, були складні стосунки, виникали часто непорозуміння.

² Василенко Микола Прокопович (1866—1935) — видатний вчений історик-правознавець, академік УАН (1920), один з ініціаторів створення Української Академії наук, другий, після В. І. Вернадського, президент (1921). У 1923 р. його було заарештовано і засуджено як одного з учасників Київського обласного центру дії — у так званій “Справі київських професорів”. Невдовзі після суду був помилуваний, поновлений у правах академіка.

³ В листі йде мова про підготовку до відзначення семидесятирічного ювілею Д. І. Багалія. На той час він був членом Президії ВУАН, продовжував працювати в Харківських вузах, очолював Інститут історії української культури, Інститут Т. Г. Шевченка.

⁴ Із заснуванням ВУАН її фундатори пов’язували ідею національного відродження. На першому Спільному зібранні Академії (27 листопада 1918 р.) В. І. Вернадський оголосив свою концепцію УАН, яка й стала за висловом А. Ю. Кримського “Заповітом”: “Національна вага новітньої Академії — річ надто зрозуміла... Вага лежить у тому, що новітня Академія повинна допомагати зрости української національній самосвідомості та українській культурі, через широке, глибоке, проникливе наукове студювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів... До того ж національну вагу матиме вона через те, що буде відпоручницею української нації в усесвітній спільці академій і завдяки своїй вільній та широкій організації підноситиме: розвиватиме вільну організовану наукову працю на Україні в усіх її виявах, перебуватиме з ученими Вкраїни в тісному зв’язкові і всіми заходами підтримуватиме, захищатиме і розвиватиме наукову працю і наукових робітників України...”

Академія... вільно й незалежно веде всі свої справи. Задля того повинна Академія не тільки користуватись повною автономією, а й бути поставленою по-за всякі впливи на її внутрішнє життя од органів державного урядування, які можуть мініятися". (Вернадський В. І. В справі заснування Української Академії наук у Києві (Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. К.: 1919, арк. 8,9)).

⁵ Лобода Андрій Митрофанович (1871—1931) — вчений-фольклорист, етнограф і літературознавець. Академік ВУАН (1923), член-кореспондент АН СРСР (1924). В 1921—1930 рр. очолював в ВУАН Етнографічно-фольклорну комісію, і Комісію краєзнавства, член багатьох інших комісій, голова господарчої управи (1919—1922).

⁶ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. К., 1919. — IV+88+XXXIV.

27

До Голови Укрнауки тов. Озерського.¹

б/д², Київ

В додаток до своєї заяви з приводу "осібної гадки" Грушевського я повинен зазначити, що наклепи М. С. Грушевського на Управу Української Академії Наук почалися ще перед його поворотом з еміграції на Україну. Найкращий довід лист М. С. Грушевського надрукований у празькій журналі "Нова Україна", 1923 (травень ч. 5 ст. 163), де М. С. Грушевський прилюдно оповістив, що "офіціальна Управа Академії Наук то люди українству неприхильні". Ті "неприхильні українству люди" — академики Ефремов, Кримський, Липський, Лобода.

Неодмінний Секретар УАН
академик /А. Кримський/

ІР ННБ НАН України, ф. І, спр. 26383.

¹ Озерський Юрій Іванович (1896— рік смерті невідомий) — державний і політичний діяч. Скінчив Ніжинський Історично-філологічний інститут, з 1919 р. працював на відповідальних посадах у Наркомосі, з 1920 р. — на партійній роботі, у 1927—1929

пр. очолював Укрнауку і Управління політосвіти. У 1934 р. репресований, засуджений на 10 років.

² Лист датовано червнем 1927 р. Копія його зберігається у матеріалах Протоколу №272 Спільного зібрання ВУАН від 27 червня 1927 р.

<До Ради ВУАН>

квітень 1928 р.¹ Київ.

У відповідь на циркулярний лист акад. К. К. Симінського² од 20 квітня я приневолений, так само циркулярно, сконстатувати два факти:

а) 1925 року, як передано до Академії будинок старої Ольгинської гімназії³, Управа для Видавництва Академії Наук прбзначила в тій старій Ольгинській гімназії три кімнати (чч. 4, 5 і 15)⁴, що одна з них (ч. 15) була поруч кімнат, одведених для Інституту Технічної Механіки⁴. Я в кінці літа на якийсь час був виїхав з Києва, а як восени повернувся, то побачив, що для Видавництва залишилося з тих трьох вже тільки дві кімнати, бо третя (ч. 15), сусідня з приміщенням Інституту Технічної Механіки, вже була з'єднана з Інститутом Технічної Механіки: в стіні, що її одгороджувала од Інституту Технічної Механіки, я побачив пробиті — за вказівками К. К. Симінського — двері й вікно. Зроблено це було без моєї згоди і без мого відома.

б) Аналогічний випадок трапився і 1927 р. в новому будинку Ольгинської гімназії, де догляд за будівництвом доручено було акад. К. К. Симінському. Не попередивши Управу, акад. К. К. Симінський приділив (почасти будівельно пристосував) для приміщення Інституту Технічної Механіки не тільки ті кімнати, що йому були вказані од Управи, але ще й три: ч. 2, ч. 5, ч. 6, що Управа призначила їх для службовців — охоронників нового будинку. Управа стала перед довершеним фактом, побачивши в кімнаті ч. 2 вроблену рельсу. Це прилюдно сконстатував на засіданні поширеної Президії

¹ Див. прот. Управи од 15 квітня 1925 р., ч. 27

11 квітня голова Управи акад. С. О. Єфремов, і це ствердили інші члени Управи, з секретарем укупі.

Всі ми надто добре знаємо, що Інститут Технічної Механіки є дуже важлива академічна установа і потребує поширення своїх приміщень. Всі ми знаємо, що й інші інституції Фізично-Математичного Відділу мають таку саму незаперечиму потребу поширитися, бо їм в їхніх дотеперішніх приміщеннях уже тісно. Але я прохав би всіх товаришів — академиків II Відділу, хто потребує поширення дотеперішніх приміщень, мати на увазі сумний факт: є низка академічних установ, які не мають не тільки тісного, але й жодного приміщення. Коли ті установи, яким уже стало тісно, претендуватимуть на цілком нормальне поширення своєї площі, то це не зможемо тяжко не відбитися на долі всіх інших установ. Ми бачили, навіть із Харкова з Укрнауки прийшло нагадування, що Патологічний Музей акад. Мельникова-Разведенкова⁵ повинен бути задоволений приміщенням, — живовидячки, через певне обмеження площі інших більших установ. А крім того на I-й й на III-й Відділах ми маємо аж двадцять дві установи, які незабезпечені кожна навіть однією кімнатою, і серед них є такі важливі для сучасного моменту, як Комісія радянського права⁶, Комісія соціології⁷, Комісія виробничих сил України⁸: Управа вже вдалася до II Відділу з проханням дати на тимчасове користування I й III Відділу чотири кімнати в новому будинку. Я, використовуючи нагоду, з свого боку вдаюся до товаришів з II Відділу з таким самим проханням — взяти під розвагу пекучі, абсолютно незадоволені потреби двох інших Відділів і при розподілі приміщень нової Ольгинської гімназії, хоч в невеликій мірі і лиш тимчасово, їм допомогти.

Неодмінний секретар ВУАН
академік

/А. Кримський/
підпис

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23545.

¹ Листа датовано за змістом.

² Симінський Костянтин Костянтинович (1879—1932 рр.) — український вчений у галузі будівельної механіки, академік АН УРСР (1926 р.). Після закінчення у 1907 р. Київського політехнічного інституту викладав у ньому (1914 — професор). та в інших

вузах Києва. З 1921 — директор Інституту технічної механіки УАН, з 1929 р. — директор Київського філіалу Науково-дослідного інституту споруд. З 1931 р. — віце-президент АН УРСР.

³ Старий будинок Ольгинської гімназії знаходився на вул. Терещенка, №2; новий будинок на розі вул. Володимирській, №55 та Богдана Хмельницького; зараз там розміщується Актівий зал НАН України, Центральний науково-природознавчий музей та інші наукові установи.

⁴ Інститут технічної механіки — засновано 29 листопада 1918 р. Першим директором та організатором його був С. П. Тимошенко.

⁵ Мельников-Разведенков Микола Федотович (1866—1937 рр.) — український патологоанатом, академік АН УРСР (з 1927 р.) Закінчив у 1889 р. Московський університет. В 1925—1930 рр. — директор заснованого ним Українського патологоанатомічного інституту.

⁶ Комісія радянського права заснована у 1928 р. за ініціативою Арнольда Едмундовича Кристера (1886— розстріляний 1937) і акад. ВУАН Онікія Олексійовича Малиновського (1868—1932), який очолив підкомісію Кримінального права // ІР ННБ НАН України, ф. X, спр. 18673.

⁷ Постійна комісія для вивчення соціального питання заснована й очолена М. І. Туган-Барановським у 1918 р. Після його смерті головував Б. О. Кістяківський, а з 1921 — М. В. Птуха.

⁸ Комісія по вивченню природних багатств України створена у 1919 р. В. І. Вернадським, який її очолював. У 1921—1925 рр. в комісії головував акад. ВУАН П. А. Тутковський, з 1926 — Л. М. Яснопольський.

29

Високоповажаний
т. Кагановичу!¹

б/д², Київ

Як вірний громадянин Радянської Республіки, не можу не звернути Вашої уваги на звістку в київській “Пролетарській Правді” №104 з приводу перевиборів Президії Української Академії Наук. Репортер намагається надати перевиборам таке світло, ніби Академія зробила демонстрацію проти Наркомоса, а тим самим і проти всього радянського уряду України. Таке безпідставне і неправдиве освітлення справи не тільки є образа для Академії Наук, але разом з тим воно може викликати певну радість і надії в закордонних емігрантських колах, які матимуть підставу, спираючись на радянський часопис, пускати видумки, ніби Українська Академія Наук, ота “Ра-

дянська Академія”, “Більшовицька Академія” (як вони її досі титулували), на десятий рік революції схилила з свого шляху.

Ні про яку політичну демонстрацію ніхто в Академії на перевиборах Президії і не думав. Перед виборами голова Упрнауки тов. Юр. Ів. Озерський порадив Академії скласти Президію із Заболотного³, Симінського, Корчака-Чепурківського⁴, Грушевського, Кримського (при чому Грушевський одразу odmовився). Хоч кандидатура Заболотного, як президента, являла собою деякі практичні невідгоди (бо акад. Заболотний в 1928—1929 році ще не могомте перебувати увесь свій час у Києві), Академія Наук охоче пішла на зустріч бажанню т. Ю. І. Озерського і кандидатурі акад. Заболотного — видатного вченого з твердим радянським напрямом; вибір його перейшов одноголосно. Що до Симінського і Корчака-Чепурківського, то на жаль т. Юр. І. Озерський, називаючи їх, не звернув уваги на те, що з наукового погляду вони поміж усіма академіками являються людьми найменше відомими в широкому ученому світі, а до того обидва не володіють європейськими мовами і через те абсолютно не припадаються для таких посад в Президії, де треба репрезентувати Українську Академію Наук у наукових зносинах з науковим європейським світом. З них Симінський і сам це зрозумів тай odmовився кандидувати, і тому акад. Воблій⁵, обраний на віце-президента Академії Наук, був навіть єдиним кандидатом, що болотовувся. Акад. Корчака-Чепурківського, як громадського діяча, Академія була б охоче вибрала на додаткового члена Президії (і це навіть йому самому було сказано), тільки ж тов. М. О. Скрипник⁶ уже під час виборів заявив, що додаткових членів Президії обирати тепер не треба, і тому Корчак-Чепурківський виступив як кандидат на Неодмінного Секретаря. Академіки, маючи вибирати поміж акад. Корчаком-Чепурківським та дотеперішнім десятилітнім Неодмінним Секретарем філологом-поліглотом акад. А. Є. Кримським, ученим, що може безпосередньо без перекладача порозумітися не тільки з ученим світом усіх націй Європи, ба однаково й Азії, оддали свої голоси на Кримського. З політичного ж боку акад. Кримський не менша радянська людина ніж акад. Корчак-Чепурківський. Таким чином говорити про якусь політичну антирадянську демонстрацію у цих виборах, — річ абсолютно неможлива, з ніякого погляду.

Може бути, що певну демонстрацію хтось хотів-би добачити в необранні тов. М. О. Скрипника на голову виборчих зборів. Тільки ж це безперечно буде непорозуміння. Ані тов. Ю. І. Озерський, ані хто інший не натякнув академікам, що тов. М. О. Скрипник справ-

ді бажав би виставити свою кандидатуру на голову зборів. Не Наркомос виставив цю кандидатуру, а її виставив уже після відкриття зборів несподівано для всіх акад. Тутківський, ні з ким перед тим не порадившись і нікого про те не попередивши. Акад. Тутківський, на жаль, абсолютно не тішиться ніяким авторитетом серед своїх товаришів. Всі надто добре пам'ятають його передреволюційну діяльність, коли він обіймав таку адміністративну посаду, що обов'язково вимагала насаджування "православія, самодержавія и русской народности". У всіх тяжкі спомини залишаються і од недостойної поведінки акад. Тутківського під час денікінської окупації в Києві. Пам'ятають і те, як він в будинку Академії перед денікінцями — нищителями Радянської Влади і всього революційного, хвалився царськими військовими нагородами свого сина, а син його ще й тепер білогвардійський емігрант. Через те, коли акад. Тутківський запропонував од себе обрати тов. М. О. Скрипника на голову зборів, то академики були певні, що це попросту акад. Тутківський намагається затерти своє недобре політичне минуле і силується вислужитися перед тов. Скрипником не спитавши навіть його згоди. Через повну несподіваність того партизанського виступу акад. Тутківського, інші академики не встигли навіть до чогось спільного додуматись, і через те вибір тов. М. О. Скрипника не стався. А коли це і вийшла мимовільна демонстрація, то, в кожному разі, не проти тов. Скрипника, а виключно проти акад. Тутківського і його нетактовних намаганнів замазувати своє політичне минуле такими експромтними, для всіх несподіваними способами. Не може бути ані найменшого сумніву: коли б у академиків була найменша певність, що кандидатура М. О. Скрипника на голову зборів виходить од самого Наркомоса, а не од цілком безавторитетного акад. Тутківського, то все обійшлося б якнайкраще.

Найсильнішим доводом цілком радянського настрою Академії Наук являється факт, що на Неодмінного Секретаря обрано як-раз мене — акад. Кримського. Моя безмежна і безкористовна відданість Радянській Владі, занотована ще перед її затріумфуванням, не підлягала протягом десятих літ ані найменшим сумнівам. За часів денікінської окупації я терпів найгірші переслідування, за часів польської окупації я стояв під розстрілом на подвір'ї самої Академії Наук. За десятих літ мого секретарювання я не проминав ані найменшої нагоди підкреслювати, що Українська Академія Наук є дітище тільки Радянської Влади і що тільки Радянська Влада може забезпечити розвій українській культурі. Коли б подати всі ті номери газет, де

надруковані за десять літ мої заяви про високу, недосяжну вагу Радянської Влади (а ці заяви ще й досі закордоном передруковувались з ворожими для мене коментарями), то можна було б скласти бібліотечку. Та нагадаю тільки про дві свої торішні промови — на десятилітньому юбілеї Радянської Влади і на десятилітньому юбілеї Червоної Армії, що в передруках облетіли цілий Радянський Союз і закордон. І коли академики після того обрали мене знов на свого Неодмінного Секретаря, то тим поновним вибором вони аж надто яскраво засвідчили перед широким світом, що я був справжнім їхнім речником, що висловлювані мною політичні почуття і настрої — то справжні їхні настрої.

От чому такі замітки, як у “Пролетарській правді”, являються безперечно шкідливими. Українська Академія Наук за десять літ придбала собі закордоном, навіть у найбуржуазніших країнах, високу наукову пошану, і разом з цією високою пошаною констатувався факт, що великі наукові досягнення Академії Наук тісно зв'язані з її відданістю Радянській Владі. Коли тепер газетна замітка (а вона може бути незабаром і не одна) кидає фальшиву антирадянську тінь на Академію, то це може бути на руку тільки ворогам Радянської Влади. Як вірний радянський громадянин, вважаю за свою повинність звернути на це Вашу увагу.

З товариським привітом

акад. А. Кримський

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 149, арк. 136—139.

¹ Каганович Лазар Мойсейович (1893—1992) — радянський партійний та державний діяч. У 1924 р. — секретар ЦК РКП(б); в 1925—1928 рр. і у 1947 р. — перший секретар ЦК КП(б)У. У 1928—1939 рр. — секретар ЦК. В 1935—1944 рр. — нарком шляхів сполучення. У 1942—1945 рр. — член Державної комісії оборони. З 1946 р. — замісник, в 1953—1957 рр. — перший замісник голови РМ СРСР. Червневий (1957) Плєнум ЦК КПРС вивів його з Президії ЦК і ЦК КПРС. Входив до найбільшого політичного оточення Й. Сталіна; один з найбільш активних організаторів масових репресій 1930 — початку 1950-х років.

² Листа датовано за змістом травнем—червнем 1928 р.

³ Заболотний Данило Кирилович (1866—1929) — мікробіолог, епідеміолог, академік АН СРСР (1929), академік ВУАН (1922), президент ВУАН у 1928—1929 рр. Закінчив Новоросійський (1891) і Київський (1894) університети. Один з основоположників наукової епідеміології в країні. Створив вітчизняну школу епідеміологів.

⁴ Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857—1947) — український гігієніст і епідеміолог, академік ВУАН (1921). Закінчив у 1883 році Харківський університет. Наукові праці присвячені проблемам епідеміології і санітарному стану населення, питанням гігієни праці, санітарної статистики. Автор праць з історії земської медицини.

⁵ Воблий Костянтин Григорович (1867—1947) — український економіст, статистик, економігеограф, академік ВУАН з 1929 р., віце-президент Всеукраїнської АН (1928—1930). Закінчив Київську духовну академію (1890) і Варшавський університет (1904). У 1943—1947 рр. — директор Інституту економіки АН УРСР.

⁶ Скрипник Микола Олексійович (1872—1933) — радянський державний і партійний діяч, академік АН БРСР з 1928 р., ВУАН — з 1929 р. З грудня 1917 р. працював в Україні, з березня 1918 — голова Народного Секретаріату. З 1919 р. очолював ряд наркоматів УРСР, зокрема в 1922—1927 рр. — нарком юстиції і Генеральний прокурор, у 1927—1933 — нарком освіти УРСР. В 1933 р. — заступник Голови Раднаркому УРСР і голова Держплану УРСР. З 1927 р. — член ЦК ВКП(б); з грудня 1918 р. — член ЦК КП(б)У; з 1925 р. — член Політбюро ЦК КП(б)У; з 1928 р. — член Виконкому Комінтерну.

30

Д. К. Заболотному

липень—серпень¹ 1928 р. Київ.

Вельмишановний

Даниле Кирилович.

Вчора, близько 11 год. ночі, прийшов до мене на квартиру Г. А. Іванець² і з нечувано неприпустимою грубістю заявив мені, що Він, взявши на підмогу швейцара, мене і мої комісії (а рівночасно і офіційні папери академіка Липського), негайно викине з моєї спільної з академіком Липським кімнати до будинку старої Ольгінської гімназії або до Словника Живої Мови. При тім він точно сказав, що має зробити це без Вашого відома.

Повинен я зазначити от що: а) я взагалі не міг би перенестися кудись далі од своєї бібліотеки чи то зовсім на отшиб до старої Ольгінської гімназії чи до Словника Живої Мови, тим паче, що моя хронічна хвороба — загострений ревматизм взагалі отбирає в мене змогу більш-менш постійно перебувати в аж надто для мене холодному приміщенні Словника Живої Мови. Щоденні мої зносини з Словниковою Комісією я й тепер як і торік приневолений отбувати в якомусь малому й теплому кабінеті; б) тая кімната, про яку Г. А. Іванець насмілювся грозити мені, що проти моєї волі викине мене з

неї, належить Історично-філологічному Відділові ще з 1919 року, її оддано нам спеціально обранною од Академії розподільчою комісією. Остаточне засідання теї Комісії, скільки пам'ятаю відбулося 16 липня 1919 року; в) дуже прохаю Вас, хоч очевидно мав би право вимагати цього, щоб Ви рішуче, зразково, покарали Г. А. Іванця (наприклад звільненням із посади) за його нечувану грубіянську поведінку, яка призвела до сильного сердешного й нервового удару, що міг би легко закінчитися негайною смертю. Нагадаю, що вчора таки зазнав неможливих грубостів од Г. А. Іванця ще й акад. О. П. Новицький³ — голова Археологічного Комітету.⁴ Можна назвати, коли треба буде, ще й інших академиків, з якими Г. А. Іванець дозволяв собі поводитися більше ніж неприпустимо, про рядових співробітників Академії Наук я вже й не говорю.

Прийміть вислови моєї пошани до Вас.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23315.

¹ Під час переобрання Президії ВУАН у травні 1928 р. всупереч настановам Наркомоса Кримського було обрано на неодмінного секретаря переважною більшістю голосів; звістка про незавердження його на цій посаді надійшла до академії у липні. Це дає підставу вважати, що події, про які йдеться в листі, відбувалися.

² Іванець Григорій Антонович (1873—1928) — співробітник Постійної Комісії для складання словника живої української мови (1919), секретар правління ВУАН (1919), з 1921 — секретар господарчої управи ВУАН; з 1923 — секретар Археографічної комісії.

³ Новицький Олексій Петрович (1862—1934) — історик мистецтва, академік ВУАН з 1922 р. Закінчив у 1887 р. Московський університет. Очоловав Археологічний Комітет при ВУАН. У 1911 р. організував у Москві виставку творів Т. Г. Шевченка, працював над підготовкою академічного видання образотворчої спадщини Т. Г. Шевченка. Автор праць з історії російського і українського мистецтва і архітектури.

⁴ Всеукраїнський Археологічний Комітет — науково-дослідна установа, створена у 1924 р. на базі Археографічного комітету ВУАН. Складався з археологічного та мистецтвознавчого відділів, видавав зб. "Хроніка археології й мистецтва". У 1934 р. на його базі створений Інститут історії матеріальної культури АН УРСР.

М. Й. Гольдману¹

З Звенигородки Гуменської округи 8 серпня 1929 р.

Вельми шановний Марку Йосиповиче!

Буде тому років троє, Ви в розмові зо мною сказали "ГПУ вважає за свою повинність допомагати нормальному ходові наукової роботи всіх тих учених, що ставляться до радянської влади лояльно". І оце тепер, цим листом, вдається до Вас з проханням допомогти його нормальній науковій роботі не просто людина, що "ставиться лояльно" до радянської влади, ба людина, що не має вищої святині, ніж ідею радянської влади. Я пішов разом з радянською владою не тоді, коли вона вже перемогла і коли прилучатися до неї була річ вигідна; ні, пішов я з нею разом іще тоді, як вона вела боротьбу за свої права, коли бути її прихильником була річ небезпечна. За сумних часів денікінської окупації в Кнїві мене денікінці позбавили права займати будь-яку посаду, засуджуючи тим на голодну смерть; за ще сумніших часів окупації петлюрівсько-поєської мене за більшовизм поставили під розстріл на подвір'ї самої-таки Академії. Тепер, вірний син радянської України, непохитний прихильник і слуга радянської влади я, старий заслужений учений, вдаюся до Вас із проханням, — ні, не з проханням, а з благанням, — дати мені спромогу нормально провадити мою наукову працю. А для цього — поверніть мені мого наукового секретаря Мих. Зах. Левченка².

Два місяця з залишком сидить у Вас Левченко під арештом. За що Ви його заарештували, це для мене загадка. Життя його перебігало на моїх очах, і я знаю, що він ані ділом ані помислом непричетний до чогось з антирадянського або попросту нерадянського. Тай не міг би він бути причетним, бо вся ідеологія його і настрій чисто радянські (завважу до речі, що Левченко син робітника-чорнороба). Доводиться думати, у Вас з'явилися проти нього підозріння через ворожу чиюсь клевету, через ворожий наклеп. Але заарештувавши Левченка Ви нанесли моїй науковій праці страшний удар, і зрозуміти його не важко буде, коли візьмете на увагу, що я людина напівсліпа: на однім оці у мене катаракта, друге — ледве бачить. Працювати без дуже тьмушого помічника мені не можна, і я шість літ тому назад обібрав собі, себто помітив, Миколу Левченка, тоді

ще молодого, але, як видно й тоді було, високоталановитого наукового робітника. Протягом шістьох літ я, в його особі, підготував собі пильного наукового секретаря, а в деякій мірі і наступника: з Левченка виробився під моїм керуванням, учений не тільки талановитий, ба й дуже працьовитий, невтомно працьовитий. У Видавництві Академії він працював години до 4-ої, далі, я приходив до нього, брав його з собою, і ми, пообідавши разом, ішли до мене, де безвихідно працювали що дня до 2—3 години вночі (квартири наші поруч); од усяких знакомостей Левченко одрікався, аби мати час для науки, — чи то мені допомагаючи, чи то для себе самого працюючи. Блискучі наслідки Левченкових студій, мабуть і Вам відомі. Його критично видана величезна збірка “Казки та оповідання з Поділля”³ (654 ст.) одразу притягла до себе пильну увагу Європейської науки — німецької, даньської, французької — і критики зазначили, що ця Левченкова праця є найвидатніше явище української етнографії за останнє півстоліття. За “Знадоби до життєпису Руданського”⁴ Левченко здобув найвищу премію од ВУКСУ. Левченкові студії “З поля фольклористики”⁵ (2 чч) визначаються тонкістю наукової аналізи, і це в своїх рецензіях підкреслили дуже авторитетні професори. Слід заважити, що позаторішнє святкування юбілею акад. Д. І. Багалія цілком лежало на плечах М. Левченка (він був секретарем юбілейного комітета); а потім за дуже вільною редакцією М. Левченка вийшов у світ дуже імпозантний збірник привітань⁶, які надіслані були на той юбілей заслуженого радянського вченого з усіх країв і держав; тепер цей збірник яскраво свідчить перед широким світом про високий розвиток науки на радянській Україні і в цілім СРСР і про високу пошану, яку мають у нас учені. Я навів Вам оці факти великих наукових досягнень М. Левченка, щоб ясно було, якого незамінного помічника я тепер позбувся через його заарештування. Без нього я тепер — без рук і без очей. Шість літ я мусив готувати собі такого помічника, і ясно, що замість нього ніхто не може мені допомогти в моїх роботах, бо не має таких великих знаттів, як Левченко, пристосованих спеціально для моїх потреб.

І вдаюся я до Вас, висошановний Марку Йосиповиче, з великим проханням випустить Левченка з-під арешту і оддати мені на поруки, щоб він міг допомагати мені в моїх наукових працях. Коли у Вас залишаються проти нього якісь підозріння (бо хтось же Вас, очевидно, мусів наклеветати на нього), то можна його випустити з тією умовою, що він ні з ким не бачиметься, а тільки працюватиме коло мене. Я охоче готовий дати підписку дбати про те, щоб ані

Левченко нікуди з хати не виходив, ані щоб до нього ніхто не приходив. Знаючи палкий інтерес у Левченка до наукових студій, не сумніваюся, що й він охоче дасть підписку не бачитися з людьми, бо він дуже добре розуміє, що працюючи для мене, він тим самим проходить дуже добру наукову школу для себе самого і, намуштрувавшись під моїм керування, зможе давати самостійні наукові праці ще кращі, ніж він випустив у світ. Дуже й дуже прохаю Вас задовольнити це моє прохання. Цього року Академія одпустила кошти на друкування мого довголітнього труду "Історія української мови"⁷, тепер уся моя робота спинилася через відсутність наукового секретаря. Я людина слабосила, хвора, в мене сильна астма та різка хвороба серця, — і через несподівану перерву в роботі, якої я сам через свою сліпоту вести не можу, я остаточно рознемоців і заслаб. Будь ласка, верніть мені мого наукового незамінного помічника!

Щиро до Вас прихильний
акад. А. Е. Кримський

ЦДА ГОУ, ф. 263, оп. 1, №581805, кор. 1449.

¹ Гольдман Марк Йосипович — начальник слідчої групи, старший уповноважений КОВ ДПУ.

² Левченко Микола Захарович (1904—1934) — історик і етнограф, зав. академічним видавництвом, особистий секретар А. Ю. Кримського, його названий син. Звинувачений у приналежності до контрреволюційної організації СВУ. Засуджений на 10 років, відбував покарання на Ведмежій горі (Соловки), де захворів психічно. Після звільнення покінчив самогубством.

³ Левченко М. Казки та оповідання з Поділля в записках 1850—1860 рр. Вип. 1—2. К., 1928 (36. істор.-філол. відділу, №68. Філологічна катедра, етнографічна комісія).

⁴ Кримський А. і Левченко М. Нові знадобки для життяпису Степана Руданського (1833—1873). К., 1929 (36. істор.-філол. відділу, №19, вип. 2).

⁵ Левченко М. З поля фольклористики й етнографії. Статті та записки. К., 1927 (36. істор.-філол. відділу, №55. Праці етнографічної комісії).

⁶ Ювілей академіка Дмитра Івановича Багалія (1857—1927). Упоряд. М. Левченко. К., 1929 (36. істор.-філол. відділу, №62).

⁷ Ця праця А. Ю. Кримського не була надрукована.

В. П. Затонському

вересень, 1929 р.¹ Київ.

Вельмишановний

Володимире Петровичу!

Пише до Вас акад. А. Е. Кримський. Найперше вітаю Вас, нашого нового товариша-академика, обраного на велике моральне задоволення для всіх нас. В 1919 р., коли радянські війська взяли Київ, а Ви туди приїхали (на припочатку лютого), я негайно поспішив од імени Академії Наук принести наше щире поздоровлення Радянській владі і Вам, тодішньому народньому комісарові освіти, і з того часу я мав багатьох разів нагоду підкреслити в печаті Ваші нестерті заслуги для розвитку української культури. Нажаль не був місяць лютий 1919 р. остаточним моментом запанування радянської влади; прийшли того самого року денікинці — і заборонили міні займати будь-яку посаду за прихильність до більшовизму; вступило 1920 р. до Києва польсько-петлюрівське військо — і поставило мене, на подвір'ї Академії таки, під розстріл за той самий більшовизм. Але все те минулося, і міні знов довелося не раз мати з Вами діло і бути вдячним до Вас. Знаю, Ви й до мене особисто раз-у-раз добре ставилися. Вірю, не змінили Ви супроти мене свого прихильного ставлення й тепер. Ви чи, знаєте, що для мене нема вищої святині, ніж радянська влада.

І от тепер я, вірний син радянської України, непохитний незрадливий слуга радянської влади, заслужений учений, удаюся до вас, до нашого нового академика, з благанням. Вчиніть для мене справедливість, дайте змогу спокійно докінчити старечі, послідні роки мого життя в плідній науковій праці на користь радянській українській культурі!

4-го липня цього року заарештовано — безперечно без вини — мого наукового секретаря Миколу Левченка і посаджено в київське ГПУ, де він оце перебував два місяці. Щоб зрозуміти, який це вдар для мене, для моєї наукової праці, треба згадати, що на одному оці в мене катаракта, а друге око дуже слабе, і працювати без дуже тямущого наукового помічника мені не можна. Буде тому шість літ, я спинив свою увагу на високоталановитім, ще досі молодім, Миколі Левченкові і, в його особі, підготував собі протягом шістьох літ секретаря-помічника, а в деякій мірі і наукового наступника. Це люди-

на чисто пролетарського роду (син робітника на тютюновій фабриці), і ідейно — людина абсолютно радянська, чужа будь-чому нерадянському; а разом з нього вийшов не тільки талановитий, ба й дуже працьовитий учений дослідник, гаряче відданий науці. У день Левченко старанно працював у видавництві Академії Наук, (він був керівник видавництва); близько години 4-ої я, що-дня, приходив до нього, ми йшли обідати, а тоді — до мене, і безвихідно щодня працювали до 2—3 годин вночі. Од усяких знакомостей Левченко одрікся, аби мати час для науки. Результати його власної наукової праці блискуче виявилися в друкованих його книжках. Його критично видавала величenna збірка “Казки та оповідання з Поділля” (т. 1, 1928; 654 стор.) звернула на себе пильну увагу і в німецькій і в французькій науці, яка зазначила, що це — найвидатніше видання української етнографії за ціле остатнє півстоліття. Левченкові “Знадоби до життєпису Руданського” здобули од ВУКСУ найвищу премію. Левченкові студії “3 поля фольклористики” (2 ч.) визначаються тонкістю наукової аналізи, і це в своїх рецензіях підкреслили дуже авторитетні професори. Варто завважити, що позаторішнє святкування ювілею акад. Д. І. Багалія цілком лежало на плечах М. Левченка (він був секретарем юбілейного Комітета), і за його ж таки вмілою редакцією вийшов у світ імпозантний збірник привітань, надісланих звідусіль, з усіх країн і держав на цей юбілей радянського вченого — збірник, що перед широким світом яскраво свідчить про високий розвиток науки на радянській Україні і про вірцеву пошану у нас до науки. Але що для мене особисто було найважливіше — Мик. Левченко, науково вимуштрувавшись під моїм керуванням, дав міні спромогу, як незамінимий помічник, результатно провадити мою власну наукову працю в царині української філології та етнографії. “Російсько-український словник”, що його долею Ви колись так сильно цікавилися, став на добрі рельси, і редагування і друк його йдуть швидким темпом. Моя велика “Історія української мови”, що над нею я працюю ціле життя, от-от, дякуючи Левченкові, як тямущому секретареві, була б готова для друку. Моя величезна діалектологічно-фольклорна збірка “Звиногородщина, Шевченкова батьківщина”, лиш дякуючи Левченковій допомозі змогла бути зредагована і пішла в друк. А що вже говорити про безліч моїх окремих статей, які тільки через секретаревну Левченкову допомогу й змогли побачити світ! І т. д., і т. п. — без нього я, як без рук і без очей. Чого він сидить в ГПУ, для мене загадка. Життя Левченкове перебігало на моїх очах (він і живе поруч мене); я добре знаю про його повну не-

причетність до будь-чого нерадянського; до того ж я знаю непохитний його чисторадянський настрій. Через те я приневолений думати, що Левченка перед ГПУ попросту оклеветано.

Дуже прохаю Вас, високошановний Володимире Петровичу, зробити так, щоб Левченка київське ГПУ випустило на волю й оддало міні на поруки. Коли, через ворожу клевету і підшепти у київського ГПУ залишаються проти невинного Левченка якісь підозріння, я готовий дати підписку — дбати про те, щоб ані він нікуди з хати не виходив, ані до його щоб ніхто не приходив. Що й Левченко охоче з свого боку дасть підписку не бачитися з людьми, я наперед знаю, бо знаю, що він аж горить любов'ю до наукових студій, і оддатися їм під моїм керуванням, а разом пособляти й міні в моїй науковій праці, цілком одмовившись од знакомостей — це буде для його річ зовсім легка. А я вже підготувати собі іншого наукового секретаря вже не встиг би. Треба гадати, що я вже геть-геть доживаю своє життя. Я дуже слабкий, мене аж до агонії мучить щоночі астма, я сильно страждаю і на серцеві атаки, — і куди ж тут було б готувати собі нового секретаря! Тільки Левченко, якого я шість літ науково вимуштровував, і зможе допомогти міні позакінчати мої наукові праці, попідводити результати невтомної моєї ціложиттєвої роботи.

Вірю і бажаю вірити, високошановний Володимире Петровичу, що не пролунає моє до Вас благання безслідно і що Ви зглянетесь на старого заслуженого вченого, щоб він і померти міг, вдячно-благославляючи свій дорогий ідеал — панування радянської влади, до якої він усією душею прихилився ще під час її боротьби, а не після її тріумфу.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23526.

¹ Лист датовано за змістом вереснем 1929 р.

² А. Ю. Кримський. Звиногородщина, Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Ч.1, вип.1. Побутово-фольклорні записи. К., 1930 (Зб. істор.-філол. відділу ВУАН, № 71).

Вице-президенту Академії наук акад. К. Т. Воблому.

осінь, 1929 р.¹ Київ²

У відповідь на запрохання підписане, секретарем Президії А. Р. Файн (...) прибути на засідання Комісії в справі нових приміщень для ВУАН повідомляю: я настільки втомився і почуваю себе настільки слабим що ледве маю змогу ходити на засідання навіть виборчих Комісій, а брати участь ще в якихсь довших засіданнях абсолютно не маю фізичної сили. Свої міркування про будинок ВУФКу я висловив в окремому докладному <листі> до Президії. А зараз підкреслюю негайну потребу приміщень для тих своїх нових Комісій,² що застаються безпритульними: Такі 1) Діалектологічна (вона застається) в купі з Комісією історії мови в моєму кабінеті до того ж часами не вільного через приїзд акад. В. І. Липського.

2) Комісія нормативної граматики (хоч і безплатно, але працює дуже енергійно, тулячись один день там, а другий день там і раз-у-раз подаючи поради [нрб]).

3) Кабінет експериментальної фонетики (увесь час формується але, не має приміщення де розташувати свої апарати, що перебувають по приватн. квартирах.

4) Абсолютно нема місця де скласти нові книжки, велик<ої> бібліотеки при моїй кафедрі, яких найближчого року передбачається прибуток не менше 2500 томів.

Отже мені негайно треба було б мати ще чотири кімнати. Знаючи тісність академічних приміщень прохаю дати мені хоч дві кімнати в будинку № 37 на вул. Короленка, де вони мають незабаром одзволитися. З біди якось тимчасово можиму втіснити чотири інституції у дві кімнати.

Голова філологічних установ.

ІР ННБ НАН України, ф. 1, спр. 23554.

¹ Листа датовано осінню 1929 р.

² Формування нових комісій у ВУАН провадилося восени 1929 р., коли після академічних виборів повністю змінилося керівництво відділами і почалася реорганізація в структурі Академії.

В. И. Вернадскому

18/X 1930. Звенигородка.

Дорогой Владимир Иванович!

Ваше письмо переслали мне в Звенигородку, где я невольно застрял: из сберегательной кассы не выдают положенных туда моих денег, а из Киева получить — тоже нельзя, на почте тоже не выплачивают денег по переводам. Говорят, что лишь 1-го нб. появятся здесь денежные знаки. (До того времени все употребляется на хлебозаготовку; уплату за затрафованное зерно). Я — в катастрофическом положении, и не каждый день обедаю, а на билет денег и по-давно достать нельзя.

Половецкие рукописи¹ в Киеве действительно есть. Писаны оне не самими половцами, а теми армянами, которые жили на половецкой территории и усвоили половецкий язык, как свой обиходный, а потом переселились в Подолию. Армянский алфавит бесконечно точнее латинского, и Петраркин Codex Cumanicus², крайне неудачно возстановленный Радловым³ в якобы — подлинном половецком произношении, получает более точное истолкование при помощи армянско-половецких документов. Мой сотрудник по тюркологической комиссии Грунин⁴ (ученик ученика Гордлевского) уже изготавил грамматику этих документов, по моему поручению, под моим руководством общим, да вероятно придется мне же и проредактировать ее. Для истории тюркских влияний на старый русский язык очень важно знать точно языки тех тюрков, которые оказывали влияние на него. Лишь с помощью точных грамматик можно устанавливать, из какого тюркского языка заимствовано то или другое слово: от половцев ли, от татар ли, от османов ли. Это грамMAT. знание позволяет разобраться и в географической номенклатуре юж. Руск. Украины: тюркских топографических названий у нас масса, одни — следы от половцев, другие — от татар крымского типа, третьи — от ногайцев. Знать, что от кого, важно и в культурно-историческом отношении. — Об этих армянско-половецких документах у меня уже

печатно даны сведения в недавно вышедшем (или вот-вот уже выходящем) выпуске моей серии: "Тюрки, їх мови та літератури".⁵ Думаю, что Окр.-літ уже его выпустил в свет.

Работается мне плохо; обостренное воспаление сердца терзает меня еженощно, соединяясь с грудною астмою, — и это, конечно, отражается на работе, она идет медленно. Причина, главным образом, та, что моего сына безвинно, по подозрению, сослали в каторгу на Белое море на десять лет. В чем его подозревают, этого не знает никто. Предполагали, что его высылка стоит в связи с делом Ефремова (СВУ)⁶, но вознесенный и низверженный "акад." Яворский сказал Перетцу⁷, что это не так: подозревают, мол, моего сына в ином чем-то. В чем? — я ломаю себе над этим голову. Ходатайствовать не перед кем: Скрипник⁸ воздвиг против меня гонение и озлобление. Если так дело продлится, а я не умру, то придется, вероятно, искать себе службы в одной из тюркских республик Союза. Пытаю однако надежду, что не за горами уже та освободительница, которая перенесет туда, идеже несть болезнь, печаль, ни вздыхание... ни то собачье-голодное существование, которое мы влачим. Не знаю, как у Вас в Петербурге, но у нас на Украине люди, собравшись, не имеют другой темы для разговора, кроме жалоб на отсутствие еды, на формальное голодание, на ужас замерзнуть в нетопленной квартире, простудиться на улице из-за отсутствия подошв в обуви или теплой одежды, и т. п., и т. п. В 1920—21 г. у меня был период, почти полугодичный, когда я не имел жиров; но полного отсутствия пищи у меня не бывало. Теперь сплешь да рядом бывают дни, когда я совсем ничего не имею есть... Безисходная тоска! Не жизнь, а сплошной позор, усугубляемый сознанием, что через месяц будет еще хуже, через два — и того хуже, через три — все хуже и хуже, и так — без конца. Я вообще избегал людей, любил одиночество, а теперь — еще более нелюдим, углубился в себя, и жду не дожудся, когда же наконец Парка перережет нитку моей жизненной тропы. Весь Ваш А. Крымский.

Какой теперь адрес Вашей квартиры?

Адрес: Киев, Малая Подвальная, д. 3, кв. 4.

Архів РАН, ф. 518, оп. 3, № 881.

¹ Йдеться про унікальні вірмено-кипчацькі рукописи XVI—XVII ст., які були у XIX ст. передані з Кам'янець-Подільська до Київського центрального архіву давніх актів і зараз зберігаються у ЦДІА України у м. Києві. Описи вміщені у кн.: Гаркавець О. Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог. К: Українознавство. 1993—327 с.; транскрипцію, переклад і граматичний коментар див. У кн.: Грунін Т. І. Документи на половецьком языке XVI в. М., 1907, 430 с. (Памятники письменности Востока. III.)

² Codex cumanicus — це збірка унікальних матеріалів першої чверті XIV ст., яка зберігалася у бібліотеці італійського поета епохи Відродження Франческо Петрарки (1304—1374). Codex складається з латино-персько-куманського словника, перекладів на куманську мову уривків з Нового Завіту і деяких елементарних відомостей з граматики. Він є до нашого часу важливим джерелом для вивчення половецької мови.

³ Радлов Василь Васильович (Фрідріх Вільгельм) (1837—1918) — російський мовознавець-тюрколог, етнограф і археолог; академік Петербурзької АН (1884). Директор азіатського музею АН (1885—1890), Музею антропології і етнографії АН (1894—1918). У 1891 керував Орхонською експедицією АН (Монголія). Перший прочитав стародавньотюркські, орхоно-єнісейські надписи. Один з основоположників порівняльно-історичного вивчення тюркських мов.

В роботі “О языке куманов” запропонував власну транскрипцію половецьких слів, але вона не знайшла підтримки ані вітчизняних, ані іноземних вчених.

⁴ Грунін Тимофій Іванович (1898—1970) — сходознавець, канд. філологічних наук (1944), науковий співробітник ВУНАС (1929—1934), співробітник Інституту мовознавства АН ВУАН (1934—1936), з 1938 — співробітник інституту мовознавства і письменності АН СРСР. Автор навчального посібника “Турецкий язык. Элементарная грамматика и новый алфавит”. Х.-К. 1930, 128 с.

⁵ Мова йде про роботу А. Ю. Кримського. “Тюрки, їх мови та літератури”. І Тюркські мови. Вип. 2. К.: 1930.

⁶ Мається на увазі сфабрикований НКВС політичний процес “Спілки визволення України” (СВУ), в якому С. О. Єфремову відводилася роль керівника контрреволюційної організації.

⁷ Перетц Володимир Миколайович (1870—1935) — історик літератури, мовознавець, палеограф, академік Петербурзької АН (1914 р.) і УАН (з 1919 р.). У 1903—1914 рр. — професор Університету св. Володимира, голова філологічної секції Українського наукового товариства, член Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української Академії наук. Був засновником і головою Комісії давнього українського письменства, а також Наукового товариства прихильників української історії письменства та мови у Петрограді (з 1921 р.), яке було перетворено у 1923 р. на Товариство дослідників української історії, письменства і мови. Керував Семінарієм російської філології, з якого вийшла ціла плеяда видатних українських вчених, є засновником Київської філологічної школи. У 1934 р. репресований. Помер у засланні 1935 р.

⁸ Кримський помилявся, вважаючи, що ставлення до нього Скрипника є проявом особистої антипатії. Насправді своє відношення до вченого нарком визначав відповідно до настанов ЦК КП(б)У, які в свою чергу узгоджувалися з ЦК ВКП(б). Для вивчення питання про українську інтелігенцію у ЦК ВКП(б)У створено спеціальну комісію у складі Л. М. Кагановича, В. Я. Чубаря, Н. О. Скрипника (до нього був О. Я. Шумський), П. П. Любченка (до нього був Г. Ф. Грицько), В. А. Балицького ЦДА ГОУ, ф. 1, оп. 20 спр. 2632, арк. 12.

Н. Д. Полонській-Василенко¹

28/VIII 1936, Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Не знаю, як дякувати Вам за переслані гроші, — прийшли всі чотирі перекази. Висилати міні й сестрі² можна в один і той самий день, отже це Вам трохи вкоротить час при найближчому експедиюванні. Надзвичайно мене врадувало, що Вам пощастило здобути одразу платню за цілий місяць, а не за півмісяця. Як це Вам пощастило?

Живу спокійно (слабував у липні через нечувану спеку: 43° в тіні!); працюю багато. Що робиться на світі, не знаю, бо газету тут навіть важко було б роздобути, хоч би і хтів.

Ваш А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Н. Д. Полонська-Василенко (1884—1973) — видатний український історик, дружина академіка М. П. Василенка. Після закінчення Вищих жіночих курсів та Київського університету у 1913 р. склала магістерські іспити у тому ж Університеті. Науково-викладацьку роботу почала у 1912 р. спочатку як асистент кафедри російської історії та методики навчання історії Вищих жіночих курсів, а у 1916 обрана на приват-доцента Київського університету. У 1917 р. Полонська-Василенко — професор Народного університету, з 1918 — весь період існування Археологічного інституту — його професор та вчений секретар. Вона обрана членом наукових товариств: Вченої Архівної Таврічеської комісії, Товариства охорони пам'яток мистецтва та старовини у Києві, Історичного товариства ім. Нестора-літописця. В ВУАН працювала з 1924 р. спочатку у Інституті Української Наукової мови, а з 1929 — в Комісії для вивчення соціально-економічної історії України. На той час мала вже значний науковий доробок з історії та археології України, зокрема Запоріжжя та Південної України XVIII ст., історії промисловості та робітничого класу України. Під час Великої вітчизняної війни емігрувала на Захід й там продовжувала історичні дослідження. З Кримським її пов'язувала багаторічна дружба. Вона приділила особі Кримського багато місця в своїй праці “Українська Академія Наук” (Мюнхен, 1955) та залишила низку публікацій із спогадами про нього, які є цінним джерелом для вивчення життя, творчості та особистості вченого.

² Марія Юхимівна Кримська мешкала разом із братом у Звенигородці, у власному будинку. Зараз в ньому створюється Музей А. Ю. Кримського.

Н. Д. Полонській-Василенко¹

14/X 1936. Звинородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Висланії Вами гроші (за 2-гу половину вересня) я своєчасно здобув, спасибі Вам. А оце тепер доводиться знов Вас турбувати. Хтів я вже їхати, та днів троє ішов сильний дощ (річ у нашому степовому підсонні нечаста), я дуже застудився, й приневолений тепер вилежати деякий час, поки оклигаю. Прислані через Вас гроші, натурально, порозтіналися в усі боки, не буде з чим і виїхати. Соромно міні, що я Вас знов турбую (тимпаче, що Вам доведеться ще завірити поперед мій підпис у секретаріаті, — зайва знов турбота для Вас!).

Погода знов гарна, я сподіваюся вичуняти швидко, та на душі в мене сум і сум. Думки про скрутне матеріальне становище моєї сім'ї аж мучать мене, а надії на покращення нема. Дорожнеча росте і, як видно, ростиме й ростиме.

Щиро до Вас прихильний А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Лист написано на бланку з грифом: РНК УРСР Академія наук УРСР. Учасник червневої сесії 1936 р.

Н. Д. Полонській-Василенко

1/VI 1937. Звенигородка

Вельмишановна Наталя Дмитрівно!

Гроші за першу половину мая, спасибі Вам, здобув. Я був написав Вам доручення ще на другу половину мая, не на довше, бо сподівався, що близько середини червня я сам приїду на сесію. Одначе з розмови пред виїздом я, од властей предержащих, почув, що сесія може одбутися навіть у липні.¹ Або, може, й зовсім її не буде аж до осені. Коли так, то доводиться міні турбувати Вас дорученнями і на червень, і на дальші місяці. Наперед дякую та й прохаю вибачення, що Вам особисто доведеться вбити час у секретаріаті задля засвідчення мого підпису.

Працюю я тут дуже добре,² але вражіння з надокола в мене не добрі. Нема хліба! Черга коло пекарні: з ночі стає людей триста чи більше, а хлібин уранці привезуть не більше, як трицятаро. Можете подумати собі, що за пекло робиться в боротьбі за ті безталанні трицятаро хлібенят! Страждає й моя сім'я без хліба. Два пуди борошна я привіз з Київa, то ми їх печемо; але ж це не надовго. Купити у колгоспників — нема, бо ті залишки, які вони заробили, вони мусіли оддати державі за тверду ціну (89 копійок за пуд), і сами не багаті на борошно^{*}). Доведеться знов покупити борошна в Києві, коли їхатиме туди якийсь шофер. І круп нема в продажі. Дешеві — яйця (по 25 копійок одне); дешевше, ніж у Києві — молоко (2 кб. 50 к. за літр); але ж це не усуває хлібного голода. Погода, з 1-го мая, тобто вже місяць, стоїть гаряча, без дощу; на городах не сходить ніяка городина; не відомо, чи зійде картопля, чи, по торішньому, не буде ані городини, ані ярини. Дуже сумний малюнок. А у Вас у Києві, як кажуть, і дощі були, і нашої степової спеки Ви не зазнаєте. Гасу (керосину) у Києві, мабуть, нема так само, як і в нас. І не обіцяють, що буде.

* В кооперативі борошно продається не більш як одно кіло в день на одні руки, і заборона ця стосується не до житнього борошна (такого в крамниці й не буває), а навіть до найдорожчих сортів пшеничного.

Чи нема новинок у Києві? Не сталося нічого злого академікові Крилову?³ В мене підозріння, що тепер помирати черга падає на нього.

А я був сподівався, що попереду помру я, а тоді вже він.

Ваш А. Кримський.

Коли б у секретаріаті спитали, чи приїду я на сесію, будь ласка, скажіть: “Неодмінно приїде” (інше питання — чи одбудеться сама сесія!).

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, стр. 175.

¹ Сесія АН УРСР відбулася 15—19 червня. У вступному слові президент О. О. Богомолець накреслив завдання сесії та запропонував висловити своє ставлення до викриття банди шпигунів і диверсантів (йшлося про справу Тухачевського, Якіра та ін., а також про оголошених ворогами народу заарештованих співробітників Академії). Неодмінний секретар О. В. Палладін зробив доповідь про тематичні плани Академії на 1937 р. і також звертав увагу на викриття ворогів серед науковців та недоліки академічної роботи. Сесія прийняла рішення про підписання на державну позику для зміцнення обороноздатності радянської країни (Вісті АН УРСР, 1937, №4—5, с. 24). З подальшого листування видно, що через хворобу Кримський участі в ній не брав.

² У 1937 р. Кримський опрацьовував за його власним свідомством декілька тем. Ним були створені нарис башкирського письменства, зроблено аналіз староперського географічного манускрипту з особистої книгозбірні, проаналізовано розвиток грузинської історіографії V—XII століть, написано перший варіант “Нарису абіссинської (ефіопської) літератури (IV—XIX ст.)”. Продовжував посилено працювати над “Історією нової арабської літератури”. (ІР ННБ, ф. 1, №26621). У звіті не вказане редагування томів Російсько-українського словника, оскільки цей словник був підданий ніщивній критиці як буржуазно-націоналістичний й скерований на “відрив української мови від братньої російської мови”. (Архів Президії АН УРСР. Планова комісія. арк. 35. Звіт про науково-дослідну роботу Академії Наук УРСР за 1937 рік.)

³ Влітку 1937 р. академік М. М. Крилов (1879—1955) мав тяжке загострення хронічних захворювань шлунку та жовчного міхура.

Н. Д. Полонській-Василенко

10/VI 1937. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Я здобув, дякую, платню за другу половину мая й Ваш лист, писаний ще 1/VI. В листі Ви долучили повідомлення од Академії, що в середині червня одбудеться сесія. Тепер, коли Ви служите в Академії,¹ Вам не важко знати, коли саме вона відбудеться і для чого вона збирається. Чи не на вибори? Боюся, що міні незручно буде не приїхати. Тому дуже прохаю вас негайно черкнути одкритку про можливий день відкриття сесії, якщо точної дати ще не можна назвати тепер.

Дуже радію, що Ви знов на науковій посаді, а разом приносю всякі найкращі бажання з приводу тієї зміни в Вашому особистому житті, про яку Ви точно не пишете нічого і дозволяєте дещо вгадати тільки словами: “коли завітаєте до нас” (не “до мене”).²

Я працюю оскільки влізе, боюся навіть спочивати, бо не хочеться спізнитися з “Нарисом історії новоарабського письменства”,³ що йому термін — 1/XI. Дошкуляє спека й суша. Все ж 2/VI випав дощ, і все пооживало. Городина посходила й зазеленіла, а де картоплю посадили рано, там картопля зацвіла, і незабаром буде й молода картопля для їжі. Але голод ще незліквідований. Хліба і круп нема в продажі, і люди радять собі тим, що кидаються на ягоди (суніці, полуниці, шпоришки, черешні) та годуються сиром й молоком. Міні привозять борошно з Києва, — то, хоч воно виходить дороге, але ж ми можемо робити локшину, ліпити вареники, то що, або робимо щось із яєць. Яюсь собі радимо, доки нарешті, думаю — незабаром, з'явиться молода картопля і замінить собою хліб. За працю забуваю одначе про всякі недогоди.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

¹ У 1934 р. під час реорганізації Академії наук було звільнено 60 наукових співробітників, в їх числі була і Н. Д. Полонська-Василенко.

Кримському вдалося влаштувати її на посаду секретарки, він доручав їй друкувати свої рукописи. У 1937 р. її поновлено на посаді науковця.

² Йдеться про одруження Полонської-Василенко з Олександром Михайловичем Моргуном. О. М. Моргун (1874—1961), економіст за фахом, один з засновників кооперативного руху на Україні. Деякий час працював в Українській кооперації в Полтаві. В 1937—1941 працював в Інституті економіки АН УРСР. В 1942 виїхав у Львів. З 1944 р. — на еміграції. Викладав в Українській високій економічній школі і в Українському технічно-господарському інституті, професор (Мюнхен).

³ Див. прим. до листа 48.

39

Н. Д. Полонській-Василенко

11/VII 1937. Звенигородка

Вельмишановна Наталіє Дмитрівно!

Спасибі Вам і за ті гроші, що Ви переслали давніш, і за оці не-давні, що Ви вислали 3/VII. Але на супровіднім бланкові Ви допи-сали: “Пишу, бо багато новин”.¹ З того часу минуло вісім днів, а ні-якого листу од Вас нема. Певне, був nereкомендований і, як це часто буває в провінції, загубивсь. Мене це смутить. Треба гадати, що “нови-ни” були дуже варті уваги, і можлива річ, що дещо стосувалося якихсь змін в Академії, тобто близько торкалося й мене самого. Наприклад, може щось зорганізувалося в гуманітарному відділі? Будь ласка, напи-шіть знов усе те, що було в Вашому загубленому листі.

Страшна спека, без найменшої краплі дощу, мучила тут усіх весь червень місяць. Недовгий дощ, з півгодинки, що випав на початку липня, був з градом. Результати — страшніші ніж сама спека. Збіжжя на полі погоріло; на городах усе посохло (а решту добив град). Пуд зерна, що в початку літа продавався був за 18—19 кб., тепер (після “врожаю”) коштує 25 крб. Десяток яєць був коштував 2 кб. 50 коп., тепер — 3 кб. 20 — 3 кб. 50 коп. Хунт картоплі 1 кб. Навіть вишні, що торік їх відро продавалося за 4—5 кб., тепер продається 8—10 кб. за відро; а в літньому харчуванні вони становлять важливу статтю (вареники, кисіль). Хліба в продажі нема. Продаються тілки (і то не що-дня!) білі булочки, по 68 копійок штука. Доводиться купувати й цей дорогий продукт, бо без хліба сидіти не можна. Іноді міні з

Ки́ва привозять борошно — тоді печемо свій хліб удома. Бураки поїла черва; думають пересівати наново. Садовини багато, їй не зашкодила посуха; є сила ранніх яблук і груш, китицями висять сливи. Але садовина не прожене голоду. Я, з тупою резигнацією, чекаю повного голоду восени, потішаючи себе надією, що може в інших нестепових місцях України спека не знищила врожаю, і може щось привезуть на продаж і сюди.

Щиро вітаю Вас і О. М.

Ваш А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Див. листа 37 до Полонської-Василенко від 1/VI 1937 р.

40

Н. Д. Полонській-Василенко

Звенигородка¹

Вельмишановна Наталіє Дмитрівно!

Я слабував, почасти через люту спеку, що не дає спати в ночі, почасти через голод, або краще сказати — через безхліб'я. Ані хліба, ані борошна не було в мене днів з четверо. Доводилося годуватись садовиною (грушами переважно) або, коли щастило дістати, картоплею, аж нарешті прийшло до мене борошно з Ки́ва поштовим пакунком. І навіть круп не було! — Через те я несиливсь, виснаживсь і спізнився з листом до Вас.

Радітиму, коли спочинете на відпустці. Може під Київом не буде такого палючого вітру, як оце в нас. Привіт Ол. М.!

Що це за історія з геологами?² І з ким саме? Невже з Світальським,³ що був досі столп и утвердження істини?

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Р.С. Гроші всі приходять акуратно. Спасибі!

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Лист датується серединою (після 11 числа) липня 1937 р.

² Йдеться про чергову хвилю репресій в Академії Наук.

³ Світальський Микола Гнатович (1884—1937), академік з 1930, віце-президент АН УРСР (1935—1937), був заарештований 29/VI 1937 р. і розстріляний 15 вересня того ж року.

41

Н. Д. Полонській-Василенко

13/VIII 1937. Звенигородка

Вельмишановна Наталіє Дмитрівно!

Гроші, спасибі Вам, прийшли. Я щасливий, що з мене не вивертають на позику.¹ Восени, як поверну до Києва, я, розуміється, повинен буду одразу заплатити велику суму; але тоді, в Києві, це міні буде безмірно легше заплатити, ніж тепер у Звенигородці, де кожен шаг під ліком. Убиває нас тут найбільше нестача хліба. Нема хліба в продажі!

Міні доводиться весь час виписувати хліб з Києва, переплачувати за це великі гроші, але що робити? Виходу нема, без хліба сидіти не можна. На лихо, перестали продавати в робкопах і сахар-пісок, бо нема на складі. Доводиться на всякі потреби (на страви, на повидлю) купувати рафінад. І т. п., і т. п. Єдине, що є, це городина (окрім картоплі) та садовина: цього добра багацько і це наша харч.

За Вас міні сумно, що не щастить Вам спочити. Але я аж жахнувся, прочитавши, як доводиться працювати Ол. Мих. Що ж це далі з їм буде?! Я працюю неспочиваючи, але моя праця не втомлює мене, а підбадьорує, і коли іноді я досидю до ранку, то лягаю спати з жалем, чому доводиться робити перерву. Але коли б міні захтілось заснути хоч би й у 9-ий годині вечора, я б любісінько ліг, і себе був би не мучив. Таким чином праця не стає панщиною.

Але проти волі не спати і сонному працювати — це ж чистесеньке пекло! Перекажіть Ол. М. моє гаряче співчуття і жаль.

У нас для всіх щастя: два дні йшов сильний дощ, і я, не вірячи своїм очам, втішно дививсь на таку нечувану у нас річ, як калюжі на вулицях там, де вулиці небруковані. Тепер знов спека, та вже не

вночі. Ночі свіжі, спати легко, дихати — вільно. Почалася найкраща пора нашого літа. І я разом одужав.

Всього найкращого! Ваш А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Державна позика, ніби-то добровільна, була тяжким тягарем для трудящих. Рішення про добровільний (обов'язковий) підпис на позику всіх співробітників Академії було прийнято на червневій сесії.

42

Н. Д. Полонській-Василенко

20.IX.1937. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Складаю Вам свою подяку за всі переслані гроші. Все дійшло акуратно; остання присилка — сьогодні. Умови для роботи тут настільки добрі, що я силувався залишитися тут як-найдовше, коли мене не викличе передчасно до себе з'їзд арабістів у Ленінграді. Перед літом балакалося, що з'їзд одбудеться в кінці жовтня. Але можлива річ, що його одкладуть на початок падолиста, зараз після жовтневих свят. Нічого певного не знаю. Може захочуть зібратися і в середині жовтня; але це річ малоймовірна.

У нас трохи легше стало жити, бо почали продавати хліб. Припилилася піврічна мука — турбота про те, як би виписати печеного хліба, або борошна з Києва, більш як за 200 верстов!

Черги коло пекарень, правда, великі, бо колгоспники, бажаючи зберегти тую пашню або теє борошно, що їм дісталось за "трудодні", волять купувати готовий хліб у пекарнях і не чіпати своїх невеличких запасів.

Все ж хліб ми що-дня дістаємо-таки, коли не чорний (бо такий найшвидше розкупується), то хоч сірий. А біліший хліб можна діставати навіть після півдня. Для Вас у Києві важко збагнути, яке це велике щастя для нас. А от дошку дерев'яну десь дістати — це вже річ зовсім неможлива. У мене прогнила в підлозі одна мостина, завдовжки аршинів четверо. Вже два тижні шукаємо *будь-якої* дошки, щоб полагодити підлогу, — ніде нема. Лісної торгівлі нема, у приватних людей теж ніде не напитаємо ані пів-дошки. Потішають мене: Не журіться! адже коли б Ви десь дістали дошку, то однаково не дістали б цв'яхів, щоб прибити, і олійної фарби, щоб закрасити.

Я не перестаю застуджуватися. Вдень спека наче під тропіками, а зайде сонце — з'являється холодна вогкість. Вечеряємо ми на веранді, і коли забудешся після заходу сонця вдягти теплішого піджака, неодмінно здобудеш кашлю або нежиту. Я двічі не встерігся. В Києві Дніпро ще до заходу сонця нагадує людям, що треба на себе щось накинути.

Привіт Вам обом. Ваш щирий А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

43

Н. Д. Полонській-Василенко

1/X 1937. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно! Тому, що мою платню одержувати підчас мого командировання я доручив Вам, прохаю зайти до бухгалтерії Академії Наук і показати мій командировальний лист, який безперечно свідчить, що моє перебування в Звенигородці — не відпустка, а звичайне командировання для наукової праці¹ серед тієї частини моєї наукової орієнталістичної бібліотеки, яку я не зміг

перевезти до Києва. Праця моя — тая, яка затверджена Академією на 1937 рік.²

Отже збільшена платня³ належить міні і за місяці мого перебування в Звенигородці повністю.

Академік катедри східного письменства й культури А. Ю. Кримський.

Командирувальний лист прохав би повернути мені назад, бо це міні потрібно, щоб здобути тут залізничний квиток без перепон. Або нехай канцелярія секретаріата видасть Вам копію, яку негайно перешліть мені рекомендованим листом, бо я вже маю виїздити звідси.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ На засіданні 31/X 1937 р. Президія АН УРСР ухвалила перебування Кримського у Звенигородці зараховувати як наукове відрядження і надалі продовжувати виплату йому академічної пенсії. Тим було покладено край невизначеному становищу, в якому перебував вчений з початку 30-х рр. Його не було виведено з персонального складу, але він не займав ніякої посади й не брав участі в жодній плановій праці.

² Див. примітку до листа 37.

³ З 1/IX 1937 згідно з постановою Раднаркому СРСР від 1/VIII 1937 р. про збільшення ставок членам Президії, дійсним членам Академії Наук, членам-кореспондентам і науковим співробітникам АН УРСР було збільшено платню. Всім дійсним членам встановлювалось по 750 крб. на місяць за звання; "Тим академікам, які фактично працюють в складі Академії Наук, дають наукову продукцію за планом та подають звіти про виконання планів, встановити за їх активну роботу ставку ... а саме: ... акад. Кримському 600 крб... // Архів Президії АН УРСР, ф. р-251, оп. 1, спр. 65. Протокол засідання Президії АН УРСР, №28 від 16/VIII 1937. Про встановлення персональних ставок керівним робітникам АН УРСР.

⁴ Кафедру східного письменства і культури створено у складі соціально-економічного відділу під час реорганізації структури ВУАН у 1930 р., внаслідок якої замість трьох відділів постало два.

Н. Д. Полонській-Василенко

5/X 1937. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Оце зараз принесли міні з пошти повідомлення на 200+200 кб. та Ваш лист, де Ви сповіщаєте, що вишлите взавтра ще 200 кб. і що я маю ще 1197 кб. 20 коп. перерозрахування. Я надзвичайно зрадів. Нарешті можтиму якийсь час відчуть себе людиною з людською гідністю, а не тільки з іменням "людина". У мене повно боргів та неминучих витрат, — і я навіть іще сьогодні мусів сказати шевцеві, що нехай він лагодить чоботи не кладучи підметок, бо на підметки грошей нема. Тепер можу зітхнути лекше. Я вже, приміром, розпорядивсь (після Вашого листа), щоб закуповували картоплю на зиму; досі я не міг дозволити собі робити запас, бо треба було всій сім'ї ремонтувати одяг. Дрібниці це все, але ці дрібниці, як якісь дрібні соломинки, що лізуть і в очі і в ніс, можуть отруювати життя не гірш, ніж яка тяжка річ.

Тепер я й Волод. Ів-еві¹ можу лист одписати, бо досі міні було важко це зробити попросту з психологічних мотивів: він може працювати серед повного матеріального забезпечення і почувати себе як-найкраще, а я досі відчував що-дня пониження своєї людської гідності через турботи про найелементарніші потреби, і його безмежний оптимізм був для мене чужий, навіть образливий. Тепер можтиму написати до нього без гіркоти.

Чи надовго це? Чи не підскочать ціни після збільшення платні знов настільки, що й збільшеної платні не стане? Побачим. Поки що, цього не помітно. Правда, дещо роздобути (приміром, одну дошку) не можна буде і після підвищення платні, бо цього добра, як видно, нема в природі. Але "на нет — нет и суда".

Гроші 1197 кб., будь ласка, здобудьте як-найшвидше. Наперед дякую! Та вишліть з них тілки 200 кб. на ймення моєї сестри, а решту я вже, спасибі Вам, здобуду з Ваших рук, як приїду до Київа, тобто близько 15 жовтня.

Привіт Ол. М.!

Ваш А. Кримський.

В справі моєї книгозбірні я написав лист до Палладіна.² А Ви, з ласки Вашої, не забудьте побалакати з Теплицьким.³

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Володимир Іванович Вернадський.

² Палладін Олександр Володимирович (1885—1972), біохімік, академік АН УРСР (1929), академік АН СРСР (1942), в 1935—1938 був неодмінним секретарем Президії АН УРСР, в 1939—1946 — віце-президент, в 1946—1962 — президент.

³ Теплицький В.П. — на той час т. в. о. директора Інституту економіки. АН УРСР

45

В. І. Вернадському

7/X 1937. Звенигородка

Дорогой Владимир Иванович!

Я очень давно получил Ваше письмо. А не отвечал потому, что, скажу искренно, мне очень тяжело было бы отвечать. Едва ли Вам будет вполне понятно мое настроение, вполне. Вы настолько хорошо обставлены материально, что мои нищенские переживания не могут не быть для Вас чем-то чуждым, и мне представляется, что в душе Вашей должны возникать настроения приблизительно такие, как у тех французов в “Персидских письмах” Монтескье,¹ которые, услышавши, что перед ними перс, un persan, с некоторым недоумением сами себя спрашивают: Un persan?... Comment peut-on être persan??...

На Ваш вопрос: “Как вы живете и работаете?” я ведь обязательно должен был бы отвечать: “Работаю с утра до вечера, работаю очень продуктивно и работа позволяет мне забыть о той глубоко унизительной жизни, в которую повергает меня мое нищенство”. Я назвал бы свою жизнь унизительной потому, что жалование мое едва-едва давало мне до сих пор возможность питать себя и свою семью (шесть нетрудоспособных людей) и заставляло отрывать свою мысль от науки мучительным раздумыванием о починке обуви, о починке

оборванной одежды и т. п.: “что я мог бы продать, чтобы поправить обувь и лохмотья, не отнимая пищи от рта у себя и своих домашних?” Всего дней пять тому назад мне пришлось иметь гнусно-позорный разговор с сапожником. Старичек старался втолковать мне, что двадцать рублей за подметку к моему разваливающемуся сапогу очень дешевая цена, а я упрашивал его взять 15 рублей, потому что, до новой присылки жалованья, у меня не хватит денег даже на хлеб для семьи. Милая сцена?

Только третьего дня мне блеснул луч надежды на избавление от той дикой нужды, в которой протекали для меня последние пять лет. Академикам прибавили жалованье. Мне прислано 600 руб. за полмесяца, и я вчера мог отдать сапог сапожнику в починку за ту цену, т. е. 20 р., меньше которой он не соглашался брать. Я почувствовал, что некоторое время (пока цены опять не вздуются) я имею право чувствовать себя человеком, с человеческим достоинством, а не изголодавшимся полужверьком. Конечно, о довольстве не позволит мечтать и новое жалованье, но оно позволит по крайней мере не ощущать себя безпрестанно нищим. Вчера же я позволил себе убогую роскошь: купил на зиму 5 пудов картофеля для семьи за 50 рублей. Для меня было счастьем — сознание, что я спокойно могу истратить деньги на это. И я ощущал, что унижение моего человеческого достоинства как-будто перестает для меня быть нормальной, неизбежной вещью. Куплю и метра два дров, если отпустят. Роскошь!

Хочу верить, что до моей смерти (которая, конечно, очень недалека) я успею поработать уже в более нормальной обстановке и, быть может, забуду те кошмарные пять лет, последних, когда единственным утешением была мысль: “Терпи спокойнее! другие ученые, не академики, поставлены в худшие условия. Ты недоедаешь, а они и недоедают и не топят квартир... Да, помню, зашел я года два тому назад к хорошему филологу Калиновичу² взять у него свою книгу. Он сидел за столом в зимнем пальто и в валенках и писал. Тепла в комнате было два градуса. Он меня пригласил сесть, но я через две минуты поторопился уйти: начало ломить ноги. Между тем у Калиновича материальное положение считалось лучшим, чем у других профессоров. Возвратившись домой и усевшись заниматься в своей хорошо натопленной комнате, я понял, что я все же счастлив: вещи познаются из сравнения.

Буду думать, что наступивший период удовлетворения элементарнейших потребностей не сразу же превратится в пух. Конечно, из'яны в жизни будут оставаться, но их легче переносить, когда

твердо знаешь, что их ощущают все без исключения. У меня, например, прогнил пол, и одна половица провалилась. Я целое лето тщетно разыскивал в Звенигородке доску, — нигде нельзя найти! Но раз я понимаю, что деревянная доска есть вещь, вообще не существующая в нашей природе, я мирюсь с ее отсутствием. Закрыв дырку куском старого “дикта”, подложил под дикт всякого мусора, — и успокоился. Закрасить, конечно, нечем, п. ч. масло красочное тоже не существует в природе, но я достал все же краски, развел ее скипидаром, купленным в аптеке, и дикт принял пристойный вид. Поеду в Киев, — может быть, там раздобуду доску и пришло с “оказией” на грузовом автомобиле МТС. Автомобили оказывали мне большую услугу во время лета. Тут у нас не было в продаже ни хлеба, ни муки в течении целого полугода. По моей просьбе, шоферы — грузовики за известную мзду покупали в Киеве для меня (как и для себя) с десяток печеных хлебов и муки, — и я лишь изредка сидел тут совершенно без хлеба. В сентябре положение изменилось: наши пекарни стали выпекать хлеб, и выписка хлеба из Киева прекратилась. Но ко всем этим гримасам жизни я всегда относился совершенно равнодушно, и они мне не портили настроения, да и впредь не испортят.

Я здесь не имею никаких газетных сведений. Даже любители газетного чтения с трудом достают газеты (московских же и совсем тут не бывает, и подписки на них не принимают), а у меня в семье никто даже не интересуется тем, чтобы их достать. Эта моя оторванность от мира очень благотворно действует на расположение духа, и научная работа много выигрывает от отсутствия внешних впечатлений. Зашел, только, на днях доктор к одной из больных моих домохозядиц и, качая головою, сказал мне: “А войны, кажется, не избежать”. Я прямо обомлел. Что ж это! Опять повторение того, что мы пережили двадцать лет тому назад?! О! Да минет меня чаша сия! Если суждено войне разразиться, то пусть уж после моей смерти! *Après nous le Déluge!*

Я целую ночь не мог заснуть, все рисовал себе картины пережитого военного времени и старался себя успокоить, что авось все “образуется”, уладится, и пойти на новую мировую бойню люди не рискнут.

Спрашиваете, когда мы с Вами познакомились. В 1904 г. осенью. Тогда была собрана (или еще не собрана но намечалась) межуведомственная комиссия в округе по поводу высших школ и их забастовок, а у Вас на квартире предварительно собрались представи-

тели всех высших школ Москвы для совещания.³ От Лазар<евского> Института был я. После совещания, когда все расходились, Вы предложили мне остаться и пообедать вместе с семьей. Мы разговорились, Вы вспоминали о Драгоманове⁴. Так и установились наши близкие отношения. В Вас меня больше всего пленило твердое сознание общественного долга, умение исполнять сверх научных дел также общественные обязанности, — то, к чему я всегда был неспособен, — умение сочетать горячую любовь к научным, кабинетным занятиям со способностью, например, поехать на земское собрание в Маршанск или Тамбов.⁵ А потом — Киевская история, сессия профессоров⁶, Ваш отъезд в Петербург... О, как недавно все это, думаешь, было!

...И трудно сказать, увидимся ли мы еще когда-нибудь... Кажется, в конце октября состоится съезд арабистов⁷ в Ленинграде (окончательно он еще не утвержден Президией). У меня мелькала мысль, не вернуться ли назад в Киев через Москву, которую я даже плохо себе теперь представляю после двадцатилетнего отсутствия. Но толки о трудности достать билет из Москвы в Киев меня так отпугивают, что едва ли я, беспомощный в своей слепоте, решусь на такой подвиг.

Привет Нат. Георг.! Ваш А. Крымский.

Мой киевский адрес: Малая Подвальная. д. 3, кв. 5 (На Академию адресовать нельзя: канцелярия обычно теряет письма и не вручает адресатам).

Архив РАН, ф. 518, оп. 3, №881.

¹ Монтескье Шарль Луи (1689—1755) — французский просветитель. Його “Персидські листи” (1721, рос. пер. 1789) — їдко висміюють людські пороки.

² Калинович Михайло Якович (1888—1945) — мовознавець, академік АН УРСР (1939), член Президії (1939), директор Інституту мовознавства (1939—1944).

³ Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, економіст, філософ, громадський діяч.

⁴ Йдеться про організаційно-підготовчий етап у створенні Академічного союзу, ініційованого групою петербурзьких професорів, яка склала “записку 342”, що її підписало більш як півтори тисячі діячів вищої освіти. Академічний Союз мав за мету вироблення найсприятливіших умов для праці та розвитку вищої школи. Перший з’їзд Союзу мав бути проведений у січні 1905 р., але після подій 9 січня був відкладений і відбувся нелегально у березні 1905 р. Кримський, що перебував на той час у Криму і на Кавказі, не брав у ньому участі, але у листі до Вернадського від 1/V 1905 р. підтвер-

див свою приналежність до Союзу і висловив бажання поставити свій підпис під резолюціями з'їзду (Архів РАН, ф. 518, оп. 3, №880).

⁵ В. І. Вернадський брав участь у роботі Першого Загаль. Земського з'їзду, який відбувся у Петербурзі в листопаді 1904 р.

⁶ II з'їзд Академічного Союзу відбувся в серпні 1905 р. у Москві. Кримський в той час подорожував по Звенигородщині, збираючи діалектологічні матеріали, і тому на з'їзд запізнився. Однак він повідомив Вернадського про приєднання до резолюції з'їзду в особистому листі від 6/IX 1905 р. (Архів РАН, ф. 518, оп. 3, №880).

⁷ З'їзд Арабістів СРСР відбувся у жовтні. В особистій справі Кримського зберігається звіт про відрядження, датований 4/XI 1937 р.

46

Н. Д. Полонській-Василенко

11. VI. 1938. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Всі три перекази я своєчасно здобув, а подякувати знайшов час допіро сьогодні. Заразом, непроханий, знов звертаю Вашу увагу на деяку бібліографію.¹ Якось треба було міні зазирнути в “Еврейскую Енциклопедію” задля статті “Екатерина II” (т. УІ, ст. 494). Статтю писав Ю. Г. (Гессен?)². Несподівано для мене, я тут вичитав цікаві звістки, як сама імператриця “конспіративно” навчала єврейство обходити закон про “жительство”, аби заселити Новоросію. Покликається автор і на записки Катерини II, і на опубліковані документи, і на праці Градовського³, Оржанського⁴, Гессена (свої?) й ин. Зацікавлений статтею, я подививсь і в іншу статтю “Екатеринославская губернія”, й “Екатеринославь”, і в ще цікавішу “Бамбергеръ” 1760 их рр. (т. III, 735—736) того самого Ю. Г. (Гессена) з бібліографією. Звідти — поглянув в статтю “Новороссийский край” (т. XI, 765) — і там додаткові подробиці, прим. про наказ Катерини II оселяти в Новоросії тих жидів, яких захочить (1769) російська армія на півдні. Може бути, Ви знайдете серед оцих вказівок потрібну або корисну Вам дрібницю.

Чи не чути чого про сесію Ак. Н.?⁵

Чи буде? І коли?

Чи перейшов закон про збільшену пенсію?

Привітання О. М.

Ваш А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Розвідку "Перші кроки єврейської колонізації в Південній Україні" Полонська-Василенко опублікувала у 1929 р. в 36. праць євр.<ейської> істор.<ично>-археогр.<афічної> Комісії, кн., 2. Протягом 30 рр. опрацьовувала цей сюжет і він як складова частина увійшов у велику (20 д. а.) працю "Заселение Южной Украины в XVIII ст.," за яку в 1940 р. вона одержала вчений ступінь доктора історичних наук. В 30-ті ж роки Полонська-Василенко складала "Сборник материалов и документов по истории заселения Южной Украины в XVIII ст." Поради Кримського стосуються цієї проблеми.

² Гессен Юлій Ісидорович (1871 р. н.) — громадський діяч, автор публікацій з питань духовно-культурної, правової та соціально-економічної історії євреїв у Росії. Ініціатор та один з засновників "Еврейской энциклопедии".

³ Градовський Микола Дмитрович (1829—1907) — автор праць у галузі єврейського питання в Росії. У 1858 р. завідував справами нехристіанських вірувань в департаменті духовних справ. Йому належать твори "Торговые и другие права евреев в России в историческом ходе законодательных мер" (1885, вид. 2-е, доп. — 1886); и "Отношения к евреям в древней и современной Руси. Мотивы историко-национальные. С точки зрения русско-православной" (1891 р.) та ін.

⁴ Оршанський Ілля Григорович (1846—1875), видатний правник та публіцист, автор творів "Евреи в России" (СПб., 1872, 2-е вид. 1877): "Русское законодательство о евреях" (СПб., 1874 р.), написаних на основі великого фактичного матеріалу.

⁵ Літня сесія АН УРСР відбулася 2—5 липня 1938 р. На ній було заслухано доповідь неодмінного секретаря акад. О. В. Палладіна про роботу Академії у 1937 р. та план науково-дослідних робіт на 1938 р.

47

В. І. Вернадському

14/XII 1938. Київ

Дорогой Владимир Иванович!

Пожалуйста, помогите своими советами Людмиле Михайловне Черняховского¹ и ее мужу Александру Григорьевичу!² Обращаются они к Вам со своим горем³ по моему указанию. Авось Вы чем-нибудь поможете им. Что меня этим очень обяжете, это само собою ясно.

Весь ваш А. Крымский.

Привет Наталье Георгиевне.

Архів РАН, ф. 518, оп. 3, №881.

¹ Старицька-Черняхівська Л. М. (1869—1941) — письменниця та перекладачка, дочка М. Старицького, член Етнографічної комісії ВУАН з 1921 р. Звинувачена у приналежності до СВУ, засуджена на 5 років, після відбуття покарання повернулася з місця ув'язнення. Вдруге заарештована у 1941 р., загинула при невідомих обставинах. Реабілітована посмертно у 1989 р.

¹ Черняхівський Олександр Григорович (1869—1939), професор Київського медичного інституту, голова медичної комісії Інституту української мови ВУАН (1923), засуджений у справі СВУ. Після відбуття покарання повернувся з місця ув'язнення. Реабілітований посмертно у 1989 р.

³ Йдеться про арешт органами НКВС дочки Черняхівського Вероніки.

48

Н. Д. Полонській-Василенко

28/VI 1939. Звинигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Платню мою, що Ви вислали вже двічі (в початку червня і в середині червня), я, спасибі Вам, здобув, а не подякував через те, що до останнього дня мав надію неодмінно приїхати на сесію¹ тай особисто Вам подякувати живими устами. Не судилося. Серед дикої спеки останніх днів я, щоб хоч трохи прохолодити себе, поодчиняв у себе всі вікна й двері, бажаючи посидіти на любому протягові, який дав би міні змогу працювати. На жаль спроба вийшла для мене аж надто сумна: над вечір я вже мав люту ломоту в цілому тілі і високу температуру, а після того чотири дні я не міг навіть ложечки молока проковтнути, бо ніякої їжі душа не приймала. Їхати в важке подоріжжя до Києва була річ не можлива. Я й сьогодні ще не зовсім оклигав.

Переїзд до Одеси й до Ялти був дуже непоганий, і я добре одпочив. У Криму ще не було тієї палючої спеки, якою Крим славиться. І вільний № в готелі знайшовсь. Прикро було тільки, що до Севастополю не впустили (а пароплав стояв там скількись годин). Та ще в Вапнярці, де довелося чекати потяга на Звиногородку 21 годину (Sic!!), теж не дозволили кидати вокзал, битом набитий людьми. Я одначе, показавши свої документи начальникові станції, здобув дозвіл пересидіти довгий отой час у приміщенні для кондукторів. Зві-

сно, що й це була нудота, але принаймі я втік од того густого людського місива, що заповорило всенський вокзал. І за це велике спасибі.

Ви міні, з ласки своєї, переслали лист з Азербайджана,² а сюди до Звиногородки пришов (ще до мого приїзду) текст договору на книжку в 10 аркушів під заголовком “Низамн и его современники”. Перший пункт забов’язував мене скласти цю книжку (серйозну, відповідальну працю) неодмінно на 20 жовтня цього року. Я одписав рішуче, що я не шарлатан і що таку відповідальну працю виконати я спроможен тільки в десять місяців, а через те одмовляюся підписати умову і прохаю вдатися до когось іншого, нехай він їм зготує книжку на жовтень цього року. Відмову мою взяли до уваги, і я — вільний.

Дуже радію з того. Я й перед лєнінградською академією винен, я їй іще й досі не здав і тома історії новоарабської літератури,³ і взяти на себе азербайджанське доручення на 20 жовтня — це було б з мого боку чисте божевілья: я й фізично не зміг би поспіти з книжкою на 20 жовтня цього року, а коли б спробував перетружуватися і позбавив себе всякого літнього спокою, то однаково книжку за 3 1/2 місяці не написав би, тільки своє здоров’я підірвав би вкрай. Тепер я маю на найближчі місяці одне-однісіньке завдання: докінчити 1 том арабської літератури. Працюватиму невтомно, та без перевтом.

Тепер про рукопис тієї самої арабської літератури.

Я бачу, що О. П. Крив⁴ не може швидко переписати міні той зошит, який я залишив у Вас для неї. А переписаний він мусить бути негайно. Через те я прохаю Вас оддати Ромодановій для переписування й той скрипт, який я був призначив для Крив-ої і навіть надписав був на ньому прізвище “О. П. Крив”. Ромодановій я пишу лист, щоб вона зазирнула до Вас.

Це одне. А друге — от що.

Василь,⁵ що маєтсья поїхати до Звиног<ородки> бл. 2-го липня, знайде до Вас узяти те, що Ромоданова вже здала Вам переписане, разом з моїм рукописним оригіналом, Він міні все це привезе. Можлива річ, що він у Вас попрохає й мою платню, щоб привезти теж до мене. Тоді, будь ласка, йому мої гроші дайте, не вагаючися. Але може статися, він роздумає їхати до Звиногородки. Тоді дайте йому грошей лиш стільки, скільки йому треба (він переробляє грубу в мене, і хто знає чи перебудеться тією сумою, яку я йому доручив, давши в руки), а рукописи й копії — однаково оддайте. Він їх перешле міні поштою, якщо сам не поїде.

У нас у Звиногородці жилося б добре, коли б не біда з борошном та цукром: не продають їх. І печеного хліба нема. Я трохи був привіз

борошна з Київ,а, то якось іще перебуваємося, але всі інші — муча-
ться з безхліб'я. Доводиться жититися картоплею та м'ясом та мас-
лом, але вони не можуть замінити собою хліба й борошна. Цукру
нема ніякого: ані піску, ані грудкового. Таке саме безталання я ба-
чив і в Одесі, в Криму. Гадаю, що в Києві не буде так, і що могтиму
виписувати собі борошно та цукор з Києва, з накладними видатками
за пересилку.

Щире моє привітання Ол. Мих.

Ваш А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Сесія відбулася 25—29 червня 1939 р. Із звітом про роботу у 1938 і в першій по-
ловині 1939 рр. виступив президент акад. О. О. Богомолець.

² Інститут мови та літератури Аз. ФАН СРСР замовив цю роботу Кримському у
зв'язку з підготовкою до 800-річчя від народження великого азербайджанського поета.

³ История новой арабской литературы (XIX — начало XX века) М., Наука, 1971.
Кримський почав роботу над цим фундаментальним сводом у середині 30-х рр. За
здумом це мав бути двухтомний твір, кожний том — по 2000 сторінок машинопису.
Перший том охоплював період від виникнення нової літератури до 80 рр. XIX ст.,
другий — до 40 рр. XX ст. На видання цієї роботи він заручився згодою на публікацію
її в академічному видавництві.

Повністю завершити свій задум Кримському не вдалось. Відредагований рукопис
першого тома був ним одісланий до Ленінграду, але війна завадила своєчасному
виходу книги, й вона вийшла лише у 1971 р.

⁴ Ольга Петрівна Косач-Кривинюкова (1877—1945), рідна сестра Лесі Українки.

⁵ Василь Минович Мирошніченко (р. ок. 1895—1941), вів господарство Кримсько-
го на протязі багатьох років. Загинув під час бомбардування Звенигородки.

Н. Д. Полонській-Василенко

9/VII 1939. Звенигородка.

Вельмишановна Наталіє Дмитрівно! Василь привіз гроші і все,
що переписано, з моїми оригіналами. Велике Вам спасибі! Звичай-
но, що О. П. переписує в мільйон разів краще од Ромоданової, але я
мусив передати переписування Ромодановій, бо далі вже почалися б

сильні прикrostі не стільки для мене, скільки для добрячого Гн. Юл. Крачковського. Буду радий, коли, О. П. хоч кінець зможе переписати. Спека тут палоча, мабуть не менша, ніж у Києві; тільки ж у Вас напевне й дощі бувають, а тут до дощів (= до темних ночей) треба ще з тиждень чекати. Василь привіз і борошна і цукрового піску, — то якось полекшало з обідом (можна робити, прим., вареники); але хто не має гоф. ліферантів у Києві, ті тут мучаться гірко в чергах. Врожай — паганий: якась кузька поїла середину в колосі; через те борошно буде тільки одного сорту, “разівка”. Привітання О. Мих.! З щирою повагою А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, стр. 175.

50

Н. Д. Полонській-Василенко

25/VII 1939. Звенигородка

Вельмишановна Нат. Дм. !

Платню за першу половину липня, спасибі Вам, одержав. Доручення на ймення Андр. Йв¹ надішло на його адресу. А може й Ви ще не од'їдете до того часу?! Не бажав би цього Вам, бо уявляю собі, що то за спека в Києві. Тут — нема чим дихати, не так од спеки, як од палочого південного вітру. Сподіваний (з молодиком) липневий дощ лляв рівно десять хвилин, — я й на годинника дивився. До нового дощу, виходить, треба знов чекати місяць! В Києві дощі напевне випадають, та чи приносять вони з собою прохолоду серед нажарених мурів?

Я, так-сяк, здоровий. Працюю багато, бо вже міні скандала роблять з Ленінграда, чому я не кінчаю 1 том “Арабской литературы”. Нервує мене тільки те, що ввечері я не можу писати через задуху. Світити лампу в хаті при одчинених вікнах не можна, бо налетить усяка мушва. Доводиться сидіти на веранді до півночі та й читати,

не писати, доки кімната трохи набере вечірньої свіжості і дасть змогу заснути. Встаю в 6-ій годині рано; сьогодні навіть в 5 1/2.

Сім'я хвилюється через господарські недогоди. Сахару у нас ані-же, Василь з Київа теж чомусь не присилає; а тим часом одходять вишні, не можна зварити не то варення — навіть повидла; ба навіть вареників з вишнями на обід не можна зготувати, бо й для цієї штуки треба сахару. Оце дак так! Дожилися! Дачники (їх цього року сила силенна) переказують звістки з Одеси, Харкова, Астрахану, то що, — їм пишуть, що й там сахару нема. Невже й Київі таке саме лишенько?!

З хлібом полекшало, бо селяни потроху дещо здобули з нового врожаю та й не так уже облягають пекарню; частина їх, будь що будь, стає в чергу, щоб набрати хліба в запас і насушити. Тільки ж їх поменшало вже, а черга на хліб починається не з досвіта. А борошна в робкопах як не було, так і нема! Живемо ще тим, що Василь був привіз з Київа, та надією, чи не пришле він борошна поштою з Київа — таки.

Хочу вірити, що Вам з Ол. Мих. (вітаю його!) таки пощастить знайти добру дачу й відпочити. Звиногородку Вам не порекомендував би. Саме тепер вплив дачників, і хоч трохи людську кімнату дістати тяжко. Та й наша степова спека дошкуляє, хто не звик до неї.

А що Вас не затвердили не посаді,² так це просто нечувана річ!

Вчинила це, либонь, літня президія,³ “с борку да с сосенки”, а не справжня? Може восени треба буде знову “толктися, да отверзется Вам?

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Андрій Іванович Ярошевич, історик, науковий співробітник АН УРСР.

² У 1939 р. Полонська-Василенко підняла питання про надання їй звання професора на підставі багаторічного стажу викладацької та дослідницької роботи, наявності значних наукових праць, а також позитивних відгуків фахівців, серед яких були Кримський, Оглоблін, Пічета. Однак все це не дало бажаного результату.

³ За розпорядженням Президента О. О. Богомольця на період літньої відпустки президента заступав віце-президент О. В. Палладін керувати діяльністю відділу призначено обраного у тому ж році на академіка М. Я. Калпінювича; вони не брали на себе відповідальність затвердити Полонську-Василенко у професорському званні.

Н. Д. Полонській-Василенко

13/IX 1939. Звенигородка

Вельмишан. Нат. Дм.! Проти моєї звички, посилаю лист не рекомендований, а простий, щоб швидше дійшов до Вас. У Ольги Петр. Кривинюкової нема грошей, щоб заплатити за 5 кіл паперу, виданих мені (але через то ще на здобутих) з Академії. Будь ласка, одверніть з моєї платні стільки, скільки коштуватиме той папір.

Василь повинен був Вам принести на сховок мою щадничу (пенсійну) книжечку десь так сьогодні, або вввтра. Прохаю Вас, не забудьте висилаючи міні платню черкнути, чи здав він Вам її. Він виїхав звідти серед бездоріжжя, і не відомо, скільки днів він їхатиме до Київв.

Чи не взяли до призова сина Ол. Мих.?

Вітаю його, коли не взяли, і висловлюю жаль, коли взяли.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, стр. 175.

Н. Д. Полонській-Василенко

22/IX 1939. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Одержав сьогодні, спасибі Вам, 570 кб. платні з Академії за першу половину вересня, але дуже прохаю Вас зайти до бухгалтерії та й сказати, щоб виправили помилку в цифрі платні. Доки я не підписавсь на позику, мені правильно виписували по 670 кб. за півмісяця,

і Ви це чудово знаєте, бо самі ж мені пересилали ці гроші. В перших днях серпня я попрохав А. І. Ярошевича підписатися од мого ймення на позику в квоті 1000 кб., тобто з виплатою по 50 кб. кожного півмісяця. Одніміть од 670 кб. (з чимсь) 50 кб. — вийде 620 з чимсь. А тая товаришка, що складає відомості на зар. платню, виписала мені тільки 570 кб. з чимсь! Будь ласка, найпередше скажіть про це їй самій (вона сидить коло входу в бухгалтерію, коло дверей з правого боку), нехай вона напише ордер на недодані 100 кб., а тоді подайте мою заяву до головбуха чи його помічника, щоб він підписав ордер до касира (Мухи).

Простіть, що Вас турбую, але це така справа, що її не можна відкладати до мого приїзду, бо рискує задавнитися. До того ж треба подбати, щоб найближча моя зар. платня (за другу половину вересня) була виписана правильно. А коли я приїду, це хіба Святий знає! Через війну припинилася комунікація з Києвом.¹ І чи скоро поновиться?! Не можна проїхати залізницею, нема й автомобілів. Чи не чули? Зреквізовано автомобілі в Академії? Чи щось залишилося? Якщо є автомобілі, то напишу слізницю до Богомольця,² нехай мене визволить звідси, надіславши автомобіля, за який я, розуміється, поверну всі витрати. Колись Свительський казав мені, що це можна зробити. А їхати мені неминуче треба, бо я таки не втік од книжки для ювілею Низамія. Я писав Вам, що я рішуче одкинув речинець “20 октября 1939 г.” і заявив азербайджанцям, що мені треба рік на роботу, або хоч десять місяців. Заспокоївся був — аж оце несподівано здобув з Баку телеграму: “Ваши условия приняты, скорее приступайте к работе”. Що ж! приступив. Навіть багато вже написав, але для точних бібліографічних довідок мені потрібна київська бібліотека (цитати, покликання на сторінки, тощо). Перші чотири друкові аркуші я повинен здати перед Різдом. Працюю, прию. Прию й не аллегорично, бо вдень тут скажена спека, тільки ночі прохолодні.

Не видержав, почав читати часописи. Історичний момент колосальної ваги! Переїздив через Звиногородку Петрунь³ і нагадав мені, що я йому в маю сказав: “Нічого не вийде з московських пересправ між СССР, Англією і Францією, бо Польща нізащо не пустить радянське військо через свою територію і СССР перенесе свої симпатії на Німеччину”. Я йому таке справді сказав у маю, бо мав тоді голову незабиту читанням газет, свіжу, неприступну для чужих впливів. Тепер, читаючи газети, я очевидячки втратю самостійність у міркуваннях; але події — такі, що їх усякий зрозуміє. Об’єднання всень Русі з Галичиною, з “червенськими городами” Володимира Святого, — це

щось невимовне грандіозне. Наскільки Молотов⁴ вийшов розумніший од Литвинова!⁵

Про долю сина Ол. Мих-ча невже й досі звісток нема? Мабуть він на галицькому фронті? Привіт Ол. М.!

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Йдеться про початок II Світової війни, коли після нападу 1 вересня 1939 р. Німеччини на Польщу Червона Армія 17 вересня також вторглася на територію Польщі, внаслідок чого 23 вересня було встановлено радянсько-німецьку демаркаційну лінію по річках Тиса, Нарова, Західний Буг, Сян.

² Богомолець Олександр Олександрович (1881—1946) — патофізіолог, академік АН УРСР (1929), академік АН СРСР (1932), дійсний член АМН СРСР (1934), в 1930—1946 — президент АН УРСР.

³ Петрунь Ф. О. — професор Одеського університету, у 1926—1931 очолював Одеську філію Всеукраїнської наукової асоціації Сходознавства. У 30-ті рр. Репресований.

⁴ Молотов (Скрябін) Вячеслав Михайлович (1890—1986) — радянський державний і партійний діяч. У 1919 р. — секретар Донецького губкому РКП(б); у 1920 р. — секретар ЦК КП(б)У; у 1921—1930 рр. — секретар ЦК ВКП(б); у 1930—1941 рр. — голова РНК СРСР. В 1941—1957 рр. — перший заступник голови РНК(РМ) СРСР. В 1939—1949 рр. і 1953—1956 рр. — нарком міністерства іноземних справ СРСР. З 1957 — посол в МНР. В 1960—1962 рр. — постійний представник СРСР при міжнародному агентстві з атомної енергетики. Член ЦК партії в 1921—1957 рр. Червневий (1957) пленум ЦК КПРС вивів його з Президії ЦК і ЦК КПРС. Входив до найближчого політичного оточення Й. Сталіна; один з найбільш активних організаторів масових репресій 1930-х—початку 1950-х років.

⁵ Литвинов М. М. (Валлах Макс) (1876—1951) — радянський державний і партійний діяч, дипломат. У 1930—1933 рр. — нарком закордонних справ СРСР.

Н. Д. Василенко-Полонський

5/X 1939. Звенигородка

Вельмишан. Н. Дм.! Не знаю, як дякувати Вам за Вашу увічливість! Сьогодні прийшло повідомлення на гроші, і цифра — така як слід. А я тут застряг і сидю. Ані автомобіля з Академії нема, ані негативної або позитивної відповіді не присилають. Я прохав клопотатися за автомобіль і Калиновича, і Бойко¹ (Інст<итут> мовознавства), і Рубінзона.² Відповідь прохав я дати телеграфічну. Книжки для од'їзду складено, працювати без них зовсім незручно; але що можу без книжок, те роблю, пишу. Два дні дме холодний вітер, але з сонцем. Повіриш на сонце, вийдеш до садку перейти — і змерзнеш. Морозів однак ще нема, самий рвачкий вітер. Холоднеча дозволила пересадити дещо в садку, навіть із зеленим листям. З дровами тут важко: нема машин, щоб привезти з лісу, а коней самі здорові знаєте, давно вже не стало в нас. Зате хліб продається без перебоїв, без черг, і борошно в рабкопі є, навіть цукор з'явивсь, і продають його по дві кілі на душу. З картоплею біда: було два місяці посушливі, вона не зародила, а з Києва привезти важко через брак автомобілів.

Вітаю Ол. Мих.

Ваш А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1. спр. 175.

¹ Бойко Марія Федорівна (1902—196), після закінчення Інституту червоної професури (1937 р.) командирована ЦК КП/б/У до Інституту мовознавства на посаду т.в.о. директора, пізніше — зам. директора по науці; перебувала на цій посаді до початку війни.

² Рубінзон Л. Р., орієнталіст, у 1937 р. аспірант Кримського опрацьовував проблему взаємовпливів кавказьких і семітських мов. Згодом професор Київського університету, один із укладачів бібліографічного покажчика творів Кримського (К., 1941).

Н. Д. Полонській-Василенко

11/X 1939. Звенигородка.

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Калинович дав міні телеграму вчора ввечері, що Академія вишле по мене грузовика, та не зараз. Аспірантка Кат. Петр. Дорошенко¹ з свого боку обіцяла дістати автомобіля для мене. Та я, старий прах, боюся, що в сімох няньок дитина без ока, що покладаючись одне на одного можуть і зовсім залишити мене без автомобіля. Я, одкритою, рівночасно надсилаю Василя до Вас. Дайте йому поради, як уладнати справу, бо сам він напевне не розбирається в академічних відносинах і в реальності сущих там автомобілів. Накажіть йому, щоб він наперед послав міні телеграму тоді, коли стане остаточно відомо, що, от, узавтра автомобіль напевне виїде.

З щирим привітанням і повагою А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Дорошенко Катерина Петрівна (1908—1969), з 1946 співробітниця Інститута мовознавства АН УРСР Комсомольський та партійний робітник, вона після закінчення Херсонського ІНО в 1938 р. поступила в аспірантуру до А. Д. Кримського й в 1941 склала кандидатські іспити. Спеціалізувалася з української мови.

Н. Д. Полонській-Василенко

16/X 1939. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно! Як бачите, я в Звиногородці застряг, і застряг ґрунтовно. З Києва, телеграмами запевняють мене, що Академія вишле по мене грузовика, коли “установиться погода”. Василь написав, що у Києві навіть сніг випав (і лежить?! не тане?!). У нас, після двох місяців посухи випав дощ, але поштовий тракт на Київ не розкис ані трохи. Коли “встановиться” погода в Києві, це для мене таємниця: наша погода не показчик для київської. І вгадати не може, доки я тут сидітиму!

А тим часом 16-го виписали міні платню. Знов доводиться Вас турбувати. Надсилаю доручення. Якщо довідається, що автомобіля по мене ще не зараз пришлють, то будь ласка, здобудьте мою платню той перешліть сюди, тілки, на ймення моєї сестри вже не на моє. Коли ж виясниться, що автомобіль от-от виїде по мене, — то пересилати гроші не варто, не треба завдавати собі зайвого клопоту.

Працюю, настільки це міні дозволяє становище моєї книгозбірні тут.* Деякі матеріальні турботи поодпадали. Цукор (пісок), що його довгий час не було, тепер є в усіх крамницях, скільки завгодно: хочете — пудами купуйте. І борошно в 2 кб. 70 коп. кіло теж є, і теж не ставлять обмежень для закупівлі. Погана справа з самим гасом: в робкопах його нема, а приватно діставати можна хіба за дуже високу ціну. Вечори ж тепер довгі, без світла перебути не можна аж ніяк.

Так отже до скорого, мабуть, побачення, або, коли в Києві дощ, до нескорого.

Вітаю Ол. Мих.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Коли б, паче чаяння, автомобіля дали міні зараз — таки, а не за скількисть днів, то до Вас забіжить на хвилинку Василь. Можна було б гроші передати з ним. Та коли автомобіль допіро осміхається, а не

* бо ті книжки, що я привіз із собою з Києва, вже впаковано в скрині на дорогу, і зав'язано скрині.

зараз їде, то вже потурбуйтеся, з ласки Вашої, переслати платню поштою.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, стр. 175.

56

Н. Д. Полонській-Василенко

27/X 1939. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно! Настрій у мене просто безнадійний. На дворі сухо, гарна погода, є морозчик, але сонце світить і трохи гріє, — саме б їхати тепер! А в Києві чекають, щоб і там настала така сама погода, забуваючи, що Київ — над Дніпром і коло болотяної Чернігівщини і що до Білої Церкви шлях брукований, а за Білою Церквою дорога суха. Сидиш і думаєш: А що коли і в нас підуть дощі? Тоді що? Сидіти ще з місяць тут?!

Залізницею їхати ніяк не можна. Рідко хто потрапить у вагон. До Гуманю¹ доїхати б легко, та звідти скасували безпересідний потяг до Київ^а, отже теж шлях мені закрито.

Скрасую свій час наполегливою роботою. Але й тут горе: дуже часто міні потрібна київська бібліотека, та й доводиться дечого не писати, а залишати лакуни.

На всякий випадок засилаю Вам доручення. Будьте ласкаві: коли я забарюся, вислати гроші сюди, на адресу моєї сестри обилва перекази. В міні тліє надія, що може ж таки от-от вишлють по мене автомобіля, — через те краще не надсилати грошей на моє ім'я. Попередню висилку я, спасибі Вам, здобув, та й то навіть без звичайного поштового запізнення.

Од сестри² з Ленінграду здобув лист. Ну, там проголошення війни одбулося далеко не так спокійно, як у нас. У нас тільки залізниці позабивалися, а харчі — залишилися вволю. У їх з першої-таки днини позникало все їстівне з магазинів, не було з чого обід готувати, хоч з голоду помирай! Тепер життя там увиходить в норму. Ми

тут такої халепи не зазнавали й не уявляли собі. М'ясо у нас навіть подешевшало проти того, що було влітку, дарма, що й тоді воно не було дороге.

Що Ол. Мих.?

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Умань.

² Ганна Юхимівна Іванець

57

Н. Д. Полонській-Василенко

10/XI 1939. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно!

Гроші за другу половину жовтня, спасибі Вам, прийшли, хоч іще не видано їх з пошти, бо через свята не було в поштовій касі прибутку. Та боюся, доведеться Вас турбувати дорученням і на першу половину падолиста. Я втратив усяку надію на автомобіль з Києва. Мене двічі заспокоювали офіційними телеграмами, купили навіть бензину на дорогу сюди й назад, але чекають якоїсь ідеальної погоди в Києві, забуваючи, що ми — в Зароссі, і що в нас сухо. Але ж, через загаяння в Києві, може статися так, що й у нас дощі підуть. Тоді міні сидіти до морозів? Їхати залізницею через страшенний натовп і пересідання я не можу, найбільше через, те, що я маю з собою дорожочінний книжковий багаж, два ящики, невеликі, але важкі, і з ними ніякі носії не впруть мене в вагон. Шукав я місцевих машин, але всі вони, я писав Вам, виїдять неодмінно на-ніч, щоб бути в Києві ще до сходу сонця; а до того — мене могли б посадити на цілу ніч тільки зверху грузовика, не в кабінці, бо в кабінці їде той, хто має поробити відповідальні справи в Києві. Для мого слабого здоров'я така цілонічна поїздка, під нічним холодним польовим вітром, це те саме, що смерть. Обіцяли МТС, що в цьому місяці

мають повернутися з Галичини щось аж 20 зареквізованих автомобілів-грузовиків, і може тоді пощастить орударям перевезти й мене без ризику. Та коли ще воно так буде!

Коли б не душевний неспокій, я б міг себе тут почувати навіть непогано. Дуже люба погода, небо найчастіше ясне, сонце буває щодня, навіть гріє. Але ж уявіть собі, чи можна тим тішитися, коли потрібні книжки упаковано й забито в ящики, чекаючи от-от автомобіля, а інших, не менше потрібних книжок, тут і нема, бо вони в Києві?

Я працюю, сильно працюю, та трохи чи не на кожній сторінці у мене залишаються лакуни, що їх заповнити можна тільки в Києві. Та й аспіранти чекають,¹ і міні шкода їх, бо минулий рік був у них для заняттів зо мною короткий, і вони не встигли проробити всеньку програму. І міні соромно буде, коли мої аспіранти вийдуть так собі ні те ні се, а казатимуть: “ми учні акад. Кримського”. Ясно, що настрої у мене не з найкращих. Та ще й матеріальні питання починають турбувати і нагадувати, що тільки в Києві я можиму щось доробити до своєї платні. У нас, звичайно, ціни так не попідскокували вгору, як у Вас, а все ж дорожнеча відчувається.

Писатимите до О. М., перекланяйтесь йому од мене.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Р.С. Коли б на моє нещастя, довелося міні мати падолистову платню знов тут, у Звиног., то будь ласка, адресуйте знов обидва перекази на сестру.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Йдеться про Л. Р. Рубінзона, К. П. Дорошенко, О. Прицака та Чергіса.

Н. Д. Полонській-Василенко

9/VIII 1940. Звенигородка

Вельми шановна Наталіє Дмитрівно! Дуже вдячний Вам за пам'ять, за те, що прислали мені № "Комуніста" з похвальною статтею про мене.¹ Це нова для мене несподіванка. Людина з мене скромна, міні аж ніяково читати про себе похвалу за похвалою. Чи не знаєте, хто такий Дарцев, автор статті? Відомості він черпав безперечно з бібліографічного показчика моїх робіт, але зараз я бачу, що було в його руках і моє листування з Франком, іще недруковане, — отже він його читав у рукопису, готовому для друкарні.²

Привіт Ол. М.!

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Тут жити стало легше одразу після нового врожаю. На все ціни впали, не тільки на пашню, а таки на все. До того ж дощі дуже поправили городину: картоплю, капусту, огірки, то що. Тепер у нас картопля куди дешевше, ніж у Києві.

ЦДАМЛМ, ф. 542, оп. 1, спр. 175.

¹ Дарцев Д. Нагороджена праця // Комуніст 1940, 31 липня. Стаття з нагоди нагородження Кримського орденом Трудового Червоного прапора.

² Наприкінці 20-х рр. Кримський готував до видання коментоване листування з Ів. Франком; у рукописних фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського зберігається чернетка коментаря, написана рукою Кримського і Левченка (ф. 1, №25768). У звіті за 1930 рік Кримський вказує, що ним завершена підготовча робота, і рукопис може бути зданий до друку. Але "листування" ще досі не видане, хоч у 1940 р. було складене.

В. И. Вернадському

31. XII. 1940 — 1. I. 1941. Киев

Дорогой Владимир Иванович! Я забыл у Вас на столе данную мне Вами Вашу работу, но здесь в Киеве я внимательно ознакомился с целым рядом Ваших других, аналогичных работ.¹ Не все для меня понятно вследствие плохой подготовки к такому чтению. Кое-какие недоумения покажутся Вам даже наивными. Напр., по поводу радия у меня возник вопрос, почему те места, где констатируется радий, не имеют климата тропически жаркого? Но все это для меня — филолога вещь второстепенная, — меня увлекли только Ваши мысли и сообщения о зарождении совсем новой науки, новых ее путей. Так как советская власть сумела всецело включиться в новое направление, то этим самым обезпечила свое значение и свою роль в дальнейшем развитии мировых идей, а тем самым свою ведущую роль в дальнейшем развитии нашего государства. С этой стороны моя длительная беседа с Вами, выслушание целой лекции от Вас, оставили во мне глубочайшее впечатление. Я всегда глубоко ценил Ваш философско-исторический взгляд на науку и учился от Вас многому, расширяя свой кругозор. Теперь мое пребывание у Вас опять освежило меня. Это не та научная схоластика, которую нам преподносят разные самозванные марксисты вульгарного типа и которая скучна и бесцветна и переходит в догматическую формалистику. От Вас я надлежащим образом философски понял, в чем идейная сила и заслуга большевизма, не частная, а общая.

Вы предвидите, что уже наши внуки, если не дети, используют плоды того процесса, который теперь мощно совершается в науке и мире идей. Но, хотя Вы, оптимистически, и приближаете новую эру к нам, все же я не могу отогнать от себя чувство меланхолии. Два поколения — далекий срок. А нам с Вами и жить-то осталось лишь несколько лет! Хотелось бы приоткрыть завесу поскорее, проникнуть в будущее более осязательным приемом, чем рисовкою правдоподобной, но все же сравнительно — долекой картины. Приятно знать, что все, совершающееся сейчас, разумно и целесообразно в своей основной нити; но хотелось бы при жизни пожать грядущие плоды.

Покамест, приходится довольствоваться сознанием, что и Вам и мне советская власть дала самые благоприятные условия для работы перед нашею близкою смертью. Я лично в последние месяцы ощущаю не только материальную заботу властей обо мне, но и некоторое нежное душевное внимание.² И в газетах, и по радио идет деятельная подготовка к душевному отпразднованию моего 70-летия (16 января).^{*} Обещано мне, что проведен будет этот юбилей по возможности “семейно”, в атмосфере не шума, а “задушевности”. Но так как радио все время оповещает о нем всю провинцию и так как статьи обо мне, проявляются в самых глухих захолустьях (сегодня, напр., мне поднесли фельетон обо мне, напечатанный в Сумах), то, вероятно, дело без некоторой суеты не обойдется. Будет устроено общее собрание Ак. Н. 16 янв.³ в конференц-зале, что уж само по себе парадно; а если подоспеет десяток другой телеграфных приветствий, то уж этим одним тихая “семейность” нарушится. Знаю, что и во Львове хотят этот день как-то отпраздновать. Мне, скромному жителю, книжного кабинета, конечно, приятнее — было бы, — чтобы все благожелания присланы были мне через почтальонов на квартиру, чем за парадный стол, на котором я буду восседать словно на — покути или в иконостасе. Однако уже отступления нет, и мне, серенькому невидному старичку, придется покрасоваться в иконостасе и отвечать на приветствия более или менее впопад. Обязанность отвечать, впрочем, меня менее всего смущает, puisque j'ai la langue bien perdue. Одну очень хорошую вещь собирает наша власть связать с моим юбилеем: основать в Киеве востоковедный институт.⁴ Сообщено это urbi et orbi по радио. Можно лишь порадоваться.

А тем временем здоровье мое подается. В Москве я был здоров, и приехал здоровехонький в Киев, а затем — не перестаю выходить из состояния перманентной простуды. Землятресение повредило в моей квартире наружные стены, и при начавшихся морозах просто сидеть в доме нельзя: печка натоплена, а изо всех щелей немилосердно идет холодный воздух, многими струями. От кашля совсем порвана слизистая оболочка горла и груди (кашляю — словно иголками

^{*} По странному стечению обстоятельств, этот день является 40-ю годовщиною моего утверждения на профессорской кафедре и лишь чуть-чуть более поздним днем, чем появление моих первых беллетристических работ за десять лет перед тем. Т.е. исполняется 50-летие писательской деятельности.

колет в груди); насморк совсем разъел нос и губы; из губ течет кровь, и они пересохли, точно обожженные. В прежние годы болезнь внушала бы мне (приятное) убеждение, что пора уж идти на лоно Авраамово; теперь — опыт подсказывает мне, что, пожалуй, еще годика два-три протяну, лишь бы наступила оттепель; а она для Киева дело обычное. Но, конечно, возможны и неожиданности, и не исключается возможность, что устраиваемый для меня юбилей окажется и физическими похоронами, с подобающими некрологами. Я довольно безразлично отношусь к мысли о смерти. В те часы, когда пребывание в поврежденной квартире причиняет особо сильные физические страдания, я даже, по временам, мечтаю о смерти! Но, вероятно, переживу нынешнюю “халепу”, а весною что-нибудь устроится с квартирою, в лучшем направлении.

С памятью Драгоманова дело теперь обстоит хорошо, лучше, чем это думает Светозар.⁵ Завоевание Галичины и Буковины обнаружило, что в каждой хате висят портреты Шевченка и Драгоманова, а Димитров⁶ подтвердил, что в Болгарии основателем соц.-дем. Партии был, собственно, Драгоманов. Но вне Украины, конечно, Заславский⁷ и еще какая-то дама-недоучка⁸, редактировавшая историю СССР, не хотят сдавать свои позиции, и Зоря принужден бороться. Реабилитацию заслуг своего отца он сделал буквально единственной задачей своей жизни и неутомимо этого добивается. Вы, понятно, лучше других могли бы ему помочь в его задаче. Но где времени взять? Поможет Зоре общий курс киевской политики. Обрусительная тенденция прекратилась не только в воззрении на язык и его характер, но и в воззрении на роль старых украинцев. Недавно отпраздновали очень торжественно юбилей покойного Старицкого⁹ (я лежал больной, знаю подробности по чужим рассказам), — пять лет тому назад это было бы немыслимо. За столом в президии (в Ак. Н.) сидела и Людм. Мих.¹⁰ О Веронике¹¹ ни слуху, ни духу.

Привет Наталье Григорьевне Ваш А. Крымский.

Пока кончал письмо, кончился старый год. Приношу свои благопожелания, — личные на [пер]вом месте, нечто вроде “благоденственного и мирного жития, здоровья и спасения, во всем благого поспешания”.

Архів РАН, ф. 518, оп. 3, №881.

¹ Певно йдеться про роботи В. І. Вернадського, які на той час вийшли друком: "Очерки геохимии (1934)", "Проблемы биогеохимии" (1939), "Биогеохимические очерки" (1940) та ін., де розглядалися і проблеми радіоактивності.

² 22 червня 1940 Кримського нагороджено Орденом Трудового Червоного Прапора, 24 липня — присвоєно звання Заслуженого діяча науки УРСР за видатні заслуги у розвитку філологічної науки.

³ Ювілей відзначався у січні 1941 р. Урочисте засідання було організовано Академією Наук, спілкою письменників і Київським державним університетом. До складу ювілейної комісії входили академіки Калинович, Палладін, Корнійчук, Соколов, Студинський, проф. Петров, т.т. Копиця і Бойко.

⁴ У постановах ювілейної сесії про створення сходознавчого Інституту не згадується; йдеться лише про видання у 1941 р. вибраних наукових праць Кримського.

⁵ Світозар Михайлович Драгоманов (1884—1958), викладав економічні дисципліни у вузах Києва (1922—1930), у 1943 емігрував. Син М. П. Драгоманова.

⁶ Димитров Георгій Михайлович (1882—1949) — генеральний секретар ЦК Болгарської комуністичної партії, Голова Ради міністрів НРБ.

⁷ Заславський Д. — літературознавець, автор книжок: Драгоманов (М., 1926); М. П. Драгоманов (К истории украинского национализма) (М., 1934).

⁸ Г. М. Панкратова (1879—1957) історик і політичний діяч, академік АН СРСР (1953), академік АН БССР (1940), чл. ЦК КПСС (1952). Після закінчення у 1925 р. Ін-ту червоної професури спеціалізувалася з історії російського робітничого класу, була редактором і співавтором підручників з історії СРСР для педагогічних інститутів і середньої школи, які відзначалися офіційністю.

⁹ Старицький Михайло Петрович (1840—1904), видатний український письменник, театральний і культурно-громадський діяч.

¹⁰ Дочка М. Старицького — Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська.

¹¹ Вероніка Олександрівна (1900—1938) — дочка Старицької-Черняхівської — перекладачка. У 1938 р. заарештована, звинувачена у шпигунській діяльності і розстріляна. Під час написання листа її доля не була відома нікому, навіть її матері.

Зміст

А. Ю. Кримський і Українська Академія наук.....3

Листи (1918 - 1941)

1. Багалію А. І. [28.XI.1918, К.].....	52
2. Вернадському В. І. [26.VIII.1919, К.].....	55
3. Вернадському В. І. [6/д, К.].....	58
4. Багалію Д. І. [18.II.1920, К.].....	59
5. Багалію Д. І. [20.III.1921, К.].....	60
6. Вернадському В. І. [24.IV.1921, К.].....	62
7. Багалію Д. І. [25.X.1922, К.].....	64
8. Багалію Д. І. [січень 1923, К.].....	66
9. Ряппо А. Й. [24.V.1923, К.].....	68
10. Ряппо Я. П. [22.VI.1923, К.].....	72
11. Ряппо Я. П. [3.I.1924, К.].....	75
12. Багалію Д. І. [2.II.1924, К.].....	76
13. Астерману М. Л. [2.II.1924, К.].....	78
14. Астерману М. Л. [6.II.1924, К.].....	84
15. Крачковському Г. Ю. [19.IV.1924, К.].....	89
16. Шумському О. Я. [квітень 1924, К.].....	91
17. Вінницькому А. В. [25.XI.1924, К.].....	93
18. Багалію Д. І. [28.XI.1924, К.].....	94
19. Яворському М. І. [листопад 1924, К.].....	97
20. До колегії Наркомосу [28.XII.1924, К.].....	100
21. Мінорському В. Ф. [6/д, К.].....	101
22. Багалію Д. І. [13.I.1925, К.].....	104
23. Липському В. І. [січень 1925, К.].....	105
24. Яворському М. І. [28.XI.1925, К.].....	107
25. Редактору газети «Пролетарська правда» [травень 1924, К.].....	109
26. Вернадському В. І. [9.XII.1926, К.].....	111
27. До голови Укрнауки тов. Озерського [6/д, К.].....	114
28. До Ради ВУАН [квітень 1928, К.].....	115
29. Кагановичу Л. М. [6/д, К.].....	117
30. Заболотному Д. К. [липень — серпень 1928, К.].....	121
31. Гольдману М. Й. [8.VIII.1929, Звен.].....	123
32. Затонському В. П. [вересень 1929, К.].....	126

33. Віце-президенту Академії наук, акад. К.Т. Воблому [осінь 1929, К.].....	129
34. Вернадському В. І. [18.X.1930, Звен.].....	130
35. Полонській-Василенко Н. Д. [28.VIII.1936, Звен.].....	133
36. Полонській-Василенко Н. Д. [14.X.1936, Звен.].....	134
37. Полонській-Василенко Н. Д. [1.VI.1937, Звен.].....	135
38. Полонській-Василенко Н. Д. [10.VI.1937, Звен.].....	137
39. Полонській-Василенко Н. Д. [11.VII.1937, Звен.].....	138
40. Полонській-Василенко Н. Д. [липень 1937, Звен.].....	139
41. Полонській-Василенко Н. Д. [13.VIII.1937, Звен.].....	140
42. Полонській-Василенко Н. Д. [20.IX.1937, Звен.].....	141
43. Полонській-Василенко Н. Д. [1.X.1937, Звен.].....	142
44. Полонській-Василенко Н. Д. [5.X.1937, Звен.].....	144
45. Вернадському В. І. [7.X.1937, Звен.].....	145
46. Полонській-Василенко Н. Д. [11.VI.1938, Звен.].....	149
47. Вернадському В.І. [14.XII.1938, К.].....	150
48. Полонській-Василенко Н. Д. [28.VI.1939, Звен.].....	151
49. Полонській-Василенко Н. Д. [9.VII.1939, Звен.].....	153
50. Полонській-Василенко Н. Д. [25.VII.1939, Звен.].....	154
51. Полонській-Василенко Н. Д. [13.IX.1939, Звен.].....	156
52. Полонській-Василенко Н. Д. [22.IX.1939, Звен.].....	156
53. Полонській-Василенко Н. Д. [5.X.1939, Звен.].....	159
54. Полонській-Василенко Н. Д. [11.X.1939, Звен.].....	160
55. Полонській-Василенко Н. Д. [16.X.1939, Звен.].....	161
56. Полонській-Василенко Н. Д. [27.X.1939, Звен.].....	162
57. Полонській-Василенко Н. Д. [10.XI.1939, Звен.].....	163
58. Полонській-Василенко Н. Д. [9.VIII.1940, Звен.].....	165
59. Вернадському В. І. [31.XII.—1.I.1941, Звен.].....	166

Л. В. МАТВЄЄВА, Е. Г. ЦИГАНКОВА

**А. Ю. КРИМСЬКИЙ — НЕОДМІННИЙ СЕКРЕТАР
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК**

Вибране листування

Редакційна група: *Л. Матвєєва, Е. Циганкова,
М. Кацун*

Комп'ютерний набір *Н. Логвінової*

Комп'ютерна верстка та дизайн *М. Кацун*

Комп'ютерний макет *В. Романенка, Н. Щербакової*

Художнє оформлення *В. Лопарева*

Підписано до друку 28.01.97. Формат 60х84/16. Папір офсетний №1.
Гарнітура TimesET. Друк офс. Друк. арк. 10,75. Умовн. друк. арк. 9,99.
Зам. №

Віддруковано з оригіналів Інституту сходознавства НАН України,
252001, м. Київ-1, вул. Грушевського, 4; АТ «Обереги»,
252054, м. Київ-54, вул. Тургенєвська, 46,
на СП «Українська книга», 252054, Київ-54, вул. Тургенєвська, 38

Матвєєва Л. В., Циганкова Е. Г.

М33 А. Ю. Кримський — неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. — К.: АТ «Обереги», 1997. — 172 с., 1 арк. портр.

ISBN 966-513-070-6

У книзі подаються вибрані листи видатного українського вченого, академіка Агатангела Кримського за період 1918 — 1941 рр., коли він займав посаду неодмінного секретаря УАН — ВУАН (1918 — 1928), брав участь у зберіганні і розбудові Академії у наступні роки.

У листах, що друкуються вперше, відбиті важливі питання, пов'язані з організаційною та науковою роботою, події особистого життя. Читачу відкриваються невідомі сторінки з життя та діяльності великого вченого, а водночас — з історії Всеукраїнської Академії наук у важкий час становлення тоталітарної держави.

Книга розрахована на широке коло читачів, передусім фахівців гуманітарного напрямку

